

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Antropoloji Anabilim Dalı

TEPECİK-ÇİFTLİK NEOLİTİK TOPLULUĞUNDA ÖLÜM UYGULAMALARININ İNCELENMESİ

Yaren EMMEZ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

TEPECİK-ÇİFTLİK NEOLİTİK TOPLULUĞUNDA ÖLÜM UYGULAMALARININ
İNCELENMESİ

Yaren EMMEZ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Antropoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Yaren EMMER tarafından hazırlanan "Tepecik-Çiftlik Neolitik Topluluğunda Ölüm Uygulamalarının İncelenmesi" başlıklı bu çalışma, 10.06.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Handan ÜSTÜNDAĞ (Başkan)

Doç. Dr. Ali Metin BÜYÜKKARAKAYA (Danışman)

Doç. Dr. Yasemin YILMAZ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarında (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezimin aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Yaren EMMEZ

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir. Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Ali Metin BÜYÜKKARAKAYA** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Yaren EMMEZ

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimime Antropoloji alanında devam etme kararını vermemde etkisi olan ve bu sürece başladığımdan beri her zaman bana destek olup ve yol gösteren değerli danışmanım Doç. Dr. Ali Metin BÜYÜKKARAKAYA'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez çalışması süresince benden desteklerini esirgemeyen, Tepecik-Çiftlik ile ilgili tüm sorularımı yanıtlayan Doç. Dr. Erhan BIÇAKÇI'ya; tez yazım sürecinde tavsiyelerde bulunan ve tezimde kullandığım görsellerin hazırlanmasında yardımcı olan Araş. Gör. Dr. Yasin Gökhan ÇAKAN'a teşekkür ediyorum. Ayrıca tüm Tepecik-Çiftlik Kazı Ekibine yol göstericilikleri ve yardımları için minnettarım. Tez savunma jürisinde yer alan, değerli öneri ve katkılarıyla tezimin son haline gelmesine katkıda bulunan değerli Prof. Dr. Handan ÜSTÜNDAĞ ve Doç. Dr. Yasemin YILMAZ'a da teşekkürü borç bilirim. Aramızdan ayrılan değerli hocam Prof. Dr. Doğan KÖKDEMİR'i saygı ve sevgiyle anıyor, beni farklı bir disiplinde çalışmaya teşvik ederek yolumu aydınlattığı için teşekkür ediyorum.

Yüksek lisans eğitimim süresince karşılaştığım farklı zorluklarda benden manevi desteklerini esirgemeyen, bana dair inançlarını hiçbir zaman yitirmeyen sevgili aileme ve Sercan ÖZTÜRK'e minnettarım. Benimle benzer yollardan geçen Erge BÜTÜN ve Arş. Gör. Ümit Cevher ELMAS'a bana yoldaşlık ettikleri için teşekkür ediyorum. Prof. Dr. Ebru KAYAALP JURICH ve Dr. Cemre AYDOĞAN BEYAZ'a süreç içerisinde verdikleri tavsiyeler ve desteklerini için teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak, Yüksek lisans eğitimim sürecinde evimde misafir olan ve sonradan kendi yuvalarına kavuşan Susam, Mercü, Lokum ve Mırmır'a bana sadece varlıklarıyla duygusal destek sağladıkları için teşekkür ediyorum.

Bu tez çalışması Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SYL-2023-20376 nolu "Tepecik-Çiftlik Neolitik Topluluğunda Ölüm Uygulamalarının İncelenmesi" başlıklı proje kapsamında desteklenmiştir.

ÖZET

Emmez, Yaren. *Tepecik-Çiftlik Neolitik Topluluğunda Ölüm Uygulamalarının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

Neolitik dönem, insanın doğa ile olan ilişkisinin farklı bir şekilde yeniden biçimlendirildiği, geçim stratejilerinin değiştiği ve topluluklar için sosyal değişimlerin yaşanmış olduğu bir dönemdir. Sosyal dönüşümler ve sosyal düzenin sağlanmasında topluluk içerisindeki çatışma, birleşme ve kayıp gibi durumlarda grup için düzeni sağlama işlevleri bulunması açısından ritüeller önemli bir rol oynamaktadırlar. Ritüellerin arkeolojik olarak izlerinin takibi zor olsa da ölüm uygulamaları bu bağlamda bilgi kaynağı sunmaktadırlar. Güneybatı Asya'da Neolitik döneme tarihlenen çeşitli ölüm uygulamaları kanıtları Neolitik dönüşümle beraber insanların ölüme yönelik düşünce ve davranışlardaki farklılaşmalarını ve sosyal yapıdaki değişimlerin anlaşılmasına kaynak olmaktadır.

Güneybatı Asya'nın kapsadığı Anadolu coğrafyasında Neolitik dönem ölüm uygulamaları çalışmaları bütüncül bir yaklaşım ve Türkçe ölüm uygulaması literatürü açısından eksiklikleri bulunmaktadır. Bu tez çalışmasında, Orta Anadolu'da bulunan Tepecik-Çiftlik'teki Neolitik dönem ölüm uygulamalarına odaklanılarak, Orta Anadolu'daki diğer Neolitik yerleşimlerdeki ölüm uygulamalarıyla karşılaştırılması yapılmış ve Türkçe ölüm uygulamaları terminolojisine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi ve Tepecik-Çiftlik Dijital Biyoarkeoloji Arşivi'nden yararlanılarak belirlenmiş on ölüm uygulaması parametresi (Mezar tipi, Gömünün yatırılış biçimi, Gömü doğrultusu, Yatırılış tarafı, Mezar konumu, Gömü biçimi, Kafatası kültürle ilişkili uygulamalar, Mezar buluntuları ve Hasır kullanımı) üzerinden incelenmiştir. Bu parametrelerin yaş ve cinsiyet özellikleriyle ilişkilerinin incelenmesi amacıyla "Ki-Kare" testi kullanılmıştır. Ele alınan parametreler üzerinden ölüm uygulamaları MÖ 7. bin yıl kapsamında ve bu kapsamdaki tabakalar özelinde incelenmiştir. Bu kapsamda, Tepecik-Çiftlik'in MÖ 7. bin yıl sürecinde ölümlerini basit toprak mezar şeklinde, yerleşim içerisindeki açık alanlara, hoker pozisyonunda gömdüğünü söylemek mümkündür. Tabakalar arasında süreklilik ve değişim birlikte görülmektedir. Özellikle Kafatası kültürü ile alakalı uygulamalar açısından devamlılık gösterildiği, uygulamaların bazı noktalarda çeşitlilik gösterdiğini söylemek mümkündür. Tepecik-Çiftlik'in Orta Anadolu'daki çağdaş yerleşimlerle ölüm uygulamalarına ilişkin davranışlar açısından temelde benzerlikler

gösterdiği fakat yerleşim özelinde farklılaştığı görülmektedir. Daha genellenebilir yorumlar için yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Neolitik Dönem, Orta Anadolu, Ölüm Uygulamaları, Tepecik-Çiftlik, Ritüel, Gömü, Kafatası Kültü.

ABSTRACT

Emmez, Yaren. *An Investigation of Mortuary Practices in the Tepecik-Çiftlik Neolithic Society*, Master's Thesis, Ankara, 2024.

The Neolithic period is a stage in which the human relationship with nature was reshaped differently, livelihood strategies changed and social changes were experienced within communities. Rituals maintain order in society and play an important role in social transformations during the Neolithic. Although the remains of rituals are difficult to trace, mortuary practices provide evidence. These evidences dating to the Neolithic period in Southwest Asia provide a source for understanding the changes in social structure and the differentiation in individual processes about death with the Neolithic transformation.

Most studies on Neolithic mortality practices in Anatolia lack a holistic approach and terminology for mortuary practices. This thesis focuses on the Neolithic mortuary practices at Tepecik-Çiftlik in Central Anatolia, compares them with the contemporary settlements in Central Anatolia, and aims to provide Turkish terms for mortuary practices terminology in Turkish.

The data dated to the 7th millennium BC obtained from the Tepecik-Çiftlik Excavation Archive and Tepecik-Çiftlik Digital Bioarchaeological Archive were used based on ten parameters of mortality practices (Burial type, Burial position, Burial direction, Burial side, Burial location, Burial way, Burial form, Practices related with Skull cult, Burial object and Using reed tissue). The chi-Square test was used to analyse the relationship between these parameters and age-sex. Accordingly, it is possible to conclude that Tepecik-Çiftlik buried their dead in the form of earth graves in hocker position in open areas within the settlement. Although it can be observed there are continuity and change between the levels, especially the Skull cult practices. It is seen that Tepecik-Çiftlik is similar to the contemporary settlements in Central Anatolia in terms of behaviours related to mortuary practices, but differentiates in terms of settlement-specific behaviours. Further studies are needed for more generalised interpretations.

Keywords

Neolithic Period, Central Anatolia, Mortuary Practices, Tepecik-Çiftlik, Ritual, Burial, Skull Cult.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar DİZİNİ.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiii
RESİM DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	10
1.1. ÖLÜM UYGULAMALARI YAKLAŞIMLARI VE TARİHÇESİ.....	10
1.2. ÖLÜM ARKEOLOJİSİ TERMİNOLOJİSİ.....	19
2. BÖLÜM: GÜNEYBATI ASYA'DA NEOLİTİK DÖNEM.....	38
2.1. ÇANAK- ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEM (PRE-POTTERY NEOLITHIC-PPN)	41
2.1.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (Pre-Pottery Neolithic A) (PPNA) ..	41
2.1.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (Pre-Pottery Neolithic B) (PPNB) ..	42
2.2. ÇANAK- ÇÖMLEKLİ NEOLİTİK DÖNEM (POTTERY NEOLITHIC- PN).....	44
3. BÖLÜM: ORTA ANADOLU'DA NEOLİTİK DÖNEM ÖLÜM UYGULAMALARI	47
4. BÖLÜM: ALAN VE ÖRNEKLEM: TEPECİK-ÇİFTLİK HÖYÜK	55
4.1. ALAN	55
4.2. ÖRNEKLEM	66
5. BÖLÜM: YÖNTEM VE BULGULAR	73
5.1. YÖNTEM	73
5.1.1. Yaş ve Cinsiyet Tahminleri	73
5.1.2. Analiz	74

5.2. BULGULAR.....	76
5.2.1. Tepecik-Çiftlik MÖ 7. Bin yıl Ölüm Uygulamaları	77
5.2.1.1. Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Dağılım.....	77
5.2.1.2. Mezar Tipi	79
5.2.1.3. Gömülerin Yatırılış Biçimi.....	84
5.2.1.4. Gömü Doğrultusu	85
5.2.1.5. Gömülerin Yatırılış Tarafı.....	86
5.2.1.6. Mezar Konumu.....	88
5.2.1.7. Gömü Biçimi.....	89
5.2.1.8. Gömü Tipi	91
5.2.1.9. Kafatası Kültü ile İlişkili Uygulamalar	96
5.2.1.10. Hasır Kullanımı	99
5.2.1.11. Mezar Buluntuları.....	100
5.2.2. Tepecik-Çiftlik MÖ 7. Bin yıl Ölüm Uygulamalarının Tabakalara Dağılımı.....	102
5.2.2.1. Tabakalarda Yaş ve Cinsiyet Dağılımı	103
5.2.2.2. Mezar Tipi	106
5.2.2.3. Gömü Yatırılış Biçimi	108
5.2.2.4. Gömü Doğrultusu	108
5.2.2.5. Mezar Konumu.....	110
5.2.2.6. Gömü Biçimi.....	112
5.2.2.7. Gömü Tipi	113
5.2.2.8. Kafatası Kültü ile İlişkili Uygulamalar	114
5.2.2.9. Mezar Buluntuları.....	115
6. BÖLÜM: TARTIŞMA.....	119
6.1. TEPECİK-ÇİFTLİK ÖLÜM UYGULAMALARI	119
6.1.1. MÖ 7. Bin yılda Tepecik-Çiftlik Ölüm Uygulamaları	119
6.1.1.1. Mezarların Demografik Özellikleri	119
6.1.1.2. Tepecik-Çiftlik Ölü Gömme Uygulamaları.....	120
6.1.2. MÖ 7. Bin yıl Tepecik-Çiftlik Tabakalarında Ölüm Uygulamaları	131

6.2. MÖ 7. BİNYILDA ORTA ANADOLU'DA ÖLÜM UYGULAMALARI.....	135
SONUÇ.....	142
KAYNAKÇA.....	146
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU.....	175
EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU	176

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Tepecik-Çiftlik Höyük'ün Tabakalanması	59
Tablo 2. Tepecik-Çiftlik Höyük'te Yıllara Göre Bulunan Mezar Sayısı.....	67
Tablo 3. Tabakalara göre mezar sayıları	70
Tablo 4. Mezarlarda Yaş ve Cinsiyet Dağılımı	77
Tablo 5. Mezar Tipleri	80
Tablo 6. Mezar Tipi ve Yaş Grupları Ki-Kare Analizi Değerleri.....	81
Tablo 7. Mezar Tiplerinin Cinsiyetlere göre Dağılımı.....	82
Tablo 8. “Diğer” Olarak Sınıflandırılan Mezarlar	82
Tablo 9. Gömü Yatırılış Biçimleri	84
Tablo 10. Gömü Doğrultusunun Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımları	86
Tablo 11. Gömülerin Yatırılış Tarafı	87
Tablo 12. Gömünün Yatırılış Yönü ve Yaş Grupları Ki-Kare Analiz Değeri.....	87
Tablo 13. Gömünün Yatırılış Yönü ve Yaş Grupları Ki-Kare Analiz Değeri.....	88
Tablo 14. Mezarların Yerleşimdeki Konumları.....	89
Tablo 15. Gömü Biçimleri Dağılımı	90
Tablo 16. Birincil ve Tekli Gömülerde Yaş ve Cinsiyet Dağılımı.....	90
Tablo 17. İkincil ve Tekli Gömülere ait Mezarların Yaş ve Cinsiyet Dağılımı	91
Tablo 18. Çoklu Gömüler.....	93
Tablo 19. Kafatasının Mevcudiyet Durumu	97
Tablo 20. Kafatası Alınması Uygulaması ve Yaş Grupları Arasında Ki-Kare Analizi Değerleri	98
Tablo 21. Kafatası Alınması Uygulaması ve Cinsiyet Arasındaki Ki-Kare Analizi Değerleri... ..	99
Tablo 22. Mezar Buluntuları Çeşitlerinin Yaş, Cinsiyet ve Gömü Biçimi Açısından Dağılımı	101
Tablo 23. Yaş ve Cinsiyet Gruplarının Tabakalara Göre Dağılımı	103
Tablo 24. Mezar Tiplerinin Tabakalara Göre Dağılımı.....	107
Tablo 25. Gömü Yatırılış Biçiminin Tabakalara Göre Dağılımı	108
Tablo 26. Mezarların Konumlarına göre Tabakalarda Dağılımı.....	111

Tablo 27. G6m6lerin Biçimlerine G6re Tabakalara Dağılımı	113
Tablo 28. G6m6 Tiplerinin Tabakalara Dağılımı	113
Tablo 29. Kafatası Alma Uygulamasının Tabakalara Dağılımı	115
Tablo 30. Mezar Buluntularının Tabakalara Dağılımı	117

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil.1 Mezarların Plan Karelere Dağılımı.....	68
Şekil 2. Mezarlarda Yaş Gruplarının Dağılımı	78
Şekil 3. Mezarlarda Cinsiyet Dağılımı.....	78
Şekil 4. Kadınların Yaş Grupları Dağılımı	81
Şekil 5. Erkeklerin Yaş Grupları Dağılımı	81
Şekil 6. Gümü Doğrultularının Dağılımı	85
Şekil 7. Gümü Tiplerinin Dağılımı	92
Şekil 8. Kafatası Mevcut Olan Mezarların Gümü Biçimlerinin Dağılımı	97
Şekil 9. Mezarlar Buluntularının Dağılımı	100
Şekil 10. Mezar Buluntuları.....	101
Şekil 11. 3. Tabakada Yaş Gruplarının Dağılımı	103
Şekil 12. 3. Tabakada Cinsiyet Dağılımı.....	104
Şekil 13. 4. Tabakada Yaş Gruplarının Dağılımı	104
Şekil 14. 4. Tabakada Cinsiyet Dağılımı.....	105
Şekil 15. 5/6. Tabakada Yaş Gruplarının Dağılımı	105
Şekil 16. Mezar Tiplerinin Tabakalara Göre Dağılımı	107
Şekil 17. 3. Tabakadaki Gümü Doğrultusu	109
Şekil 18. 4. Tabakadaki Gümü Doğrultusu	109
Şekil 19. 5/6 Tabakalardaki Gümü Doğrultusu	109
Şekil 20. Mezarların Yapı Mekanlarına Tabakalara Göre Dağılımı	112
Şekil 21. Mezar Buluntularının Tabakalarda Dağılımı	117

RESİM DİZİNİ

Resim 1. Orta Anadolu'daki Bahsi Geçen Neolitik Yerleşimleri.....	48
Resim 2. Orta Anadolu Platosu Coğrafi Haritası.....	55
Resim 3. Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde Neolitik ve Kalkolitik Döneme Ait Yerleşim, Obsidyen İşliğı ve Obsidyen Kaynakları.....	57
Resim 4. Höyüğe Ait İHA Görüntüsü (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)	58
Resim 5. Tabakalara Göre Mezarların Yerleşim Planındaki Konumları.....	69
Resim 6. TP19-SK105 (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)	71
Resim 7. TP19-SK106 (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)	72
Resim 8. TP10-SK18 (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)	83
Resim 9. BB Kolektif Gömüsü (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)	122
Resim 10. TP15-SK95 (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)	122
Resim 11. TP12-SK79 (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)	122
Resim 12. 2. Tabakada Bulunan Bezemeli Çömlek (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)	135

GİRİŞ

Çok eski zamanlardan beridir insanın ilgisini çeken ve farklı davranış kalıpları geliştirdiği ölüm en basit anlamıyla “Bir hayvanda veya bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi.” (sozluk.gov.tr, t.y.) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu açıdan ölüm yeryüzündeki tüm varlıkları ve evreni kapsayan bir olgu olarak farklı disiplinler tarafından ele alınan bir konu olmuştur ve olmaktadır. Her ne kadar ölüm evrensel bir olgu olsa da insan diğer hayvanlardan bir gün öleceğinin farkında olması açısından ayrılmaktadır. Schutz, Heidegger, Becker ve Baumann gibi birçok düşünür insanı "ölüme doğru varlık" olarak ele almakta ve insan davranışlarının temelini ölümlülüğüne dayandırmaktadırlar (Parker-Pearson, 2003, ss. 142).

Ernest Becker, (2021) “Ölümü İnkâr (The Denial of Death)” kitabında insanın kendi ölümünün farkında olmasının, kamusal dünyanın içine çekilmesinin, kişisel, fenomenolojik deneyiminden öte, kendi ölümünün kesinlikle geleceği gerçeğini inkâr etme davranışına sebep olduğunu öne sürmektedir (Becker, 2021). Ancak bu inkâr davranışı daima başarısız bir girişimdir; kişi kendi bireysel yok oluşunu sembolik bir ölümsüzlüğe yöneltmekte; yani sahip olduğu inanış, değer ve yaşam biçiminin kendisinden sonra da devamlılığının sağlanacağı inancıyla bu dehşet ile başa çıkabilmektedir (Becker, 2021). İnsanın kendi ölümünün farkındalığı, ölümü inkâr etmesi ve kendi ölümlülüğüne getirdiği alternatif stratejiler, onun karmaşık bilişsel kapasitesine bağlı olarak evrim süresince kazandığı bazı özellikler sayesinde ortaya çıkmıştır. *Homo sapiens sapiens*, çok çeşitli biyolojik ve psikolojik sistemlerle genlerinin gelecek nesillerde hayatta kalma olasılığını artıracak şekilde evrimsel süreçten geçmiştir. Becker (2021), bunun, insan davranışının esnekliğini ve daha geniş bir çevre yelpazesine uyum sağlama yeteneğini artırmak için geliştiğini ileri sürmüştür. İnsanın sahip olduğu ölüm farkındalığı, hayatta kalma, üreme ve yavru bakımı için sağladıkları avantajlar nedeniyle seçilmiş karmaşık bilişsel kapasitelerin evriminin bir yan etkisi olarak ortaya çıkmıştır (Pyszczynski, 2019, ss.2).

Bu yöndeki bilişsel özelliklerin kazanılması; evrimin son 4 milyon yılı süresince görülen Hominin beyin büyüklüğündeki artışla ilişkilendirilmektedir (Aiello ve Dunbar, 1993; Aiello, 1997). 200 000 yıl önce *Homo sapiens* soyundaki yeni bir genetik veya epigenetik

bir olay sonucunda o zamanki Homininlerin standartlarının ötesinde “yürütücü işlevler (executive functioning)” becerisi geliştirilmesi beyin büyüklüğündeki artışla ilişkilendirilmektedir (Coolidge ve Wynn, 2001; 2016). Yürütücü işlevler, akıl yürütme, benlik düzenlemesi, planlama, dikkat odaklama, talimatları hatırlama, karar verme, eleştirel düşünceyi kontrol etme ve birden fazla görevi başarıyla gerçekleştirme gibi üst düzey bilişsel faaliyetleri kapsamaktadır (Kuhn, 2009; Santrock, 2014). Yaklaşık 100 000 yıl öncesine tarihlenen mızrak uçlarının üretimi ve kullanımı; yaklaşık 60 000 yıl önce kullanılmış olan yay ve ok teknolojisi; yaklaşık 12 000 yıl önce ekim, yetiştirme, toplama ve depolama gerektiren tarım uygulamalarının başlaması akıl yürütmenin, belleğin, karmaşık ardışık belleğin ve ketlemenin dahil olduğu yürütücü işlevlerin örnekleri olarak yorumlanmıştır (Coolidge ve Wynn, 2016; Coolidge ve diğ., 2016). Ayrıca, 60 000 yıl öncesinde kadar dayanan avlanma için kullanılan yay ve ok teknolojisinin varlığı da ardışık muhakeme ve ketleme becerilerinin varlığına işaret etmektedir (Coolidge ve diğ., 2016; Coolidge ve Wynn, 2016). Bu özellikler on binlerce yıla yayılmış süreç içerisinde modern *Homo sapiens*'e kadar ulaşmıştır (Coolidge ve Wynn, 2001;2016).

Yürütücü işlev yetenekleri, sosyal, ekonomik ve teknolojik yenilikler ile sembolik unsurları içeren modern davranışları açıklamaktadır (Coolidge ve Wynn, 2016). İnsanlar, ölüm ilgili gerçekleştirilen karmaşık ritüeller ve uygulamalar için eşsiz bir zaman ve işgücü haralayabilmektedir, bu da diğer canlılarla karşılaştırılamayacak bir özelliktir. İnsan topluluklarında, ölüme yönelik tepkilerin düzenlenmesi, karmaşık sembolik eylemlerle işlenmiş kültürel davranışın temelini oluşturan önemli bir olgudur. Günümüz toplumlarında, genellikle ölümler gömülmektedir; ancak kültürel farklılıklar ve inançlar çerçevesinde, ölünün bedenine yönelik çeşitli uygulamaların zengin olduğu görülür. Ölü bedene müdahaleler arasında yakma, mumyalama, doğaya bırakma, parçalama ve yeme gibi farklı uygulamalar yer almaktadır. Ölümler, tekli veya çoklu olarak gömülebilmekte ve gömüldükleri konumlar farklılaşabilmektedir (Atakuman ve diğ., 2019). Tüm bu davranışlar, insanların sahip olduğu karmaşık sembolik davranışlardır. Nitekim, insanın evriminde ölümün, özel eylemler gerektiren sıra dışı bir durum olarak algılanmasının ortaya çıkışı ve gelişimi, türün bilişsel ve sosyal gelişimiyle ilgilenen birçok araştırmacı tarafından uzun yıllardır çalışılmaktadır (Pettitt 2011; Zilhão 2016; d’Errico ve Vanhaeren 2016).

Ölümlerle ilgili sembolik davranışlarının kökenleri bazı araştırmacılar tarafından Paleolitik Döneme dayandırılırsa da (Pettitt, 2011); Paleolitik Dönemde Homininlere ait ölümlerle ilgili

davranışlara dair kanıtlar, davranışların sistemli bir ritüel veya kapsamlı bir ölüm sembolizmi algısını içerip içermediği açısından oldukça tartışmalıdır. Bununla birlikte, bu uygulamalar açısından önemli üç nokta göze çarpmaktadır: (1) Ölünün bedeninden kurtulma davranışı bu dönemde gelişmiş olmalıdır. (2) Ölülerin bedenleriyle mekansal bir bağ kurularak, ölü bedenlerin belli bir mekanda biriktirilmesi davranışının görülmesidir. Bu durum, mekan, ölüm ve yaşayanlar arasında yapılandırılmış bir ilişkinin belirgin bir biçimde ortaya çıkışının ilk belirtilerini göstermektedir. (3) *Homo sapiens* ve *Homo neanderthalensis*'in benzer davranışları sergilemesi; evrimsel geçmişinde var olan ölüm tepkilerinin, Pleistosen'in değişken iklimsel koşullarında, paralel kültürel algı ve uygulamalara dönüştüğünü göstermektedir (Kolankaya-Bostancı, 2019; Atakuman ve diğ., 2019; Pettitt, 2011).

Orta Paleolitik dönemde hem *Homo sapiens* topluluklarında hem de *Homo neanderthalensis* topluluklarında, ölümlere ait kalıntıların belirli bir yerde toplanması, parçalanması, kesilmesi, kafatasının ayrılması gibi uygulamalar gözlemlenmiştir (Chase ve Dibble, 1987; Pettitt, 2011; Clark ve diğ., 2003; Walker, Gibert ve diğ., 2008; Walker ve diğ., 2010; Martinon-Torres ve diğ., 2012). Bu dönemin en önemli özelliği, her iki türde de ölü gömme uygulamasının, tam anlamıyla sistemli bir kültürel davranış çerçevesinde ortaya çıkmasıdır (Pettitt, 2011; Atakuman ve diğ., 2019). Gerçek anlamda bilinen en eski gömü *Homo sapiens sapiens* tarafından Orta Paleolitik'te İsrail'deki Skhul Mağarasında GÖ yaklaşık 130-100 000 aralığında gerçekleştirilmiştir. Skhul Mağarasında en az 10 *Homo sapiens* bireyine ait kalıntılar bulunmuştur (Pettitt 2011; Vandermeersch 1989; Stringer 1998; Mercier ve diğ., 1993). Bireylere ait kemikler, mağaranın içinde ve dışındaki belli lokasyonlarda karışık olarak kümelenmiş halde tespit edilmiştir (Pettitt 2011). İçlerinden Skhul IX'un en erken gömü olmasının yanında, diğer tüm birey birbirine yakın bir zaman aralığında gömüldüğü belirtilmektedir (Pettitt 2011).

Güneybatı Asya dışında en erken gömü Afrika, Kenya'da günümüzden 78.000 yıl önceye tarihlenen 2.5-3 yaşlarında bir çocuğa aittir (Martinon-Torres ve diğ., 2023). Bunun dışında *Homo sapiens sapiens*'in Orta Paleolitik'e tarihlenen gömülerinde; İsrail-Qafzeh Mağarasında (GÖ 100 000-90 000) (Arensburg ve Tillier 1983; Pettitt 2011); Güney Afrika'daki Border Cave'de (GÖ 76.000) (Pettitt, 2011) rastlanılmıştır. Bu iki konumda da gömülerle beraber bulunan aşı boyası, hayvan kalıntıları, süs eşyaları ve yontma taş aletler gibi mezar buluntuları sembolizmin varlığına işaret etmektedir (Bar-Yosef ve Vandermeersch, 1993; Pettitt, 2011; Verhoeven, 2002).

Orta Paleolitik'te ölümlerin gömülmesi dışında gerçekleştirilen uygulamalara da rastlanmaktadır. Etiyopya-Herto'da *Homo sapiens sapiens* ait kafatası ve parçaları (GÖ 160 000-150 000) (Clatk ve diğ., 2003) ve Güney Afrika'da Klasises River Mouth'da *Homo sapiens sapiens*'e ait göl kıyısındaki ele geçirilen iki yetişkin ve bir genç yetişkin ait alt çene, kafatası parçaları ve uzun kemikler bulunmuştur (GÖ 100 000) (Rigthmire ve Deacon, 2001). Bu örneklerde kalıntılar üzerinde tespit edilen kesikler, ritüel amaçlı uzuvların ayrılması, kemik sıyırma (defleshing) (Etiyopya-Herto) ve olası bir yamyamlığın (Klasises River Mouth) *Homo sapiens sapiens* topluluklarında diğer uygulamalar yanında mevcudiyeti hakkında tartışmaları yanında getirmiştir.

Orta Paleolitik Dönem'de *Homo neanderthalensis* de ölü bedenlere dönük benzer müdahaleler yapmış olabileceğine işaret etmektedir. Hırvatistan'da Krapina (Trinkaus, 1985), Galler'de Pontnewydd (Aldhouse-Green, 2001), İtalya'da Grotta Guattari (White ve diğ., 1991; Blanc 1961), ve İspanya'da Sima de las Palomas Mağarasındaki iskeletlerde kesme, parçalama, biriktirme gibi uygulamaların örneklerine rastlanmıştır (Walker ve diğ., 2008, 2010; Martinon-Torres ve diğ., 2012).

Homo neanderthalensis'in, ölümlerini kasıtlı ve sembolik amaçla gömdüğüne dair literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Kebara Mağarasında bulunan ve günümüzden 60.000 yıl öncesine tarihlenen dil kemiği, *Homo neanderthalensis* konuşma yeteneğine işaret etmektedir. Birçok araştırmacı buradan yola çıkarak *Homo neanderthalensis*'in konuşabildiğini (Enard ve diğ., 2002) ve bu düzey bir bilişselliğin sosyal iletişim ve organizasyon gibi becerileri de getireceğini; böylece *Homo neanderthalensis*'in ölümlerini gömebilecek düzeyde bilişsel karmaşıklık düzeyinde olduklarını savunmaktadırlar (Pettitt, 2011). Öte yandan *Homo neanderthalensis*'e ait ilk ölü gömme örneklerinin *Homo sapiens sapiens* yaptığı gibi kasıtlı olmadığı tartışılmaktadır. Bu kanıtların sembolik bir yansıma olmadığı, doğal birikimler oluşumlar (Gargett, 1999) veya ölü bedeni izole amaçlı mağara ve kaya sığınaklarına taşındıkları (Taylor, 2002) da tartışılmaktadır.

Homo sapiens sapiens açısından, sembolik davranışın varlığı Hominin beyninin geçirdiği değişimlerden temel almaktadır. Bu fizyolojik değişikliklerin sonucu olarak kazanılan

bilişsel kapasite, dolaylı olarak insan kendi ölümlülüğünü ve onun getirdiği dehşetin farkında olmasına neden olmuştur. Bu “ölümlülük farkındalığının” sebep olduğu dehşetin bastırabilmesi için insan bulunduğu çevresel koşullara uygun şekilde psikolojik ve kültürel stratejiler geliştirmiştir. Tüm bu süreç içerisinde ölümün kavramsallaştırılması ve ölüme alternatif seçenekleri göz önünde bulundurabileceği bir konuma gelerek “Nereden geldim?”, “Neden buradayım?”, “Öldükten sonra bana ne olacak?” gibi soruların cevaplarını aramıştır (Torrey, 2020, ss.156). Bu sorulara verilen farklı cevaplar, farklı bireyler ve topluluklar için farklı uyarlanma süreçlerini geliştirmiş ve ölüme karşı verilen kültürel tepkileri ortaya çıkarmıştır. Bu davranışların ortaya çıkışı 60.000-30.000 yıl öncesinde yaşanan kültürel ve sembolik patlamayla başlamış; yaklaşık 12.000 yıl öncesinde insanların tarımsal üretim ve evcilleştirmeyle doğayı manipüle edebilmeleriyle devam etmiştir (Özdoğan, 2018).

İlk örneklerine Orta Paleolitik rastlanan ve Üst Paleolitikte ritüelin eşlik ettiği gömülerle görülen “Kafatası Kültü”, modern insan davranışını belirleyen sembolizmin varlığının kanıtlarından biridir (Harrolds, 1980; Mellars, 1989). Orta Paleolitikte ilk örneklerine *Homo neanderthalensis* ile birlikte görülmüş; Kebara Mağarası-İsrail (GÖ 60 000-48 000) (Valladas ve diğ., 1987) ve La Ferrasie-Fransa’da (GÖ 52 000-45 000) (Pettitt, 2011; Talamo ve diğ., 2020) rastlanılmıştır. GÖ yaklaşık 35 000-32 000 yıl öncesine tarihlenen Sungir 5’te bir kadına ait kafatasının bilinçli bir şekilde mezarın üzerine konulduğu görülmektedir (Nalawade-Chavan ve diğ., 2014; Marom ve diğ., 2012; Pettit, 2011). Üst Paleolitikte de günümüzden 25.000 yıl önce *Homo sapiens*’e ait örnekler de Fransa-Grotte de Cussac Mağarasında (Pettitt, 2011; Kacki ve diğ., 2020) ve El Miron-İspanya’da (Straus ve diğ., 2015) rastlanmaktadır.

Günümüzde sanatsal açıdan da değerlendirilen çeşitli tipte oyma eserler, heykelcikler veya mağara duvar resimleri gibi arkeolojik kayıtlarla da izlenebilen 60 000-30 000 yıl öncesinde yaşanan kültürel ve sembolik patlamayla (örn. Henshilwood ve diğ., 2009; Turk ve Dimkaroski, 1999; Conard, 2003; Pettit, 2008) başlayan davranışlardaki dikkate değer değişimleri özellikle Eski Dünya’da etkileri dramatik sonuçları da beraberinde getirmiş günümüzden yaklaşık 20 bin yıl önce sonlanmış Son Buzul Maksimum periyodu sonlandırmış görünmektedir. Bu zaman diliminden sonra çoğu araştırmacı tarafından tanımlanan Epipaleolitik Dönem’de iklimsel değişim ile ilişkili olarak deniz seviyelerinin yükselmesi ve aynı zamanda biyotik çevredeki değişimler dünya üzerinde belirli bölgelerdeki, Güneybatı Asya gibi, insan topluluklarını farklı bir yaşam biçimine

hazırlamaya başlamıştır. Bunu izleyen, ikinci kırılma noktası olarak nitelendirilebilecek Neolitik Dönem, insanın binlerce yıldır süregelen yaşam tarzının kademeli olarak değiştiği; insan-doğa ilişkisinin farklı bir şekilde yeniden biçimlendirildiği; temel geçim stratejilerinin yeniden düzenlendiği ve topluluklar içi sosyal değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak tanımlanır. Pleistosen sonunda, zorlu iklim koşullarının ortadan kalkmasıyla, buzulların erimesi, su kaynaklarının, hava sıcaklığının, bitki ve canlı çeşitliliğinin artması gibi ciddi çevresel değişimler yaşanması, Güneybatı Asya coğrafyasında yaşayan insan topluluklarının yaşam tarzlarında köklü değişikliklere sebep olduğu bilinmektedir (Özdoğan, 2018).

Kademeli şekilde yerleşik yaşama geçiş, bitki ve hayvan evcilleştirilmeleri, mimari ve teknolojiye ilerlemeler yanında sosyal dönüşümler açısından modern toplumların temelini oluşturan bir dizi dönüşümün yaşandığı gelişmeler açısından Neolitik Dönem insanın kültür ve davranış temellerini anlamlandırmak için kritik bir dönemdir (Özdoğan, 2014; Bıçakçı, 2005). Değişen yaşam koşulları ile aynı paralelde farklılaşan yaşamsal zorluklar yeni stratejilerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla, insan gruplarının köylerde toplanması, nüfusun artması ile hayvan ve bitkilerin evcilleştirilmesiyle insanın doğayla olan yeni etkileşimi, onu kontrol ederek kazandığı yeni geçim stratejileri yanında insanlar arasındaki sosyal süreçlerin yeniden organize edilmesi de bu dönemin öne çıkan özellikleridir (Özdoğan, 2014, 2018; Kuijt, 2019; Belfer-Cohen ve Goring-Morris, 2011).

Yapılan antropolojik çalışmalar insanın çevresel uyum sürecinde elde ettiği ve ortaya koyduğu kültüre dahil olan ritüellerin de sosyal değişimler süresince, topluluk içerisindeki çatışma, birleşme ve kayıp gibi durumlarda grup için düzeni sağlama işlevleri bulunması açısından önemli rolüne işaret etmektedir (Malinowski, 2014; Radcliffe-Brown, 1945). Özellikle ölüm ardından gerçekleştirilen davranışlar ve ritüeller, diğer tüm sembolik davranışlarda olduğu gibi insanın içinde yaşadığı dünyayı, sosyal düzeni ve buradaki yerini anlama ve anlamlandırma çabasının ortaya koyduğu bir ürün olarak ele alınabilir (Hertz, 1960; Binford, 1971; Metcalf ve Huntington, 1991). Yeni yaşam biçimi ve çevreye uyarlama bağlamında Neolitik dönemin getirdiği birçok değişiklik ile ilişkili şekilde, Neolitik insanının da ölümü anlamlandırması ve ölümle ilgili davranışları çeşitlenmiştir. Dolayısıyla, Neolitik döneme ait ölüm ritüel ve uygulamalarının incelenmesinin, Neolitikleşme sürecinde gerçekleşen gelişmelerle beraber insanın ölümle ilgili davranışlarının temellerini de anlamak açısından önemi ortaya çıkmaktadır.

Neolitik Dönem'de çevresel, sosyal ve ekonomik gelişmelerin yanı sıra; sosyal ve bireysel bir olgu olarak ölümle ilgili davranışların da farklılaştığı görülmektedir. Örneğin, Güneybatı Asya coğrafyası içerisinde Orta Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Levant bölgelerinde Neolitik boyunca birçok yerleşimde yaşamış insan grupları ölümlerini farklı yöntemlerle ortadan kaldırmıştır (Erdal, 2015; Kuijt, 2008b; Verhoeven, 2002; Bonogofsky, 2004; Özbek, 2005,2009; Croucher, 2012). Bu kanıtlar Neolitik insanının ölümü kavramsallaştırma ve ölümle ilgili stratejilerini gösterebilmesi açısından da önemlidir.

Neolitik dönem Güneybatı Asya coğrafyasında görülen ölüm uygulamalarının çeşitliliğinin yanı sıra, farklı tiplerdeki materyal kültür kalıntılarıyla birlikte diğer ritüel uygulamalara dair kalıntıların bölgesel benzerlikleri (Benz ve Bauer, 2021; Gebel, 2017); ortak bir kültürel arka planla (Verhoeven, 2002) ya da topluluklar arası etkileşimler yoluyla gerçekleşebilecek kültürel sarmaşmayla ilişkilendirilmektedir. Etnografik incelemeler küçük ölçekli topluluklar arasındaki ilişkilerde mübadelenin önemine vurgu yapmaktadır. Bu açıdan Güneybatı Asya Neolitik Dönem toplulukları arasındaki etkileşimler için obsidyen gibi bazı kaynakların değiş-tokuşu yanında gerçekleşmiş olabilecek kültürleşmeden de bahsedilebilir. Örneğin, obsidyen değiş-tokuşu görüşüne, Orta Anadolu'da Volkanik Kapadokya bölgesindeki Neolitik Dönem yerleşmelerinde ya da yerleşimlerine yakın yerlerdeki obsidyen atölyelerinin varlığı (Balkan-Atlı ve Cauvin, 1997) ve bu obsidyenlerin farklı Güneybatı Asya yerleşimlerinde ve Kıbrıs'ta görülmüş olması (Binder ve Balkan-Atlı, 2001; Balcı ve Çakan 2017) yerleşimler arası ilişkiler adına somut arkeolojik kanıtlar sunmaktadır.

Araştırma geçmişine bakıldığında Güneybatı Asya'da 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Anadolu'da ise bundan kısa bir süre sonra Neolitik yaşam biçiminin araştırılmaya başlandığı görülmektedir (Özdoğan, 2018; Özdoğan ve Karul, 2020). Bununla birlikte, gerçekleştirilen çok sayıda kazı ve araştırmaya karşın Neolitik topluluklarında gözlemlenen sembolik davranışlar içinde ölüm uygulamalarına dönük ritüellerle ilişkili özgün çalışma sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Ek olarak, Güneybatı Asya Neolitiğinde ölüm uygulamaları çalışmalarının sadece yerleşimler üzerinden yürütülebilecek bir tartışmaya olanak sağladığı ve çoğu zaman biyoarkeolojik veri dahil edilmeden ele alındığı görülmektedir. Oysa, özellikle son 50 yıl içinde biyoarkeoloji

alanındaki ilerlemelerin ve sosyal biyoarkeolojinin eski yaşam biçimlerinin anlaşılmasında gözden kaçmaması gereken katkıları söz konusu olmuştur. Bu nedenle yukarıda dile getirilen çerçevede ölümle ilgili ritüellerin arkeolojik ve biyoarkeolojik açıdan bütüncül bir şekilde değerlendirilmesinin konuya dair derin bir içgörü sağlanması amacıyla bir araya getirilip değerlendirilmesinin literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir.

Çalışmada, Orta Anadolu'da Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde bulunan ve MÖ 7. bin yıla ait kesintisiz stratigrafiye sahip (Bıçakçı, 2022; Çakan, 2024) Tepecik-Çiftlik Höyük'teki ölüm uygulamaları temel biyoarkeolojik veriler olan cinsiyet ve yaş grupları dikkate alınarak incelenmiştir. Şimdiye dek yerleşimdeki ölüm uygulamalarına dair çeşitli incelemeler gerçekleştirilmiş olmakla birlikte (örn. Büyükkarakaya, 2019; Büyükkarakaya ve diğ. 2019; 2024) gün ışığına çıkarılan mezarların bütüncül bir incelemesi yapılmamıştır. Bu kapsamda, Tepecik-Çiftlik'in MÖ 7. bin yıl içerisindeki ölüm uygulamaları açısından genel bir çerçeve oluşturularak topluluğa ait sosyal yapı, kültürel özellikler ve inanış biçimlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. MÖ 7. bin yıl içindeki tabakaların ayrı ayrı ele alınarak, ölüm uygulamaları bağlamında süreçsel değişimin incelenmesi ve bulguların Tepecik-Çiftlik dışındaki diğer Orta Anadolu Neolitik topluluklarıyla karşılaştırılması amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu amaç ve hedefler bağlamında cevap aranan sorular aşağıdaki gibidir:

1. Tepecik-Çiftlikte MÖ 7. bin yıl içerisinde görülen ölüm uygulamaları nelerdir?
2. Tepecik-Çiftlikte MÖ 7. bin yıl içerisinde farklı tabakalarda görülen ölüm uygulamaları nasıl bir değişim veya süreklilik izlemiştir?
3. Tepecik-Çiftlik MÖ 7. bin yıl topluluğunda ölüm uygulamalarıyla demografik özellikler arasında nasıl bir ilişki vardır?
4. Tepecik-Çiftlikte MÖ 7. bin yıl içerisinde yerleşimdeki ölüm uygulamalarının diğer Orta Anadolu yerleşimlerindeki uygulamalardan nasıl farklılaşmakta veya benzerlik göstermektedir?

Neolitik Dönem ölümle ilgili uygulamaları/ritüellerinin konu olduğu bu çalışmada, literatür açısından önemli diğer bir konu da ele alınmıştır. İlgili literatür dikkate alındığında, konuyla ilgili İngilizce ve Türkçe terminoloji açısından farklı disiplinlerden araştırmacılar kullanılan terimlerin farklılaştığı, İngilizce literatür açısından konunun tartışılarak ele alındığı göze çarpmaktadır. Türkiye'de Neolitik Dönem ölüm uygulamaları üzerine

yürütülen araştırmanın henüz başlarında olduğu dikkate alınarak, literatürde şu zamanda yürütülecek bir tartışmanın kullanılan kavramlar açısından ortak bir dil oluşturmada önemli olacağı düşünülmektedir. Bu açıdan tez içinde konuyla ilgili terminolojiye yer verilmiştir.

Yukarıda belirtilen araştırma sorularının yanıtlanabilmesi ve bahsi geçen konuların ele alınabilmesi adına, tezin akışı içinde öncelikle ölüm arkeolojisinin kuramsal ve kavramsal arkaplanından bahsedilmekte ve terminoloji ele alınmakta; Neolitik Dönem hakkında genel bir çerçeve içerisinde sunulmakta ve Orta Anadolu Neolitik Dönem ölüm uygulamalarının genel hatlarından bahsedilmektedir. Devam eden bölümlerde tezin alanı olan Tepecik-Çiftlik Höyük hakkında arkeolojik araştırma temelindeki bilgilere yer verilmekte ve yerleşimde bulunan ölüm uygulamaları üzerine yürütülen şimdiye kadarki çalışmanın özeti sunulmaktadır. Ardından yapılan incelemenin yöntemi ve bulguları sunulmakta, ortaya çıkarılan bulgular ise tartışma bölümünde değerlendirilmektedir.

1.BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. ÖLÜM UYGULAMALARI YAKLAŞIMLARI VE TARİHÇESİ

Geçmiş topluluklara dair etnografik ve arkeolojik çalışmalar içerisinde; sosyal ve kültürel yapıların anlaşılmasını sağlayan ölüm uygulamaları çalışmaları önemli bir yerdedir (Chesson, 2001; Parker-Pearson, 2007; Carr, 1995). Ölüm uygulamalarına yönelik bu yaklaşımların çoğu, etnografların ölüm uygulamalarını ve ritüellerini betimleyip, yorumlamasını; arkeologların ise ölümlerin ortadan kaldırılmasının farklı yöntemlerini, ölüm bağlamlarına dair özellikleri ve ölüm ritüellerine ait maddi kanıtlara odaklanılmasını içermektedir (Chesson, 2001).

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ölüm uygulamaları ve ritüelleri üzerine yapılan çalışmalar, arkeolojik ve antropolojik yaklaşımların bir arada kullanılmasıyla artmıştır (Carr, 1995); araştırmacılar tarafından sosyal farklılıklar ve sosyopolitik yapılar daha çok göz önünde bulundurulmaya başlamıştır. Süreçsel arkeolojinin öncülerinden olan Saxe (1970) ve Binford (1971) tarafından yapılan kültürler arası çalışmalar, bireylerin hayattayken sahip oldukları statü farklılıklarıyla ölümden sonraki uygulamalar arasında bir uygunluk olduğunu öne sürerek, sosyal organizasyonun yeniden yapılandırılmasına yönelik Süreçsel yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. Ölüm uygulamalarının farklı boyutlarının topluluktaki bireylerin sahip olduğu sosyal özellikleri (yaş, cinsiyet, yatay-dikey sosyal konum, sosyal bağlılık, ölüm koşulları, ölüm yeri gibi) ve bireyin ölümünden sonra ona gerçekleştirilen davranışları (ritüel, mezar, anıt gibi) yansıttığı ve bu özelliklerle birlikte yorumlanabilecekleri belirtilmiştir (Mchugh, 1999; Gillespie, 2001).

Saxe ve Binford tarafından ana hatları çizilen temel ilkeler daha sonraki çalışmalarla geliştirilmiştir. Goldstein (1976) sosyal organizasyonun incelenmesi için, ölüm uygulamalarının mekânsal konumu ve organizasyonuna odaklanan analitik bir çerçeve geliştirmiştir. Tainter (1978) Saxe'in sosyal karmaşıklığın niceliksel ölçüsünü geliştirmiş ve sosyal hiyerarşi derecelendirmelerini belirlemek için ölen bireyler için harcanan enerji kavramını ortaya atmıştır. Peebles ve Kus (1977), gömü kanıtlarını yerleşim hiyerarşisi,

zanaatkarlık ve toplum çapında hareketlilik gibi arkeolojik formlarla bütünleştirmiştir (akt. Parker-Pearson, 2007). O'Shea (1981), yaptığı çalışmalarda belirli kültürel bağlamın önemini vurgulamakta ve ölüm uygulamalarının, toplumların hiyerarşisinin analizindeki hassas konumunu vurgulamıştır (akt. Rosenswig ve diğ., 2020; Parker-Pearson, 2007).

Süreçsel arkeoloji çalışmaları ölüm uygulamaları ve ritüellerini, sistematik olarak ölüm arkeolojisine entegre edilmeye başlandığı ilk çalışmalardır (Ingman, 2014). Bu çalışmalarla ölüm uygulamaları, sosyal ilişkiler bağlamında ele alınarak; evrensel ilkeler geliştirilmiş, etnografik ve antropolojik bağlamlarda test edilmiştir. Geliştirilen evrensel ilkeler daha sonraki arkeologlar tarafından fazla indirgemeci olmakla eleştirilmiştir (Ingman, 2014).

Süreçsel arkeolojiyi eleştiren, "Post-süreçsel Yaklaşım", kültürün oluşumunda daha insan odaklı bir konumda yer almaktadır. Daha önceki yaklaşımlara kıyasla, bilimin tekilliğine karşı arkeolojiyi daha disiplinlerarası yaklaşımlarla ele almaktadır. Post-süreçsel anlayışa sahip araştırmacılar, süreçsel yaklaşım tarafından ihmal edilen ve etnografik verilerde çok belirgin olan ölüm uygulamalarında ve ritüellerin kanıtlarında kullanılan sembollere ve ideolojiye odaklanmaktadır (Chapman, 2003; Hodder, 2013; D. Yılmaz, 2023). Parker-Pearson (2003), ölüm uygulamalarının vefat eden kişinin sosyal kimliğine ait özelliklere göre belirlenmesinden ziyade; uygulamayı gerçekleştiren kişilerin, vefat edenin akraba ve yakınlarının, ideali olan uygulama ve ritüeller eşliğinde gerçekleştiğini öne sürmektedir. Bu açıdan mezarlar üzerinden yapılan analizlerin nadiren süreçsel yorumlara işaret ettiğini ileri sürmüştür (Parker-Pearson, 2003). Post-süreçsel arkeolojinin ele aldığı bir diğer tartışma ise, ritüellerin çeşitliliğinin toplumların karmaşıklığı ile doğrudan ilişki olmadığıdır. Ölüm uygulamaları, bireyin içinde bulunduğu topluluğun sosyal yapısının doğrudan yansıtıcısı olmaktansa; toplulukların ve bireylerin kendilerine özgü değer ve davranışlarının sonucunda ortaya konulmuş olan özgür davranışların yansımaları olabilmektedirler (Carr, 1995).

Ölüm uygulamalarının tarihsel ve kolektif bellek yaratma işlevinin olduğu görüşü de, bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir (Guerrero ve diğ., 2009). Ritüel davranışları sayesinde kolektif zihin ve sosyal kimlik oluşturulmakta ve sürdürülmektedir (Kuijt ve diğ., 2008). Ölüm topluluk içerisinde olumsuz bir durum yarattığından; ölümün, sonrasında gerçekleştiği topluluğu dönüştürücü bir işlevi vardır (Metcalf ve Huntington, 1991). Bu da

topluluk üyelerinin bir araya gelerek gerçekleştirdiği ritüel davranışlar sayesinde gerçekleştirilmektedir (Gillespie, 2001). "Ata Kültü", ölenler ile yaşayanlar arasındaki biyolojik ve sosyal bağların temsiliyetini ritüeller aracılığıyla sağlamakta ve sosyal kimlik ve belleğin oluşumunda büyük rol oynamaktadır. Ata kültürü, topluluktaki bireyler için atasal bağların temsiliyetinin sağlandığı bireylere ait kalıntılar üzerinden, anımsamaya yönelik bir hafıza sistemini geliştirerek, belli bir süre sonunda bireylerin unutulmasını kolaylaştırmasını sağlamaktadır (Kuijt ve diğ., 2008; Kuijt, 2019). Bu açıdan "Ata kültürü" aynı zamanda kolektif hafızanın inşasında ve nesiller arası hafıza ve otorite yapılarının geliştirilmesinde de rol oynayan ve ritüel bilgisi, imgeler, ölüm uygulamaları, hafıza ve otorite yapılarının oluşturulmasını içeren karmaşık bir etkileşim ağıdır (Kuijt ve diğ., 2008; Kuijt, 2019).

Ölüm arkeolojisinin kuramsal olarak yaklaşımı 1980'lerden sonra biyoarkeolojiye kaymaya başlamıştır. Biyoarkeoloji, arkeolojik bağlamlarda bulunan insan kalıntıları üzerinden, zengin bir şekilde yapılandırılmış şekilde; ilgili kültürel ve çevresel değişkenlerin tüm olası yeniden yapılandırmalarını içeren bir bağlamda incelendiği bir çalışma alanıdır (Martin ve diğ., 2013, ss.1). Larsen (2001) biyoarkeolojiyi tanımlarken, hem fiziksel antropoloji ve arkeolojinin kesişim noktasındaki konumu hem de biyoarkeolojik hipotezlerin test edilmesi gereken çeşitli verileri sağlayan teknik uzmanlıklar açısından disiplinler arası doğasını vurgulamaktadır. Biyoarkeolojik çalışmalar, eski toplulukların sosyokültürel yapıları, çevresel koşulları ve geçim stratejileri gibi konulara odaklanarak çalışmalarda materyal kültür öğelerinin antropolojik verilerle birlikte değerlendirilmesi gerekliliğine dikkat çekmektedirler (Gillespie, 2001; 2002; Agarwal ve Glencross, 2011).

Arkeolojik bağlamlardan ele geçirilen bireylere ait iskelet kalıntıları ait oldukları toplulukların dair demografik yapısına, yaşam biçimine, beslenme modeline ve sağlık yapısına dair birçok önemli veri elde etmeyi mümkün kılmaktadır (Agarwal ve Glencross, 2011, ss. 1-3; Martin ve diğ., 2013, ss. 3-4). Ortaya çıkarılan bu bilgiler, ölüm ve mezar bağlamlarından elde edilen verilerin birleştirilip, eski insan topluluklarının sosyal ve kültürel özelliklerinin değerlendirilmesi ve anlaşılması hedeflenmektedir.

Teknolojik imkânların gelişimiyle biyoarkeolojik yaklaşımlar çeşitlenmiş ve metodolojik tartışmalar artmıştır. 1982'de Duday ve Masset, geleneksel ölüm arkeolojisine, mezar

kazılarının insan osteolojisine dikkat edilmeden gerçekleştirilmesi ve iskelet kalıntılarının arkeolojik bağlamdan kopuk analiz edilmesi eleştirilerini getirmişler (Duday ve Masset, 1987; akt. Y. Yılmaz, 2021). Bu eleştirilerden hareketle yıllar içerisinde geliştirilen bir yöntem olan “Arkeotanatoloji” (Archaetanatology-İng., Archéothanalogie-Fr.) mezarların arkeolojik bağlamları ve ölü bedenlerin tafonomik süreciyle birlikte ele alınmasını önermektedir. Bu yöntem, mezar bağlamını dinamik bir biçimde değerlendirerek, iskelet kalıntılarının uzamsal konumunun yorumlanmasına da dayanmaktadır (Duday, 2006; Duday ve Guillon, 2006). Biyolojik antropoloji ile arkeolojinin yöntem araçlarının gerektiği yerde gerektiği zaman kullanılarak, bilgi üretimini amaçlayan bir yöntem olduğu da söylenebilir (Y. Yılmaz, 2019). Arkeotanatoloji, iskelet-mezar kalıntılarının kaldırılmadan önce detaylı gözlem ve tafonomik incelemesinin yapılmasını vurgular (Y. Yılmaz, 2021). Mezar bağlamının özellikleri, iskeletin pozisyonu, mezar buluntuları ve mezarın konumu gibi değişkenler tafonomik sıra içerisinde kaydedilerek, bireyin ve topluluğun ölüm uygulamaları ve ritüellerinin anlaşılmasını amaçlamaktadır (Knüsel, 2014).

İnsan vücudunun varlığı, ölüm arkeolojisini biyolojik kalıntıları inceleyen doğa bilimleri ile bireyi tarihsel, kültürel, sosyal ve ritüel bir bağlam içinde gören sosyal bilimler ortasına yerleştirmektedir. Bireyin fiziksel kalıntıları, genellikle kemikler ve dişler, onun biyolojik özelliklerini belirleme olanağı sağlamakta ve mezar bağlamından edinilen bilgilerle birlikte kişinin içinde yaşadığı toplumun sosyal ve kültürel görüntüsünün oluşturmaya yardımcı olmaktadır (Knüsel, 2010). Stutz ve Tarlow (2013), insan bedenlerinin sadece biyolojik değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel uygulamaların etkisiyle şekillenen kültürel ürünler olduğunu belirtmişlerdir. Kültürel kimliklerin, biyolojik kalıntılarda belirgin olabileceği ve insanın biyolojik ile kültürel yaşantısı arasında net bir ayırım yapılamayacağı vurgulayarak, kültürün biyolojiyi şekillendirdiğine dikkat çekmişlerdir (Stutz ve Tarlow, 2013). Bu açıdan bakıldığında osteolojik analiz ve mezar bağlamından gelen verilerle birlikte topluluğun incelenmesi bilginin desteklenmesini ve antropolojinin bütüncül yaklaşımı tamamlanmasını sağlamaktadır (Stutz ve Tarlow, 2013).

Ölüm uygulamalarının sembolik bir anlamı ve topluluk nezdinde bir karşılığının olabilmesi, ölüm uygulamalarına eşlik eden ritüellerin varlığında mümkün olabilmektedir. Ölüm arkeolojisi literatüründeki ritüellere dair oldukça farklı yaklaşımlardan kısaca bahsedilecektir.

Öncelikle ritüelin tanımlarından bahsetmek gerekirse, Cambridge Dictionary (t.y.) “Rit” (ing. Rite) kelimesini “genellikle dini bir törenin eşlik ettiği belirli ve kalıplaşmış kelimeler ve eylemler bütünü” olarak tanımlamıştır. Ritler gerçek veya tasarımsal olarak etkinliği neden-sonuç bağlantısı olmayan bir eylemdir (Cazeneuve, 1971, ss.16-17; akt. Özbudun, 1997). Ritüeller de belli bir düzen içerisinde bir araya gelmiş ritlerden oluşmaktadır.

“Ritual” (ing.), için “Ayin” kelimesi Türkçe karşılık olarak sunulmuş olsa da (Özbudun, 1997), ayin kelimesinin içerdiği dini anlamdan kaynaklı, bu tez çalışmasında Türkçe literatürde de yaygın olarak kullanılan “Ritüel” kelimesi kullanılmıştır. “Ritual” kelimesi etimolojik olarak Hint-Avrupa dillerinden gelmektedir; “Rhyme (İng.)-Kafiye”, “Rhythm (İng.)-Ritim”, “River (İng.)-Nehir” gibi kelimelerden köken aldığı düşünülmektedir. Kelime olarak ortak kökene bakıldığında “düzenli, tekrarlayan, uyum” gibi anlamları içinde barındırdığı anlaşılmaktadır (Terrin, 2007). Ritüelin kesin bir şekilde tanımlaması neredeyse imkansız olmasının yanında (Verhoeven, 2002) araştırmacılar tarafından yapılan çeşitli tanımlamalar beraber ele alınabilir. Fogelin (2007) ritüeli “maddi çıktıkları olan bir insan eylem biçimi olmasının yanında; mitler ve öğretilerden oluşan daha soyut bir sembolik sistem” olarak tanımlarken (ss.56); Özbudun (1997) “içsel tutarlılığı olan, sistemleştirilmiş ve genellikle mitos ya da gizemleştirilmiş bir tarihin yeniden canlandırılmasına yönelik bir ritler süreci” olarak tanımlamıştır (ss.19).

Ritüellerin çeşitli boyutlarını vurgulayan birçok farklı tanımının bulunması, ritüelin karmaşık bir fenomen olduğunu ve tek bir yönünü vurgulamak yerine, geniş kapsamlı bir analiz gerektiğini göstermektedir (Bell, 2009; Brück, 1999; Rappaport, 1999). Firth'in çok kullanılan ve ritüelin farklı boyutlarını kapsayan tanımı şu şekildedir: “İnsan ilişkilerinin kontrolüne yönelik, esasen karakter olarak ampirik olmayan bir gönderge ile sembolik ve kural olarak sosyal olarak onaylanan bir tür kalıplaşmış faaliyet” (Firth 1951, ss. 222; akt. Verhoeven, 2002, ss.234). Bu tanım, ritüelin biçimci, açık sembolizm içeren, sosyal kontrol ve düzen, gelenekçilik, katı değişmezlik, kural yönetimi ve performansı içeren boyutlarını kapsamaktadır (Bell, 1997; akt. Verhoeven, 2002, ss.234).

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında, ritüelin ortaya çıkışına dair çalışmalarda, dinin¹ veya ritüelin önceliği konusunda akademik bir tartışma ortaya çıkmıştır (Fogelin, 2007). Fogelin (2007), bu tartışmayı bazı araştırmacıların, ritüelin dini inançların gömülü anlamlarını hayata geçirmenin bir aracı olduğunu savundukları şeklinde ifade ederek; ritüelleri dinin daha somut bir yansıması olarak gördüklerinden bahsetmiştir (ss. 56-57). Öte yandan, bazı araştırmacılar da ritüelin dinin bir parçası olarak şekillendiğini öne sürerek; dinin daha soyut bir sembolik sistem olarak kabul etmektedirler (Fogelin, 2007, ss. 57-58). Ritüellerin dini inançları inşa ettiğini veya değiştirdiğini savunan araştırmacılara karşın, diğerleri ritüelin deneyimsel yönlerini ve sosyal ilişkiler üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır (Bell, 2009, ss. 3-16). Zamanla, din ve ritüel araştırmaları, bu kavramların birbirini nasıl etkilediğini daha iyi anlamak için diyalektik bir şekilde incelenmeye başlanmış ve bu yaklaşım din ve ritüel araştırmalarında önemli farklılıklara yol açmıştır (Fogelin, 2007).

Ölüm arkeolojisi içerisinde kuramsal değişim, 1960 sonrasında ölüm ritüellerinin sosyal tarafına yapılan vurguyla, özellikle de Durkheim ve öğrencileri van Gennep ve Hertz'in çalışmalarına dayanmaktadır (Ingman ve Özbal, 2019). Bell (2009), işlevselci bakış açısına sahip araştırmacılardan olan Durkheim (1965, [1915]), dinin toplumun sosyal yapısını kutsallaştıran bir dizi fikir ve uygulama olduğunu savunurken, ritüellerin insanların kutsal olana nasıl davranmaları gerektiğini rehberlik ettiğinden bahsetmektedir. Durkheim'ın fikirlerini geliştiren Radcliffe-Brown (1945), dinin düzenli sosyal ilişkileri düzenlediğini ve toplumun temel bir parçası olduğunu belirtirken, ritüellerin sosyal ilişkilerin yapısal organizasyonunu yöneten kurallı sembolik dışavurumlar şeklinde tanımlamıştır.

Yapısalcı bir bakış açısı için özellikle önemli olan, dinin istikrarlı ve uzun süreli bir kültürel fenomen olduğu fikridir (Bell, 2009, ss. 34-35). Ritüeller, bu istikrarlı fenomenin yasalaştırılmış ifadeleridir ve zaman içinde nispeten istikrarlı olma eğilimindedirler (Bell, 2009, ss. 34-35). Ritüeller, sosyal yapıdaki ortak kalıplardan, kültürel değerlerden ve sembollerden türemiştir ve bu nedenle insan toplumlarının anakronik bir unsuru olarak görülmektedirler. Din, sosyal yapıdan etkilenir ve dinin anlaşılması ekonomik geçim

¹ Bu tez çalışması içerisinde din şu şekilde tanımlanmıştır: "İnsanların anlayamadıkları karşısında güçsüz kaldıkları doğa ve toplum olaylarını gizemsel nitelikteki güçlerle açıklamaya yönelme olgusu. Bu nitelikteki tasarımların kurallar, kurumlar, törenler ve simgeler biçiminde örgütlenmesini sağlayan düzen" (TDK, 1983, ss.307).

modelleri, tarihsel süreçler ve çevresel faktörlerin incelenmesine dayanmaktadır (Bell, 2009, ss. 34-35). Evans-Pritchard'a (1965a,b) göre din, sosyal yaşamın bir ürünü olmasına rağmen, sadece sosyal düzenin temsilinden ibarettir (Bell, 2009, ss. 34-35). Turner (1969), ritüelleri sosyal yapının otoritesini ve esnekliğini sağlayan mekanizmalar olarak görürken (Bell, 2009, ss. 40), Levi-Strauss (1967) tüm sosyal fenomenleri iletişimin sembolik sistemleri olarak tanımlamaktadır ve ona göre semboller, insanlar tarafından sosyal yapıyı düzenlemek için kullanılır ve sadece sosyal yapıyı yansıtmazlar (akt. Bell, 2009, ss. 41).

Yapısal bakış açısı, ritüeli dinin ilkelerinin hayata geçirdiğinden bahsetmektedir; ancak tüm ritüeller dini değildir. Bu açıdan da ritüelin sembolik yönlerine odaklanan yapısal perspektife karşın ritüel pratiğini vurgulayan arkeologlar, maddi kalıntıların geçmişteki ritüel katılımcılarının eylemleri ve deneyimleri hakkında bilgi verebileceği yollara odaklanma eğilimindedirler (Fogelin, 2007). Pratik kuramcılar, ritüel eylemlerinin sabit anlamlarına odaklanmak yerine, ritüelin deneyimsel yönleriyle, ritüel ve katılımcıları arasındaki sosyal ilişkiler üzerindeki etkilerini vurgulamaktadırlar. Bu nedenle, pratik perspektifi ritüelin ne anlama geldiğinden ziyade ritüel değişimine ve ritüelin ne yaptığına odaklanma eğilimindedir (Fogelin, 2007). Ritüeli pratik açılarından ele alan Bell (2009, ss. 138-164), çeşitli bağlamlarda gerçekleşen ritüellerin ve ritüel benzeri faaliyetlerin değişen derecelerde sergilediği altı özelliği tanımlamıştır:

- 1) Formalizm: Ritüeller genellikle insanların günlük yaşamda kullandıklarından daha resmi veya kısıtlı konuşma ve eylem kodları kullanır.
- 2) Gelenekçilik: Ritüeller genellikle arkaik veya anakronistik unsurlar kullanır.
- 3) Değişmezlik: Ritüeller genellikle katı, genellikle tekrarlayan kalıpları takip eder.
- 4) Kural yönetimi: Ritüeller genellikle uygun davranışı belirleyen katı kurallar tarafından yönetilir.
- 5) Kutsal sembolizm: Ritüeller genellikle kutsal sembolizme atıfta bulunur veya onu kullanır.
- 6) Performans: Ritüel, genellikle ritüel eylemlerin halka açık bir şekilde gösterilmesini içerir.

Bu açıdan bakıldığında ritüel, bir olaydan ziyade bir süreçtir (Bell, 2009, ss. 164); sıradan eylemler ritüelleştirilir veya daha resmi ve değişmez hale getirilmektedir. Semantik anlamın yanı sıra sembolün konumlandırma tarzı ve kullanıcıların amaçları da önemlidir.

Bazı arkeologlar, ritüelin baskın sosyal düzenleri nasıl oluşturduğunu, yeniden doğruladığını veya sorguladığını vurgulamışlardır (De Marrais ve diğ., 1996; Inomata, 2006).

Ritüellere biyolojik-etolojik kökenli bakan yaklaşımlar, ritüelin hayvanlarla birlikte evrimleştiğini ve değiştiğini öne sürmektedir. Darwin'in evrimsel gelişim teorisi, ritüel davranışların anatomik ve davranışsal evrimle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Doğal seçilimin baskısı altında tekrarlanan ve abartılı davranışlar uyarlanabilirliğin biçimlendirilmesi ve kanalize edilmesi açısından ritüelizasyon olarak adlandırılmaktadır; bireylerin grup içerisinde kalması ve sosyal açıdan varoluşları için önkoşuldur (Erikson, 1966a,b; D'Aquili, 1983; Sosis ve Alcorta, 2003). Bazı ritüel davranışlar, DNA'dan gelen içgüdülerle gelecek nesillere aktarılabilirken, diğer hayvanlar da belirli davranışları öğrenip taklit edebilir veya doğaçlama yapabilirler. Örneğin, primatlar, kuşlar ve diğer memelilerde bu tür davranış kalıpları gözlemlenmiştir (Stokes ve Warrington-Williams, 1971; Goodall, 1986).

Darwin'in hipotezleri, 1970'lerde arkeologlarca arkeolojik çalışmalara uyarlanmıştır. "Kültürel Seçilim Modelleri", bireyin benimsediği maddi kültür özelliklerinin doğal seçilimin bir bileşeni olduğunu ve üreme başarısını artırdığını savunur. Bu yaklaşım, işlevsel olmayan maddi veya maddi olmayan kültür için de geçerlidir (Mithen, 1997). Maddi kültür özellikleri genetik aktarımla devam edemese de sosyal öğrenme (Bandura, 1977; Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014) veya kültürel aktarım (Bates, 2009) yoluyla yeni nesillere öğretilir. Dolayısıyla, insan davranışındaki çeşitliliği açıklamak için genetik ve kültürel aktarımı içeren bir bakış açıdır.

Evrimsel bakış açısıyla dinin ve ritüelin ortaya çıkışı tartışmalıdır ve bu tartışma çoğunlukla deneysel yaklaşımlara ve test edilebilir hipotezlere dayanmaktadır (Martin ve Wiebe, 2012; Wiebe, 2008). Evrimsel psikologlar, dinin bilişsel yanlılıklarla ilişkilendirilmiş sezgisel kavramların ve inançların kabul edilmesini sağladığını savunmaktadır (Atran ve Henrich, 2010; Barrett ve Lanman, 2008; Tremblin, 2006). Dinin dinamiklerini inceleyen araştırmalar, ritüel davranışın doğasını ortaya çıkararak, dinin buyruklarının gerçekleştirilmesinde yüksek düzeyde iş birliğini teşvik ettiğini göstermiştir

(Atran ve Henrich, 2010; Fischer ve diğ., 2013; Sosis ve Ruffle, 2003; Xygalatas ve diğ., 2013).

Genel anlamda tarih öncesinden gelen ölüm uygulamaları ve ritüellerin kanıtları, ölümlerin ortadan kaldırılmasıyla ilişkili olmasının yanında, ölen kişilere diğer atıklara göre daha fazla ilgi gösterildiğine işaret etmektedir (Renfrew, 1994). Ölüm sonrasında bozulan düzenin geri sağlanmasına, topluluk içerisinde yaşamın eskisine döndürmeye yarayan ritüeller gerçekleştirilmiş olmalıdır (Renfrew, 1994). Bu durumda, ritüeli oluşturan faaliyetlerin bir dizi sembolik işlevi vardır, ancak arkeolojik bağlamlardan ritüelin bir bütün olarak işleyişi kısmen anlaşılabilir.

Ritüellerin kökeni ve anlamı hakkındaki çalışmalar, ritüellerin toplum içindeki işlevlerini anlamada yardımcı olmaktadır. Ritüeller, katılımcıların duygusal durumlarını etkileyen ve onları kaygıdan koruyan faaliyetlerdir. Bireysel ve grup olarak gerçekleştirilirler; grup içinde fiziksel bir birliktelik sağlayarak duygu paylaşımını arttırmaktadırlar. Katılımcılar, ritüelde kullanılan semboller, kelimeler ve davranışlar aracılığıyla bir araya gelir ve ortak duygusal deneyimler paylaşmaktadır. Bu birliktelik, grup içinde aidiyet duygusunu güçlendirirken, dışlananlar için duygusal bir yabancılaşma yaratabilmektedir (Van Vugt ve Kameda, 2012).

Ritüeller, sosyal grupların oluşumu ve devamlılığı açısından önemlidir. Grup içinde tekrarlanan ritmik hareketler ve sembolik ifadeler, grup bütünlüğünü ve dayanışmayı artırırken grup kimliğini güçlendirmekte; toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunurken aynı zamanda farklı toplulukların kimliklerini tanımlamaktadır. Böylece, grup aidiyeti ve sosyal kimlik oluşurken bireyler yabancılaşma ve topluluk içindeki suçlar gibi olumsuzluklardan korunmaktadır (Karaman, 2010).

Ritüeller, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesine, sürdürülmesine ve düzenin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Zaman içinde çevresel ve toplumsal değişikliklere uyum sağlayarak toplumsal temelli işlevleri açısından esneklik göstermektedirler (Karaman, 2010). Sonuç olarak, ritüel toplumsal davranışı düzenleyen ve toplumsal

yapıyı kutsallaştırarak sembolik bir iletişim sistemi olarak insanlar arası ilişkileri düzenler ve yeniden üretir (Rappaport, 1999).

Küçük ölçekli topluluklarda ritüeller üzerine yapılan etnografik araştırmalara bakıldığında, ritüel davranışın bu topluluklardaki rolü gerçekten daha iyi anlaşılmaktadır. Ritüeller, toplumdaki bireylerin sosyal kimliklerinin ve rollerinin de belirleyicisidir. van Gennep (2022), insanların yaşamlarındaki önemli olayların (ergenliğe geçiş, evlenme, doğum ve ölüm gibi), sosyal grubu ve bireyi etkileyecek değişimlerle birlikte üç aşamalı bir süreçten (ayrılma, ara ve kaynaşma) geçildiğinden bahsetmektedir (ss. 9-19). Bu süreçte kişi, sosyal grubunu ve ona eşlik eden sosyal kimliğini geride bırakmakta ve yeni bir kimlik kazandıran başka bir sosyal gruba kabul edilmeden önce kimliğin veya mensubiyetin olmadığı bir aşamadan geçmektedir. Değişimin sosyal düzeni etkilemesi, geçişi yaşayan bireyin sosyal kimliğinin topluluk içerisinde belli olması ve geçiş sonrasında bozulan toplumsal düzenin tekrardan sağlanabilmesi açısından topluluğun içerisindeki ritüeller önemli rol oynamaktadır (van Gennep, 2022.; Bell, 2009; Weiss-Krejci, 2011).

Ölüm arkeolojisi yaklaşımları, insanların ölüm gerçekliğini hayatlarına nasıl entegre ettikleri ve ölüm olgusunu nasıl kavramsallaştırdıklarını anlamak için farklı bakış açıları sunmaktadır. Bu açıdan yaşam şartlarında radikal bir değişiklik sunan Neolitik dönemde gerçekleştirilmiş çeşitli ölüm uygulamalarının incelenmesi, bunların topluluklara ve dönemlere göre ortaya çıkarılması, insanın kültürel olarak geçirdiği dönüşümün açısından değerli bir bilgi kaynağıdır (Jammo, 2014a,b). Bunlar ele alınmadan önce, daha kapsayıcı bir çalışma sunmak adına bu tez çalışmasında kullanılmış olan Türkçe terimlerin açıklanması ve tanımlanması zorunluluğu bulunmaktadır.

1.2. ÖLÜM ARKEOLOJİSİ TERMINOLOJİSİ

Ölüm arkeolojisi literatürü, 1970'lerden bu yana farklı akademik anlayışlarla, konuya dair çeşitli çalışmalar ile sürekli gelişmektedir (örn., Saxe, 1970; Binford, 1971; Chapman ve Randsborg, 1981; Parker-Pearson 2003; Knüsel ve Gowland, 2009; Stutz ve Tarlow, 2013; Knüsel ve diğ., 2022). Son on yıllar içinde biyoarkeolojinin de katkısıyla

desteklenmektedir (örn. Martin ve diğ., 2013; Mays, 2021). Ölüm arkeolojisi çalışmaları günümüzde, farklı disiplinler ile ortaklaşa çalışarak bütüncül bir yaklaşım izlemektedir. Bu çalışmalarda ortak sistematik bir terminoloji kullanılmaması yanlış anlamalara ve hatalı varsayımlara sebep olmaktadır. Çalışmalarda kullanılan terimler araştırmacıdan araştırmacıya değişmekte ve aynı olguyu tanımlamak için birden fazla terimin varolmasına veya belli bir duruma bağlı terimlerin eksikliğine yol açmaktadır. Bu sorun bazı araştırmacılar tarafından dillendirilmesine (Knüsel, 2014; Knüsel ve Robb, 2016; Sorg ve Haglund, 2001; Çambel ve diğ., 2005; Y. Yılmaz, 2019) ve standardize bir terminoloji sistemine oluşturulma girişimlerinde bulunulmasına (Sprague, 1968, 2005) rağmen bunların etkisinin literatürde çok hissedilmediği söylenebilir.

Söz konusu sistematik bir terminolojinin yoksunluğu ve literatürdeki terimsel karmaşadan dolayı bilginin yanlış aktarılmasının yanında, üretilen bilginin ölüm arkeolojisi üzerinde bir arada çalışan bilim dallarının, yöntem ve perspektiflerin etkilenmesi de dezavantaj oluşturmaktadır. Duday (2006) arkeolojik çalışmalarda görev alan arkeolog ve antropologların mezar incelemelerinde eksik kaldığı noktalardan bahsetmektedir. Arkeologlar, mezarları incelerken çoğunlukla stratigrafik diziler ve mezar mimarisi üzerinde yoğunlaşmakta, insan iskeletinin anatomisini ve mezarın kültürel bağlamını göz ardı etmektedirler. Tam tersi şekilde sadece iskelet kalıntılarına odaklanan biyoantropologlar ve osteoarkeologlar, insan kalıntılarını incelerken çoğunlukla morfolojik ve paleopatolojik çalışmalara odaklanmakta ve geniş bir kültürel perspektifi dışarıda bırakmaktadırlar (Duday, 2006; ss. 30-33). Bu sınırlı bakış açıları, mezardaki materyalin anlaşılmasına ve herkes için anlaşılabilir doğru terimlerle kayda geçirilerek aktarılmasına engel olmaktadır (Y. Yılmaz, 2019). Bu durumun sonuçlarından bahsederken Knüsel, Schotsmans ve Haddow (2016), ölü bireylere ait kalıntılar hakkında yanlış terimlerin kullanımını ve literatüre yanlış şekilde yerleşmesini İngilizce'deki "skull" (kafatası) ve "head" (baş) kelimelerini ele alarak, bu kelimelere bağlı olarak kullanılan ve karışıklıklara yol açan "skull/cranium removal", "head hunter" ve "beheaded" gibi yanlış terimleri eleştirmektedirler. İngilizce literatür içerisinde, arkeotanatoloji içerisinde kullanılan Fransızca terminolojiden yararlanarak, araştırmacılar tarafından sistematik bir İngilizce terminoloji oluşturulmaya ve yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır (Knüsel, 2014; Knüsel ve Robb, 2016; Knüsel ve diğ., 2022).

Konuyla ilgili Türkçe literatürde kullanılan terimlere bakıldığında, terim karmaşıklığı ve sistematik bir terminolojinin eksikliği görülmektedir. Şimdiye kadar belki de Türkçe arkeoloji terminolojisi için yapılmış en kapsamlı çalışma Çambel ve diğerleri (2005) tarafından hazırlanmış olan “*Çok Dilli Arkeoloji Terimleri Sözlüğüdür*”. Bu sözlük çalışmasında arkeoloji terimlerinin Almanca-Fransızca-Türkçe karşılıkları sunulmuş, terimlerin tanımları yapılmamıştır. Ayrıca genel arkeoloji terimlerini kapsayan bir amaçla hazırlandığından ve ölüm arkeolojisi terimlerine ayrılan bölümde terimlerin güncelliğinin ve çeşitliliğinin yetersiz olmasından dolayı Türkçe ölüm arkeolojisi terminolojisinin küçük bir kısmını kapsadığı söylenebilir. Bir başka sözlük çalışması olan Aydın ve Emiroğlu (2021) tarafından hazırlanmış “*Antropoloji Sözlüğü*” ise, çok geniş bir kapsamda antropolojinin farklı alt dallarından maddeleri içermektedir. Kapsamının çok geniş olması ve hazırlanış amacının belirli bir terminolojik bir eksikliği kapatmaktan ziyade ansiklopedik bir bilgi sunma olmasından dolayı Türkçe ölüm arkeolojisi terminolojisi açısından yeterli değildir. Bu sözlük çalışmalarının yanı sıra Türkçe literatürdeki bazı çalışmalarda terimlerin tanımlamaları/çevirileri yapılmış, kullanılmış ve Türkçe öneriler sunulmuştur (Sevim ve Duyar, 1993; Uhri, 2020; Y. Yılmaz, 2002); fakat bu çalışmaların etkisinin beklenildiği gibi olmadığı görülmektedir.

Ölüm arkeolojisi çalışmalarında kullanılan ifadelerin tanımlanması ve terminolojinin dikkatli kullanılması gerekmektedir. Hem İngilizce hem de Türkçe yayınlarda görülen tutarsız kullanımlar, genellikle tanımlayıcı olmaktan çok yorumlayıcıdır. Bu durum da arkeolojik bağlamdan kopuk olarak yanlış yorumlamaları beraberinde getirmektedir. Bu tez çalışması, Tepecik-Çiftlik ölüm uygulamalarına odaklanmanın dışında; çalışmada ele alınmış terimlerin Türkçe literatürdeki yanlış kullanımlarına dikkat çekmeyi; tutarlı ve ortak bir dil oluşturulmasını amaçlamaktadır.

Terminolojinin ele alınması, sınıflandırılması ve tartışılması açısından daha önce “beden, mezar, mezar eşyaları ve bağlam” sıralaması ele alınmış olsa da (Carr, 1995; Sprague, 2005, ss.81); bu çalışma içerisinde baskın İngilizce literatürden terimlerin çevirilerinin yapılması ve anlaşılabilirliğin kolaylaştırılması adına, geniş terimden özel terime doğru bir açıklama yaklaşımı izlenmiştir. Tartışmalar, İngilizce literatürde gerçekleştirilmiş tartışmalar (varsa) ele alındıktan sonra, bu terimlerin Türkçe literatüre geçişi ve çevirisi üzerinden Türkçe terimler tartışılacak ve bunların önerileri sunulacaktır. Bu doğrultuda, ilk olarak “mortuary practices/ölüm uygulamaları” kavramı ele alınacaktır.

“Mortuary practices/ölüm uygulamaları” bu çalışma içerisinde, insanın ölümlerine basit bir şekilde müdahale etmesi ve müdahalenin çevresinde gelişen; kültürden kültüre son derece çeşitlilik sergileyen, basit veya karmaşık birtakım pratikleri içeren davranışların tümü olarak ele alınmıştır (Boulestin, 2012, akt: Knüsel ve diğ., 2022; Büyükkarakaya, 2020). Ölüm, canlılığın sona ermesiyle beraber cansızlığa geçişi ifade eden bir hal olmasının yanında (Y. Yılmaz, 2019); sadece bu durumu deneyimleyen birey için değil; bireyin içinde bulunduğu topluluğu da etkileyen bir olgudur. Bundan dolayı bir topluluk içerisinde ölümden sonra gerçekleştirilen davranışlar sadece ölüye yönelik uygulamalar olmaktan çok (Y. Yılmaz, 2019); ölümden etkilenen topluluğun geneline de etkilemektedir. Bundan dolayı da ölümden sonra gerçekleştirilen davranışlar hem ölen bireye hem de bireyin ölümünden etkilenen topluluğun geneline atfedilmelidir. Bu durum, ölümlere yapılan müdahaleleri (treatments), ölünün ortadan kaldırılma (disposal of dead) yöntemlerini, ölüm bağlamının (funerary/mortuary context) hazırlanması ve ölüm ritüelleri (funerary/mortuary rituals) gibi ölümlle ilgili yapılan faaliyetleri kapsamaktadır. Bunlar içine sadece ölümün gerçekleştiği ve sonrasında kısa zaman aralığındaki davranışlar değil, ölüm sonrasında durumlar, olaylar, yaşayanların yas, hatırlama ve anma süreçlerinin de dahil olduğu geniş bir zaman aralığında görülen davranışlar da dahil edilmelidir. Kısacası ölüm uygulamaları, ölümlle ilgili bireysel ve toplumsal faaliyetlerin tümüdür.

Ölüm arkeolojisi (archeology of dead) içerisinde, “ölüm uygulamaları” açısından genellikle gömü (burial) araştırmalarına odaklanılmaktadır (Knüsel ve Robb, 2016). Bundan dolayı da birçok terim birbirini yerine yanlış kullanılmaktadır. İngilizce literatürde, “mortuary practices/behaviour” ve “funerary/burial practices/archaeology/behaviour” kullanımları indirgemeci olarak aynı anlamda kullanılmaktadır (Knüsel ve diğ., 2022). Oliveira ve Silva (2021) “mortuary practices” ve “funerary practices” terimleri arasındaki farkı “archaeology of death” ve “funerary/burial archaeology” alanları arasındaki temel farklılığa dayandırmaktadırlar. “Archaeology of death” daha geniş bir çalışma alanı olarak, “funerary/burial archaeology” alanlarını kapsayan bir kavramdır. “Archaeology of death”, geçmişte yaşamış insanların ölüm olgusuna verdikleri tepkileri ve davranışlarını bütün olarak ele almaktadır: “mortuary practices” de ölümlle ilgili her davranış kapsamaktadır (Oliveira ve Silva, 2021; Stutz, 2016; Pilloud ve diğ., 2020).

“Funerary” kelime kökeni olarak Latince cenaze anlamına gelen “funus” kelimesinden türemiş ve “cenaze ve gömü ile ilgili olan” anlamına gelmektedir (Online Etymology

Dictionary, t.y.). Öte yandan, “funerary/burial practices”, “Ölünün kasıtlı olarak yerleştirilmesini takip eden tekrarlayan eylemler/jestler/hareketlerdir. Bu eylemlerin tekrarlanması, bağlamsal kanıtlarla birlikte, belirli bir yer ve zamana ait uygulamalar olarak tanımlanmaktadır.” (Knüsel ve diğ., 2022, ss. 668). Bu açıdan bakıldığında, “funerary practices” veya “burial practices” kullanımları sadece cenaze ve gömü sırasındaki gözlemlenebilir eylemlere odaklanmaktadır. Arkeolojik bağlamda bu eylemlerin gözlemlenmesi çoğunlukla mümkün olmamakla birlikte, bu eylemlere muhtemelen eşlik etmiş olabilecek sembolik nesnelerin kanıtlarına rastlanabilmektedir. Bundan dolayı “funerary practices” ve “burial practices” kullanımları yeteri kadar kapsayıcı değildir (Schmitt, 2022, ss.106-107).

“Mortuary practices” terimi ele alındığında, “mortuary” kelimesi Latince’de “ölülerle ilgili” anlamına gelen “mortuarium” ve “mortuarius” kelimelerinden türemiştir. Kelime köken olarak Latince “ölmek” fiilinin karşılığı olan “mori” kelimesinin geçmiş zamanı bildiren sıfat-fiil (past participle) hali olan “mortuus” kelimesinde dayanmaktadır (Online Etymology Dictionary, t.y.). Bu açıdan, “mortuary” kelimesinin ölüyle alakalı olan her şeyi kapsadığı söylenebilir. Fakat Knüsel ve diğerleri (2022) “funerary” kelimesinin sembolik motivasyon ve kasıtlılığın olduğu durumlar açısından “mortuary” kelimesinden ayrılabilirliğini önermişlerdir. Onlara göre arkeolojik bağlamda ortak bir sembolik motivasyon paylaşılmıyorsa, bu durum “funerary” değil, “mortuary” bir davranışın göstergesidir (Knüsel ve diğ., 2022). İki terimi kullanım açısından ayırma önermesi bazı kusurları barındırmaktadır. Öncelikle “mortuary” ölümlle alakalı anlamına gelen bir sıfat olmasından ötürü, nitelediği herhangi bir durum, eylem, nesnenin ölümlle olan ilgisini ortaya koymaktadır; kasıtlı-kasıtsız veya sembolik anlam olsun olmasın “funerary”den daha kapsayıcı bir anlama sahiptir. “Funerary” ise sadece ölünün gömülmesiyle alakalı eylem ve durumlarla ilişkileri ifade etmektedir. Bunu yanı sıra “funerary” ve “burial” kelimelerinin İngilizcede anlam olarak gömü ve kremasyonu içermesinden (Cambridge Dictionary, t.y.) dolayı “burial customs/traditions/practices” ve “funerary practices” terimlerinin; ölüm arkeolojisinin “burial archaeology” alt alanı içerisinde kullanımı daha doğrudur (Stutz, 2016; Alfsdotter, 2021). Bu açıdan literatürde ölümlle ilgili davranışlarının ortaya konulduğu araştırmalar için “mortuary practices” kullanımı “funerary/burial practices” kullanımından daha uygundur (Klevnäs, 2016; Alfsdotter, 2021). Bundan dolayı da bu çalışmada “mortuary practices” kullanımının Türkçe karşılığı olan “ölüm uygulamaları” terimi kullanılmıştır.

İngilizce'deki "funeral/burial practices" ve "mortuary practices" terimlerinin karmaşasına benzer karışıklığın Türkçe literatürde de farklı versiyonlarda varolduğu görülmektedir. İngilizcedeki "funerary practices" doğrudan çevirisi olan "cenaze uygulamaları" Türkçe literatürde bazı yayınlarda karşılaşılmaktadır (örn. Akyar ve Sayar, 2018; Hayırsever, 2019; Cura, 2021); fakat yayınlarda terimin kullanımıyla alakalı bir tartışmaya rastlanmamaktadır. Türkçe'de "cenaze" kelimesinin bir tür tören olarak kullanılması, kavramsal açıdan yanlış anlaşılmalara neden olabilmektedir. Tören² daha seküler ve formal bir anlama sahipken; ölüm uygulamalarına dahil olan ritüelin mistik, gizem ve kutsal anlamı (Özbudun, 2020a) burada göz ardı edilmektedir. Bu açıdan "cenaze uygulamaları" kullanımı Türkçe anlamsal açıdan uygun görülmemektedir.

"Burial practices/customs/traditions" kullanımlarının karşılığı olabilecek, "ölü gömme uygulamaları/adetleri/gelenekleri" şeklinde kullanımlara Türkçe literatürde sık sık rastlanılmaktadır (örn. Atakuman ve diğ., 2019; Y. Yılmaz, 2010; Y. Yılmaz, 2023; Alpaslan-Roodenberg ve Roodenberg, 2021). Bu konuyla ilgili olarak Yöktez veri tabanı tarandığında yazılmış ilk tezin "Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Çağda Ölü Gömme Adetleri" adıyla yazıldığı (Girginer, 1990); sonraki yıllarda da "adet" ve "gelenek" terimleri kullanılarak yazılmış birçok tezin olduğu görülmektedir (Örn. Ayengin, 1999; Özterzi, 2011 gibi).

Uhri (2020), "Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi" kitabında, "ölü gömme gelenekleri" terimini kullanmasını şu şekilde açıklamaktadır:

Çalışma alanı olan Anadolu ile zamansal dilim olan tarih öncesi göz önüne alındığında, uygulanan gömü pratiklerinin, bu geniş zaman dilimi içinde en azından üç kuşaktan fazla sürmüştüğü olabileceği dikkate alınabilir. Ayrıca, ölü gömme uygulamalarının doğası gereği sıkı kurallara bağlı ve eğer istenilen biçimde uygulanmazsa hem ölen birey hem de yaşayanlar için tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine olan inanç gereği yaptırımcı olması nedeniyle ölü gömme uygulamalarının bir gelenek olarak nitellendirilmesini gerektirir. (ss. 14-15)

² Özbudun (2020a), Antropoloji Sözlüğü'nde tören tanımını ritüel ile karşılaştırarak yapmakta ve "Töreni çoğunlukla kamusal olan ve her zaman bir ya da daha fazla katılımcı ve/veya izleyicinin varlığını gerektiren stilize bir gösterimdir." demektedir (ss.1038).

Bu açıklamayı değerlendirebilmek adına, ilk önce “gelenek” ve “adet” kelimelerinin anlamlarına odaklanılmalıdır. “Gelenek” TDK tarafından “Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar” olarak tanımlanmaktadır (sozluk.gov.tr, t.y.). Özbudun (2020b), geleneği “Bir kuşağın ata kuşaktan devraldığı inanç, değer ve pratikleri ayıklamaya tabi tutması, bazılarını seçip bazılarını ikincileştirmesidir.” şeklinde açıklarken; bir olgunun gelenek olarak nitelendirilebilmesi için:

- (1) En az üç kuşak boyunca sürüyor ve tekrar ediyor olması (Boyer, 1990; Gross, 1992; akt. Özbudun, 2020b); (2) Zımnin de olsa bir değer yargısını ifade etmesi, başka bir deyişle yaptırımcı, kural koyucu olması; (3) Geçmişle şimdiki durum arasında bir süreğenlik duygusu yaratması gerekmektedir. (ss. 444).

Bu tanımlara bakıldığında, Anadolu ölü gömme uygulamalarının Uhri'nin (2020) bahsettiği gibi bir geleneği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Anadolu ölü gömme uygulamaları açısından bakıldığında, her uygulamanın üç kuşak sürdüğü görülmemekle birlikte, her zaman genel uygulamalardan farklı istisna yaratan uygulamaların varlığına rastlanılmaktadır. Uhri'nin (2020) açıklamasına göre bu istisnai uygulamaların “ölü gömme geleneklerine” dahil edilmemesi gerekmektedir. Ayrıca geleneğin bir süreğenliğe sahip olması gerekliliği Anadolu ölü gömme uygulamalarına dair hali hazırda literatürden çıkarılabilecek “geçmişle şimdi arasında bir süreğenlik duygusu yaratabilmesi” açısından yeterli değildir. Bunun yanı sıra arkeolojik bağlamlarda bir uygulamanın taşıdığı değer yargısının bilebilirliği kesin olmamakla birlikte ancak günümüz zihniyetinin yanlılığı ile yapılabilecek bir çıkarsamaya yol açmaktadır.

Diğer bir yandan “adet” kelimesine bakıldığında, TDK tarafından “Bir davranışı alışkanlık haline getirmek, görenek” şeklinde tanımlandığı görülmektedir (sozluk.gov.tr, t.y.). Yine Özbudun (2020b, 2020c) gelenek ile adet arasındaki farklılığı, geleneğin kural koyucu ve yaptırımcı gücü olarak belirtmiş ve adetlerin geleneklerle kıyaslandığında daha önemsiz toplumsal pratikler olduğundan bahsetmiştir. Bir üst paragrafta belirtildiği gibi, ölü gömme uygulamaları aynı yerleşimde farklı biçimlerde görülebildiği gibi, istisnai durumların varlığı da geleneğe olduğu gibi bir yaptırımın olmadığını göstermektedir. Ayrıca, ölüm ile alakalı davranış ve eylemlerin herhangi bir topluluk nezdinde “önemsiz toplumsal pratikler” olarak ele alınmayacağı da aşikardır. Tüm bu açıklamalarla beraber, ölüm arkeolojisi terminolojisinin Türkçe literatüründe kullanılan “gelenek” ve “adet”

kelimeleri için uygun değildir. Aynı şekilde İngilizce literatürde kullanımına rastlanılan (örn. Lichter, 2017; Erdal, 2015; Jammo, 2014a,b gibi) “custom” ve “tradition” kelimeleri de yukarıda bahsi geçen açıklamalardan dolayı doğru bir kullanım değildir. Bu açıdan Türkçe “uygulama”; İngilizce olarak da “practice” kelimelerinin kullanımı önerilmektedir.

“Ölü gömme uygulamaları” teriminin, ölüm arkeolojisi içerisinde bir bölüm olan gömü arkeolojinin (burial archaeology) kapsamına girdiği düşünüldüğünde; Türkçe literatürde rastlanılan “ölü gömme/gömü/gömüt uygulamaları” kullanımlarının (örn. Özdemir, 2021; Y. Yılmaz, 2021; Karataş-Yüksel ve Çilingiroğlu, 2021 gibi) da karışıklık yarattığı söylenebilmektedir. Bu terimler sadece gömü veya mezar üzerinden yürütülebilecek çalışmalara ve tartışmalara olanak sağlamaktadır, ölüm uygulamalarının çeşitli yönlerini göz ardı etmektedir. “Ölüm uygulamaları” ve “mortuary practices” terimleri hem Türkçe hem de İngilizce literatürde, kapsayıcılığı açısından kullanıma uygun bir terim olarak görülmektedir. Alandaki ilk İngilizce çalışmalarda da “mortuary practices” kullanımına rastlanılmaktadır (Binford, 1971; Tainter, 1978; Brown 1995; Parker Pearson 2005; Saxe 1970). Türkçe literatürde de “ölüm uygulamaları” teriminin kullanıldığı yayınlar da mevcuttur (örn., Büyükkarakaya ve Aksoy, 2019; Aksoy ve Büyükkarakaya, 2021; Büyükkarakaya, 2019). Emiroğlu ve Aydın’ın (2020) hazırladığı “Antropoloji Sözlüğü” içerisindeki “Ölüm Uygulamaları” tanımı (Büyükkarakaya, 2020, ss. 845-846) Türkçe literatürüne bu başlıkla katkı sunmaktadır. Tüm sıralanan sebeplerden hareketle, Türkçe literatürüne olacak katkının evrensel kullanımla olan paralelliği ve kapsayıcılığının önemi de göz önüne bulundurularak bahsi geçen pratiklerde daha genel ve kapsayıcı bir anlamda kullanıldığında “ölüm uygulamaları”; özellikle gömme eylemini içeren ve gömme ile ilgili uygulamalar için de “ölü gömme uygulamaları” terimlerinin kullanılması önerilmektedir.

Sprague (2005), sistematik bir terminolojinin eksikliğinden yola çıkarak hazırladığı “Burial Terminology” kitabında, kitabın ismine rağmen, genel bir ölüm uygulamaları tasnifine yer vermiştir. Bu tasnifteki ilk kategori, “Ölünün ortadan kaldırılması (disposal of the dead)”, “bir kültürel süreç olarak, bir veya birden fazla ölünün fiziksel kalıntılarının elementlere terk etme süreci veya serisi” olarak tanımlanmaktadır (Sprague, 2005, ss. 2). Ölünün ortadan kaldırılması yöntemlerini basit ve karmaşık olarak ikiye ayırarak ele alan Sprague (2005); yöntemlere geniş bir perspektif sunmakla birlikte, bu tez çalışmasının kapsamı gereği sadece ölü gömmeye (Inhumation) odaklanılacaktır.

Türkçe transliterasyon şeklinde “inhumasyon” olarak da kullanılan, “ölü gömme” veya sadece “gömme” şeklinde ele alınan İngilizce “inhumation” kelimesi; ölü bedeninin ortadan kaldırılmasına ilişkin kültürel yollardan biri olarak, farklı uygulamalar eşliğinde ölü bedeninin toprakta açılmış bir çukur içerisine yerleştirilerek üstünün kapatılması şeklinde tanımlanmaktadır (Uhri, 2020, ss.53; Y. Yılmaz, 2002, ss. xviii; Aydın, 2020, ss. 461-462). Bu çalışmada çoğunlukla bahsi geçecek olan ölü gömme bağlamında İngilizce’de “burial”, “grave/tomb”, “deposition”; Türkçe’de de “mezar”, “gömü”, “gömüt” terimlerinin açıklanması gerekmektedir.

“Burial”, “ölü bir bedeni toprağa gömme eylemi veya bununla bağlantılı tören” olarak tanımlanmaktadır (Cambridge Dictionary, t.y.). Knüsel ve diğerleri, (2022) de bu tanıma paralel bir şekilde bir veya birden fazla ölü bedeninin veya kalıntılarının kasıtlı olarak bir mezarın içine yerleştirilmesi ve toprakla örtülmesi şeklinde açıklamaktadır. Türkçe’de ise “göm-” kökünden türemiş, “gömü”, “gömme” ve “gömüt” kelimeleri “burial” yerine kullanılmaktadır. Bu kelimelerin Türkçe anlamlarını net bir şekilde ortaya koyabilmek için “burial” kapsadığı anlamlarla karşılaştırmalı şekilde ele alınması gerekmektedir. Smith (2015), “burial” kelimesini anlamları bakımından üçe ayırmıştır: (1) ölü bir beden içeren bir mezar (2) gömülmüş ölü bedeninin kendisi (3) ölü bir bedeni veya başka bir şeyi gömme eylemi (akt. Knüsel ve Robb, 2016, ss.3). Her ne kadar “burial” kelimesinin doğrudan Türkçe karşılığı “gömme” olsa da bu üç farklı anlam terimlerin Türkçeye çevirisi sırasında karmaşıklığa yol açmaktadır.

Türkçe kullanımda “gömme”, İngilizce’de “burial” kelimesinin açıkladığı tüm anlamları kapsayamamaktadır. Ayrıca Türkçe dilbilgisi açısından da kullanımı kusurludur. “Gömme” kelimesi, “göm-” fiil köküne getirilen “-me” isim fiil ekiyle gömmek eyleminin isim halini oluşturmaktadır. Bu kullanım Knüsel ve diğerlerinin (2022) tanımını ve “burial” kelimesinin bahsi geçen üçüncü anlamını karşılamaktadır. “Gömü” kelimesi ise dilbilgisi açısından “göm-” köküne getirilen “-ü” yapım eki eylemin uygulandığı nesneyi, gömülen şeyi, yani ölü bedeni belirtmektedir. Bu açıdan “gömü” kelimesi, “burial” kelimesinin belirtilen ikinci anlama karşılık gelmektedir. Buradan hareketle bu tez çalışmasında “gömme” ve “gömü” kelimeleri bağlamsal anlam açısından “burial” yerine kullanılmıştır. “Gömü” kelimesi TDK tarafından, “Toprak altına gömülerek saklanmış para veya değerli şey; define” (sozluk.gov.tr, t.y.) olarak tanımlanan ve definecilerin hedef nesnesini tanımlayan bir kelime olmasının getirdiği etik sorunların da farkında olarak (Y. Yılmaz,

2019), “mezara gömülen şey” olarak Türkçe anlamını nötr olarak vermesi nedeniyle bu tez çalışmasında kullanılmıştır. Bu kullanım, Türkçedeki kullanımı ve çağrıştırdığı farklı anlamlar açısından tartışmaya açık bir durumda olduğu da kabul edilmelidir.

“Burial” kelimesinin kapsadığı anlamlarda “ölü bir beden içeren bir mezar” tanımı “grave” kelimesine denk gelmektedir. Bu kelimelerin Türkçe karşılığı olarak “mezar” veya “gömüt” kelimeleri önerilmektedir. “Gömme” ve “gömü” kelimelerine benzer şekilde anlam karışıklığına sebep olan ve farklı şekilde kullanılan “gömüt” kelimesi; “göm-” kelime köküne, eylemin gerçekleşmesi sonucunda oluşan nesne anlamı veren “-(ü)t” ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Kelimenin oluşumuna paralel olarak TDK “gömüt” kelimesini “mezar” olarak tanımlamaktadır (Türk Dil Kurumu, t.y.). İngilizce olarak, “gömüt” kelimesinin karşılığı “grave” kelimesidir ve İngilizce literatür de bu kullanımı desteklemektedir. Bu noktada şu notu da düşmekte fayda vardır: İngilizce literatürde “grave” dışında karşılaşılan bir terim olan “tomb” her ne kadar Türkçeye aynı anlamda “mezar” olarak çevirilse de; “tomb” “birinin, özellikle de önemli bir kişinin gömüldüğü büyük taş yapı veya yeraltı odası” şeklinde tanımlanmakta (Cambridge Dictionary, t.y.) ve “grave” kelimesinden yerin üstünden belli olması açısından ayrılmaktadır. Bu çalışma içerisinde “gömüt” kelimesi, “gömü” ve “gömme” kelimeleriyle ortak kökü ve benzer yazılışı sebebiyle karışıklık yaratmamak adına kullanılmamış; yerine “mezar” kelimesi İngilizce olarak “grave” kelimesine karşılık olarak kullanılmıştır.

Türkçe literatür içerisinde uygulamalar ile ilgili özelliklerin belirtildiği durumlarda, İngilizce “burial” kelimesinin çok anlamlılığından kaynaklı çevirisi sırasında bazı karışıklıklar bulunmaktadır. Örneğin; aşağıda da bahsi geçen “burial type” teriminde tip olarak belirtilen ölü bedeninin yerleştirildiği alan olmasından kaynaklı mezar/gömüt olarak çevrilmelidir. Öte yandan “primary burial” veya “multiple burial” gibi terimlerde “burial” kısmında gömülen bedene atıf yapılmaktadır bundan dolayı da gömü denilmesi doğru olacaktır. Bu çalışmada kullanılan terimlerin hepsinde, bu anlam ayrımı gözetilerek Türkçe halleriyle kullanılmıştır.

Çalışma içerisinde sıklıkla bahsedilmiş ve Neolitik ölüm uygulamaları açıklanırken ele alınmış mezar türü olan “basit toprak mezar”, en basit tanımıyla toprağa bedeninin yerleştirilebileceği uygun büyüklükte kazılmış çukurdur (Uhri, 2020). “Basit toprak mezar” için “toprak gömüt” terimini kullanan Y. Yılmaz (2002), “Gövdenin bir nesnenin içine

konmadan (çanak-çömlek, tabut), doğrudan toprağa açılan çukura konması” (ss. xxii) şeklinde tanımlamıştır. Basit toprak mezarlar dışında görülen bir mezar tipi olan, “çömlek/pişmiş toprak mezarlar”, kilden yapılan ve pişirildiğinde plastisitesini yitirerek geri dönüşsüz bir biçimde yapıldığı ilk şekilde kalan pişmiş toprak ürününün içerisine ölü bedeninin yerleştirildiği mezar tipidir (Uhri, 2020, ss.102). Bu çalışmada mezar tipleri ele alınırken kelime öbeklerinin kendini tanımlayan doğası ve Türkçe literatürdeki terimsel yaygınlıkları açısından “basit toprak mezar” ve “çömlek mezar” terimleri kullanılmıştır.

Tez çalışmasında ele alınan fakat belirtilen mezar tipleri içerisine dahil edilemeyecek özellikleri olan Tepecik-Çiftlik’te ve Güneybatı Asya’da da benzer özellikleri görülen (Örn. Eriha [Kenyon, 1981], Aktopraklık C [Alpaslan-Roodenberg, 2011a,b], Pendik [Pasinli ve diğ., 1994], Mezra Teleilat [Coşkunsu, 2007] gibi) mezara ve mezar içerisindeki bedene göre farklı konumlandırılan taşları barındıran mezarlar istisna oluşturmaktadır. Bu mezarlara dair detaylı bilgiler bulgular ve tartışma kısmında ele alınmıştır. Güneybatı Asya’da da farklı materyallerin bulunduğu mezarlara dair örneklerin (Örn. mezar içerisinde ahşap kalıntıları bulunan Yenikapı, Barcın, Menteşe, İlıpınar, Aktopraklık C yerleşimleri gibi [Alpaslan-Roodenberg ve Roodenberg, 2021]) belli bir mezar tipi kategorisine dahil edilebilmesi için kullanılan malzemelerin kullanımına dair motivasyonun anlaşılmasına ihtiyaç vardır.

Mezarlar, tiplerinin yanı sıra buldukları konuma göre de sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmayı belirtmek için İngilizcede kullanılan “intramural” ve “extramural” kelimeleri, arkeolojik kanıtlar için genel terimler olarak yer almaktadır. Latince kökenli olan her iki kelimedeki “mural”, Latince “muralis” kelimesinden gelmekte (Latin Dictionary, t.y.) ve “sur, duvar” anlamına gelmekte ve duvar içi-duvar dışı gibi bir anlam ortaya koymaktadır. Bu kullanım çalışmanın konusu olan Neolitik dönem yerleşimlerinde sur duvarlarının varlığının yaygın olmamasından dolayı doğru bir kullanım olmamaktadır. Aynı zamanda da Neolitik dönemdeki ölü gömme uygulama çeşitliliğini ortaya koymak açısından yetersizdir. Türkçe literatüre bakıldığında, çoğunlukla terimsel işlevsellikten çok; Neolitik gömü uygulamalarının çeşitliliğini yansıtmak için “yapı içi taban altı”, “yerleşim içi açık alan/avlu/yapılar arası”, “yerleşim dışı”, gibi kelime gruplarının kullanıldığı görülmektedir, benzer şekilde bu çalışmada da bu şekilde kullanılmıştır.

İngilizce’de “funerary areas/spaces” olarak kullanılan ve ölülerin gömülmesi/depolanması gibi uygulamaların gerçekleştirildiği özel bir alanı ifade eden terim (Knüsel ve diğ., 2022), çalışma içerisinde Türkçe olarak “ölüler için özel alanlar” olarak kullanılmıştır. Bu alanlar, bir yapı veya açık alan olabileceği gibi hem yerleşim içerisinde hem de yerleşim dışında ölülerin gömüldüğü veya eklemlerinden ayrılmış kemiklerinin depolandığı yerler olabilirler. “Funerary areas” ile aynı anlamda kullanılan “cemetery” kelimesinin kullanımı tartışmalıdır. “Cemetery” yani “mezarlık” “kutsal bir alandan oluşan ve bireylerin hayattayken suç işlemeleri veya kötü davranışları nedeniyle dışlanabilecekleri, tarihsel olarak belirli ve genellikle sadece inanca dayalı bir alan” şeklinde tanımlanmaktadır (Knüsel ve diğ., 2022; ss. 660). Schmitt’in (2022), “cemetery” için Hristiyanlığın ortaya çıkışı sonrasında görülen tarihsel bağlam içerisinde kullanılması gerektiğinden bahsetmektedir (ss.112). Bu açıdan “mezarlık” belli bir dine özel “funerary area/space” olmasından ötürü, özellikle Neolitik dönemden bahsedilirken daha genel bir kullanım olarak “funerary area/space” teriminin kullanılması daha uygun olacaktır. Bu açıdan İngilizce’de olduğu kadar, Türkçe’de de bu terimler birbirleri yerine kullanılmamalıdır.

Bu kısma kadar olan bölümde, genelden özele doğru ilerleyen bir akış izlenmiştir ve buradan sonra da mezarın içinde gömüye yönelik durumları/uygulamaları belirtmek için kullanılan terimler ele alınacaktır. Mezar içerisinde gömülerin yatırılış biçiminden bahsetmek için kullanılan terimlerde de hem İngilizce hem de Türkçe literatürde karışıklık görülmektedir. Hoker pozisyonunun dereceleri, İngilizce literatürde kullanılan “Flexed (bükülmüş)”, “semi-flexed (yarı-bükülmüş)”, “tightly-flexed (sıkıca-bükülmüş)” terimleri ile bahsedilebilmektedir; bu terimler aynı zamanda farklı pozisyonlar için de kullanılabilirliği gibi gömü pozisyonu çeşitliliğinin tamamı için kapsayıcı değildir (Knüsel, 2014). “Crouched”, Türkçe olarak “çömelmiş/büzüşmüş” anlamlarına gelmektedir. Bu pozisyonda gömüler çömelmiş pozisyonda, omur sütunu dikey halde ya da öne doğru bükülmüş ve alt uzuvlar kalça ve dizden bükülmüş, halde fakat yan yatırılmış şekilde tasvir edilmektedir (Knüsel, 2014). Knüsel (2014) “crouched” teriminin İngilizce ve onun Fransızca’daki karşılığı “accroupie” kelimesinin yarattığı karmaşıklıktan bahsederek; pozisyonun temelde yukarıda bahsedilen “oturmuş/çömelmiş” pozisyonun yan yatırılmış hali olduğunu belirtmiştir. Gömünün yatırılış biçimlerine dair karmaşıklığı önlemek açısından İngilizce literatürde farklı şekillerde kullanılan bu terimler için, Türkçe literatürde “semi-flexed” ve “crouched” için yarı-hoker; “tightly-flexed”, “fetal” gibi kullanımlar için “tam-hoker” terimleri önerilmektedir.

Gömü biçimi, bireye ait kalıntıların ilk kez yerleştirildiği yerde olup olmamasıyla ilişkilidir bu bağlamda birincil-ikincil gömü (primary-secondary burial) ifadeleri kullanılmaktadır. Birincil gömü, gömülen bedenin veya bedenlerin gömüldüğü yeri belirtmektedir ve bedene ait kalıntılar anatomik eklemlenme halinde yalnızca in situ ayrışma süreçleriyle yerleri değiştirilmiş olarak ele geçirilir (Knüsel ve Robb, 2016; Knüsel, 2014; Knüsel ve diğ., 2022; Pilloud ve diğ., 2016; Y. Yılmaz, 2002). Ancak birincil gömünün bulunan in situ pozisyonları, gömünün yatırılış biçimi (pozisyonu), varsa gömünün sınırlarını belirleyen öğeler ve gömünün bağlamı (boş, dolu gibi ortamlarda bulunması) gibi etmenlerden etkilenmektedir (Duday, 2006; Y. Yılmaz, 2021).

İkincil gömü, yumuşak dokunun kaybının sonrasında sonra gömüye müdahale edilerek bazı kalıntıların başka bir yere (farklı bir mezara) taşınmasını veya gömülmesini içermektedir (Knüsel, 2014; Stutz, 2022; Quigley, 2001; Roksandic, 2001; Yılmaz, 2002). Bunlar, genellikle eklemlerinden ayrılmış veya kısmen ayrılmış durumda, bazen eksik kemiklerle birlikte, iskeletin kısmi veya tam kalıntılarıdır (Knüsel ve diğ., 2022). İkincil gömüye dair kanıtlar, kemiklerde görülen kesik izleri (Andrews ve diğ., 2005; Knüsel ve Outram, 2006; Russell, 1987); genellikle daha küçük el ve ayak kemikleri olan iskelet parçalarının kaybını (Martin ve diğ., 2013); eklem ayrışmalarını ve kırıklarını (Andrews ve Bello, 2006) içermektedir. İkincil gömülere için kesin kanıt bulmak zor olabildiği ve genellikle eksik iskelet parçalarına dayandığı ifade edilmektedir (Duday, 2006, ss. 46). Eklemlerden ayrılmanın varlığının, sayıca önemli olsa bile, her zaman kalıntıların ikincil gömüyü göstermediği göz önünde bulundurulmalıdır (Duday ve Guillon, 2006).

Miles (1965), birincil gömü ile ikincil gömü arasındaki ayrımı; ikincil gömünün bireye ait kalıntıların mezardan alındıktan sonraki kullanımının, hayattakilerin ölünün ruhsal durumunu değiştirdiği bir törenin/ritüelin odak noktası olarak hizmet ettiğinden bahsetmektedir. Bu durumu ifade etmeye yönelik terimler, uygulamanın çeşitliliğinden kaynaklı durumu ve açıklamayı daha da karmaşıklaştıracağından; ikincil gömü olarak ele alınarak açıklanması daha kolaylık sağlayacaktır. Weiss-Krejci (2005) de benzer şekilde ikincil gömünün terim olarak geniş bir ölüm uygulamaları yelpazesini kapsadığından ve bu nedenle kullanımının farklı uygulamalar arasındaki sık sık önemli farklılıkları göz ardı edebileceğini belirtmektedir. Bu farklılıkların göz ardı edilmediği bir örnek olarak Çatalhöyük'te yerleşim içerisindeki gömülere yapılan müdahalelerin çeşitliliği araştırmacıları bu çeşitliliği tanımlayıcı yeni terimlerin-kategorilerin oluşturulmasına

zorlamıştır (Bknz. Boz ve Hager, 2013, ss. 414-415). Çatalhöyük, sunduğu gömü biçimi uygulaması çeşitliliği açısından önemli bir noktada bulunmaktadır. Sahip olduğu bu çeşitliliği karşılayan yerleşime özgü terminolojinin de avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Knüsel, Schotsmans ve Haddow (2016), bu durumu anlaşılması zor ve literatür için oluşturulması ideal olan ortak dile uymaması açısından eleştirmektedirler. Her ne kadar haklı bir eleştiri olsa da Çatalhöyük gibi ölüm uygulamaları açısından zengin kanıtlar sunan bir yerleşimdeki bulguların genel terimlerle tanımlanması bilimsel bilginin indirgenmesine ve asıl verilmek istenen bilginin aktarılamamasına neden olacaktır. Bu iki taraftan da Çatalhöyük örneğine bakıldığında buradaki örneklerin benzerinin bulunmaması ve gömü biçimlerine dair bu terminolojik sistemin Çatalhöyük'ün ölüm uygulamalarını anlaşılmasını kolaylaştırması açısından kullanışlı olduğu söylenebilir.

Mezarlar, içerdikleri gömü sayısına göre de farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bir mezar bir veya birden fazla bireye ait bütün beden ya da bedenin bir kısmını; bedene ait parçaları içerebilmektedir. Bu kriterin çeşitli derecelerine işaret eden kendinden açıklayıcı terimler arasında tekli gömü (single burial), çift gömü (double gömü), üçlü gömü (triple burial); çoklu gömü (multiple burial) içerisinde de gömü sekansına göre toplu gömü (mass burial) ve kolektif gömü (collective burial) yer almaktadır. Bu terimler önceki bölümlerde tanımlandığından, burada literatür içerisindeki karışık kullanımlardan bahsedilecektir. Genel literatürde “Çoklu/Toplu/Kolektif” terimlerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu terimler İngilizce literatürde kullanıldığı şekilde karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

“Çoklu gömü”, “multiple burial” teriminin karşılığı olarak aynı yere ikiden fazla ölü bedenin aynı anda veya ardışık olarak gömüldüğü gömülerdir (Ünlütürk, 2015). Çoklu gömülerde, gömü yeri belli bir süre boyunca kullanılmış ve bu yere önce konulanlarda kalıntılarda çoğunlukla yer değiştirmelerin olduğu görülmektedir (Y. Yılmaz, 2002). Çoklu gömüleri, gömülme sekansına göre iki şekilde ele alınabilmektedir. “Toplu gömüler”, “mass burial/grave” terimine karşılık olarak birden fazla bireyin aynı anda yerleştirildiği gömüleri tanımlamakla birlikte; bedenlerin yöneliminde normdışı bir düzensizlik, sağlam eklemler, bedenlerin arasındaki temas ve perimortem travmatik yaralanmalar gibi özelliklere sahip olarak tanımlanmaktadır (Knüsel, 2014, Knüsel ve diğ., 2022, ss. 670-671; Sprague, 2005, ss. 96-97; Hoşsöz, 2018; Ünlütürk, 2015). Toplu gömüler genellikle, normdışı olaylar (salgın hastalıklar, soykırım, toplu intiharlar gibi...) dahilinde gerçekleşmiş

ölümlerin sonucunda birkaç bireyi içeren birincil gömülerdir (Hoşsöz, 2018; Ünlütürk, 2015; Knüsel ve diğ., 2022; Knüsel ve Robb, 2016).

“Kolektif gömüler” ise, “collective burial” karşılığı olarak, zaman içinde aynı alana ardışık olarak gömülen gömülerin birikimi şeklinde tanımlanabilir (Duday, 2008; Roksandic, 2001, ss. 134). Kolektif gömüler, özellikle çok sayıda bireyin bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, çoğunlukla bireylere ait kemiklerin birbirinden eklemelerinden ayrılmış ve/veya birbirine karışmış şekilde ortaya çıkarılmaktadır (Bocquentin ve Garrard, 2016; Osterholtz ve diğ., 2013; Ubelaker, 2001). Duday (2008), kolektif gömüleri (sépultures collectives) uzun bir zaman diliminde (genellikle on yıllar ya da bazı durumlarda birkaç yüzyıl) kademeli olarak gerçekleştirilen gömüler şeklinde tanımlamaktadır (Duday, 2008, ss. 50). Knüsel ve Robb (2016) kolektif gömüleri çoklu gömülerden, gömü içerisindeki kalıntıların değişken eklemelenme durumlarının varlığıyla ayırmaktadır. Gömü içerisinde sonradan eklenen bireylere ait kalıntılar, önceden yerleştirilmiş olanları bozmaktadır. Tek seferde gerçekleştirilen çoklu gömüler bu çeşitlilikten yoksundur (Knüsel ve Robb, 2016). Ayrıca kolektif gömüler, “toplu gömülere” göre çok daha yaygındır ve birincil-ikincil gömü halinde rastlanılabilir (Roksandic, 2001). Kolektif gömüler, Neolitik yerleşimlerde tipik olarak rastlanmadıkları için ayrı bir öneme sahiptir. Neolitik Güneybatı Asya’da kolektif gömü örnekleri bulunan yerleşimler bulunmaktadır (Çatalhöyük [Boz ve Hager, 2013; Haddow ve diğ., 2016], Tepecik-Çiftlik [Büyükkarakaya ve diğ., 2019], Abu Hureyra [Akkermans ve Schwartz, 2003; Moore ve Molleson 2000], D’ja de el-Mughara [Coqueugniot, 1999] ve Ba’ja [Gebel, 2010; Gebel ve diğ., 2006]). PPN’ye tarihlenen Çayönü’ndeki Kafatası Binası, kolektif gömünün en önemli örneklerinden biridir (Erim-Özdoğan, 2011; Y. Yılmaz, 2010). İkincil gömülerin varlığında, bireylerin kolektif gömüye gömülme sırası, ölümlerinin kronolojik sırasını takip etmek zorunda değildir: bu mezarların bulunduğu her yerde, kalıntıların bir mezardan diğerine taşınması yaygın bir uygulamadır ve ölen birey kendisinden çok sonra ölen bir başkasının mezarına gömülebilmektedir (Boulestin ve Courtaud, 2022). Genel olarak, “toplu gömü” ve “kolektif gömü” terimlerinin ayrıştığı iki temel noktanın olduğu görülmektedir: (1) gömülerin ardışıklığı ya da eş zamanlılığı ve (2) toplu gömü için belli bir norm dışı olayın gerçekleşmiş olması.

Mezardaki birey sayısı için kullanılan farklı terimlerin varlığı Türkçe literatürde görülmektedir. Çamlıbel ve diğ. (2005), İngilizce “mass burial”, Fransızca “sepulture collective” terimleri için Türkçe olarak “toplu gömüt” çevirisini önermişlerdir. İngilizce

terimin karşıtı tam olarak sağlansa da Fransızca “sepulture collective” tanımına bakıldığında, aynı alana farklı zamanlarda gömülen çoklu mezarlar anlamı taşıdığı görülmekte (Knüsel ve diğ., 2022, ss. 672) ve yukarıda bahsi geçen “kolektif gömü” karşılığı olmaktadır.

Y. Yılmaz (2021), çoklu gömü kavramını “aynı gömüt ortamında dörtten fazla bireyin gömülmesi” olarak tanımlamış ve gömülerin sekansına göre ele almıştır: “eş zamanlı toplu gömütler” ve “art zamanlı toplu gömütler”. “Eş zamanlı toplu gömütler”, “...aynı anda veya yakın zamanlarda ölen sınırlandırılmış bir alana gömülen dörtten daha fazla bireyin bulunduğu gömütler.” olarak tanımlamakla birlikte (Y. Yılmaz, 2021, ss.14), bu tanım bir önceki paragrafta bahsedilen “toplu gömü” tanımı ile eşleşmektedir. “Art zamanlı toplu gömütler” ise “süreç içerisinde toplumda ölüm oldukça, ölümlerin sınırları belirlenmiş bir alana gömülmesi için kullanılan adlandırma.” olarak tanımlamış (Y. Yılmaz, 2021, ss.14) ve bu tanım da önceki pragraflarda ele alınan “kolektif gömü” tanımına denk gelmektedir.

Türkçe olarak önerilen bu kullanımlar, açıklayıcı ve kullanışlı olmakla birlikte; toplu ve kolektif gömülerde sadece gömü sekansına gönderme yapmaktadır. Ayrıca belirtilen kapsayıcı kavramın “çoklu gömüt” olup da çeşidi olarak belirtilen terimlerin “toplu gömüt” olarak kullanılması istenmeyen kafa karışıklıklarına yol açabilir. Aynı zamanda, “art zamanlı toplu gömüt” terimi içerisindeki “toplu” ifadesi her ne kadar “art zamanlı” olduğu belirtilse de gömünün “birikimli” olan doğasını elimine etmektedir. “Toplu” kelimesi TDK tarafından “Hepsi bir arada bulunan, toplanmış; bir arada, bütün, kombine; topunu, tamamını, bütününü içine alan.” olarak tanımlanmaktadır (sozluk.gov.tr, t.y.). Tanıma göre “toplu” kelimesi kendi içerisinde “bütün ve tamamı” anlamlarını kapsadığından; toplu gömü kelimesi de ölümlerin hepsini barındıran anlamına gelmekte ve eş zamanlılığı vurgulamaktadır. Bu açılardan “toplu gömüt” ifadesinin çoklu gömünün sekans çeşitlerini belirtmek için doğru bir tercih olmadığı söylenebilir. Bunun yerine “art zamanlı çoklu gömüt” veya “eş zamanlı çoklu gömüt” şeklinde kullanılması önerilebilir. Ayrıca, bu kavram açısından mezarın içerisindeki bireylerin sayısına, gömülme sekanslarına gönderme yapıldığından; çoklu, toplu veya kolektif kelimelerin belirttiği kelimeler “mezar/gömüt” değil içerisindeki “gömü” olmalıdır. Bu çalışmada kullanılan “çoklu gömü”, “toplu gömü” ve “kolektif gömü” terimleri Türkçe literatürde örnekleri bulunmaktadır (örn. Büyükkarakaya, 2017a; Ünlütürk, 2018, Hoşsöz, 2015, Mehder, 2019) ve daha basit, sade kullanımlar olduğundan kullanılmıştır.

Mezarların çeşitli özelliklerinin yanında, mezardaki ölüye yönelik gerçekleştirilen ve daha çok kültürel ve sembolik anlamda taşıyan gerçekleştirilen müdahaleler, ölünün ortadan kaldırılma davranışının işlevselliğinden uzak; daha çok sembolik davranışlardır. Kafatası Kültü ile ilişkili uygulamalar da Neolitik dönemde Güneybatı Asya'da yaygın olarak görülmektedir ve ölü bireylerin kafataslarının korunması ve sergilenmesini içeren ikincil müdahaleleri kapsamaktadır. Bu uygulamalar, ölünün ortadan kaldırılmasına yönelik işlevsel bir amaç taşımamakta, daha çok sembolik ve ritüel amaçlar ile ön plana çıkmaktadır. Bundan dolayı da toplulukların inanç sistemleri ve sosyal yapıları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Kuijt, 2008a; Croucher, 2012, ss. 9-16; Haddow ve Knüsel, 2017). Kuijt, (2008a), bu uygulamaların yeni yaşam tarzından kaynaklanan sosyal dengesizlikleri ve çatışmaları önlemek için kullanılan bir araç olduğunu ileri sürmüştür (ss. 185). Bu açıdan, ölüye müdahaleleri içeren uygulamalar, incelenen topluluğun sosyal, kültürel ve dinsel yapılanmaları üzerinden yürütülen tartışmalara temel taşı olmaktadır (Kuijt, 2008a).

Ölülere yapılan müdahaleler açısından Neolitik dönemde Güneybatı Asya'da sıklıkla karşılaşılan "Kafatası Kültü (Skull Cult)" uygulamalarını detaylandırmadan önce, İngilizce literatürde karışıklığa neden olan "skull" ve "cranium" terimlerini ele almakta fayda vardır. "Cranium" terimi, yalnızca beyni barındıran yapıyı (neurocranium) ve yüz organlarını (viscerocranium) içeren yapıyı ifade etmektedir. "Skull" terimi, hem "cranium" hem de "mandibula" içermektedir ve genellikle yanlış bir şekilde sadece "cranium" belirtmek için kullanılmaktadır. Knüsel (2014), karmaşıklığı gidermek adına İngilizce literatürde "skull" yerine "cranium" ve "mandibula" kelimelerini kullanmayı önermektedir. Türkçede "cranium" ve "skull" kelimeleri "kafatası" olarak çevrildiğinden aynı anlam karmaşası Türkçe'de de yaşanmaktadır. Bunun önüne geçilmesi için kafatası ve alt çene terimleri birlikte kullanılmıştır.

Kafatası Kültü uygulamaları, ölümden sonra kafataslarına gerçekleştirilen ikincil müdahaleleri içermektedir. İlk olarak 1952 yılında Kenyon tarafından Eriha'da gerçekleştirilen kazılarda bulunan izole kafatasları ve sıvalı kafataslarından (Kenyon, 1971, ss.6) hareketle yapılan ilk çalışmalarda, Kafatası Kültü uygulamalarının ata kültürüne bağlı uygulamalar ele alındığı görülmektedir. Fakat sonradan yapılan çalışmalar, müdahale edilmiş kafataslarının sadece "ata" olabilecek yaşlı-erkek bireylere olmadığını, yaş ve cinsiyet ayrımı gözetilmediğini ortaya koymuştur (Bonogofsky, 2005a,b). Son

yıllarda, Kafatası Kültü uygulamalarının Neolitik toplulukların sosyal organizasyondaki rolleri üzerindeki çalışmalara odaklanılmaktadır (Kuijt, 2008a; Duday, 2006; Jammo, 2014a,b).

Kafatası Kültü'ne ait en sık görülen uygulamalardan biri olan “kafatası alma (skull removal)” uygulaması; ikincil gömü olarak izole ya da grup halinde bulunan kafatasları veya kafatasları alınmış bedenlere ait kanıtların bulunmasıyla tespit edilmektedir (Bocquentin ve diğ., 2016; Haddow ve Knüsel, 2017). Kafatasının alınması uygulamasında genellikle görülen durum, ikinci servikal omurun (axis) sağlam ve bozulmamış olmasıdır. Omurların sağlam oluşu kafatasının çürümeyi bekleyerek, ikincil gömü veya diğer müdahalelerin uygulanması sırasında, bedenin yumuşak dokusunu kaybetmesinden sonra gerçekleştirildiğini göstermektedir (Bienert, 1991; Belfer-Cohen, 1995; Kuijt, 2008a).

Kafatasının alınması uygulamasının ardından, bazı kafataslarına uygulanan sıvama işlemi sonucu elde edilen ve ritüellerde kullanılan bir nesne olduğu düşünülen “sıvalı kafatasları (plastered skull)” elde edilmektedir (Kodaş, 2019a; Bonogofsky, 2005a,b). Kafatası Kültü'nün bir parçası olarak gerçekleştirilen kafatası sıvama işlemi; yumuşak dokunun yok olmasından önce ya da sonra kafatasının alınması; çeşitli maddeler kullanılarak kafatasına bir yüz modellemesinin oluşturulması içermektedir. Sıvama işlemi sonrası sembolik bir nesneye dönüşen kafatasları, ritüel amaçlı kullanımı bittikten sonra tekli veya grup halinde, bazı örneklerde başka insan kalıntılarıyla birlikte tekrardan gömülmektedir (Bonogofsky, 2004,2005a,b; Kodaş, 2019a; Özbek, 2009; Verhoeven, 2002; Büyükkarakaya ve diğ., 2024). Şimdiye kadar çok geniş bir coğrafya içerisinde bulunmuş sıvalı kafatasları, (Schmandt-Besserat, 2013; Croucher, 2012; Stordeur, 2014; Jammo, 2022a; Bocquentin ve Noûs, 2022; Haddow ve Knüsel, 2017; Büyükkarakaya ve diğ., 2024) yüzlerin çeşitli materyaller kullanılarak modellenmesi uygulama açısından yerleşimler arası farklılıklar göstermektedir (Croucher, 2012). Bu farklılıklar belirtilirken kafatasının sıvanması sırasında kullanılan ham maddelerin raporlanması açısından bir karmaşıklık bulunmaktadır. İngilizce çoğunlukla “plaster” kelimesi kullanılsa da kullanılan maddenin içeriği çoğu zaman belirtilmediğinden Türkçe olarak “sıva, kil, alçı, kireç” gibi farklı şekillerde kullanılmaktadır. Bu karmaşıklığın önlenmesi açısından, bu çalışma içerisinde sıvamak eylemi sonucunda gerçekleşen bir nesne olduğu için sıvalı kafatası terimi kullanılmış ve özellikle sıvanın içeriği kaynaklarda raporlandığı belirtilmiştir.

Mezarın içinde, toprakta ve bireylere ait kalıntılar üzerinde tespit edilen fitolit kalıntıları, ölü bedeninin sarılması-örtülmesi-sıkıştırılması için hasır/mat/sepet kullanıldığına işaret etmektedir (Alpaslan-Roodenberg ve Roodenberg, 2021; Boz ve Hager, 2013; Chamel ve Coqueugnot, 2019). Çalışma içerisinde ele alınan örneklerde özellikle hangi amaçla kullanıldıklarına dair kesin bir kanıt bulunmamasından ötürü bu uygulama “hasır kullanımı” olarak ele alınmıştır. Mezar içerisindeki bir başka kalıntı grubu olan ölümler ile birlikte mezara konulan nesnelere genellikle İngilizce’de “grave/burial goods/gifts” olarak kullanılmaktadır. Türkçeye “mezar/gömü eşyaları/hediyeleri” olarak çevrilen bu terimler, gömülen bireylerle birlikte bulunan taşınabilir öğeler şeklinde tanımlanmaktadır (Knüsel ve diğ., 2022, ss. 669). Bunlar genellikle gömülen kişinin kalıntılarıyla yakından ilişkilendirilen giysi parçaları veya takılardan oluşur. Aynı zamanda çeşitli işlevsel amaçla kullanılan, kazıcı, dilgi, çakmak taşı, balta gibi nesnelere de içerebilir. Literatürde kullanılan “grave/burial goods/gifts” ve “mezar/gömü eşyaları/hediyeleri” kullanımları mezar içerisindeki gömü ile bu nesnelere arasında bir sahiplik ve işlevsellik ortaya koyduğundan yanlı bir kullanım olmaktadır. Mezarlardan elde edilen bulgular o mezar içerisindeki bireyin ideolojik, inanç ve kültürel özellik ve değerlerini yansıtmaktan çok, o bireyi bu uygulamalara tabi tutmuş arkasında bıraktığı yaşayan kişilerinini yansıtmaktadır (Parker-Pearson, 2003, ss.7). Bu açıdan işlevi veya sahiplik açısından nötr bir anlama sahip olan “mezar buluntusu” kullanımı önerilmektedir.

Devam eden bölümde, tez çalışmasının konusu olan Neolitik döneme dair genel bilgi verilecek ve Neolitik dönem ölüm uygulamalarına dair arkeolojik kanıtlara daha detaylı odaklanılacaktır.

2. BÖLÜM

GÜNEYBATI ASYA'DA NEOLİTİK DÖNEM

Güneybatı Asya'da günümüzden yaklaşık 12-13 bin yıl öncesinde Pleistosen sonunda, zorlu iklim koşullarının ortadan kalkmasıyla, buzulların erimesi, su kaynaklarının, hava sıcaklığının, bitki ve canlı çeşitliliğinin artması gibi ciddi çevresel değişimler yaşanmış ve bu coğrafyada yaşayan insan topluluklarının yaşam tarzlarında köklü değişikliklere sebep olmuştur (Özdoğan, 2018). Bu köklü değişikliklere işaret eden Neolitik dönem, insanlık tarihinde bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi ve avcı-toplayıcı toplulukların kademeli şekilde yerleşik yaşama geçmesiyle karakterizedir.

Bu değişiklikler ve sonuçları bakımından Childe'nin (1942) de belirttiği üzere bir "devrimi" işaret etmekle beraber; ani bir kırılma yerine zamansal ve mekânsal bağlamında dönüşüm içinde karmaşık bir süreç içerisinde ele alınmalıdır (Özdoğan ve Karul, 2020). Değişen yaşam koşulları ile aynı paralelde farklılaşan yaşamsal zorluklar yeni stratejilerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Neolitik dönemde gerçekleşen bitki ve hayvan evcilleştirmelerinin insanların yaşamlarındaki farklı noktalar açısından, nüfus, yerleşiklik, sosyal ilişkiler, ideolojiler, mülk kavramı ve biliş dönüşümü hala tartışılmaktadır (Bar-Yosef ve Belfer-Cohen 1989; Cauvin, 2000; Bar-Yosef ve Meadow 1995; Hayden 1995; Mithen 1997; Powers ve Lehmann, 2014).

Bu temel değişiklikleri tetikleyen nüfus artışı, iklimsel/çevresel değişimler ve sosyoekonomik rekabet gibi faktörler önem sırası bağlamında hala tartışılrsa da hepsi ekonomik, sosyal ve teknolojik açılardan dünyayı dönüştürmüştür. Bu insanları bir arada tutan ve beraber yaşamaya ikna eden motivasyonun, besin ihtiyacının dışında yaşamla iç içe geçmiş sembolizm, sosyal çevrenin ve inançların diğerlerinden daha belirgin olduğu düşünülmektedir (Özdoğan ve Karul, 2020). Dolayısıyla, insan gruplarının doğayla olan yeni etkileşimi, onu kontrol ederek kazandığı yeni geçim stratejileri yanında insanlar arasındaki sosyal süreçler yeniden organize edilmiştir (Özdoğan, 2014; Özdoğan, 2018; Kuijt, 2019; Özdoğan ve Karul, 2020; Belfer-Cohen ve Goring-Morris, 2011). Neolitik dönem, özellikle de Güneybatı Asya'da, üretimle birlikte büyüyen topluluklarda korunmaya çalışılan mevcut sosyal çerçeveleri ve sosyal ihtiyaçla

birleştirilen geçim kaynaklarını inceleme fırsatı sunarak, şu anda içinde yaşadığımız dünyayı şekillendiren çevreyle etkileşim biçimlerindeki değişikliği ve bunların kültürel ve davranışsal temellerini anlamlandırmak açısından birçok soruya cevap bulmayı sağlayan bir dönemdir (Özdoğan, 2014; Simmons, 2010).

Neolitik dönemde yerleşikliğe ve tarımsal üretime geçiş süreci ile alakalı olarak yıllar içerisinde farklı bilim insanları tarafından farklı modeller ortaya konmuştur. Neolitik dönemi inceleyen öncü bilim insanlarından olan Gordon Childe, ortaya attığı "Vaha Kuramı" ile tarıma geçişin iklim değişikliklerinin sonucu olarak çöl vahalarında yaşayan hayvan ve bitkilerin insanların evcilleşme sürecine girmesine sebep olduğunu savunmaktadır (Childe, 2006; Özdoğan ve Karul, 2020). Childe'nin modeli ilk zamanlarda benimsenmiş olsa da hayvan evcilleştirilmesine odaklanarak bitki evcilleştirilmesinin kökenlerini açıklamak konusunda yetersiz bulunmuştur (Watson, 1995; Simmons, 2010).

Buna karşın Robert Braidwood (1958) "Çekirdek Alanlar Kuramı" ile tarım ve yerleşik yaşamın Geç Pleistosen'in soğuk ve kurak koşullarında Toros ve Zagros Dağları'nın yamaçlarındaki belirli çekirdek alanlarda geliştiğini savunmaktadır. Bu alanlar, daha fazla yağış alan ve insanların kültüre alabilecekleri bitkileri ve evcilleştirebilecekleri hayvanları bulabildiği bölgeler olarak tanımlanmıştır (Braidwood, 1958). Evcilleştirmenin, insan doğasının nedenselliğini anlama yeteneğiyle kültürel evrimin doğal bir sonucu olduğu ve yerleşik yaşama geçiş sürecinin, çevredeki bitki ve hayvanları anlama ve manipüle etme amacıyla bu alanlara yerleşen grupları içerdiği öne sürülmüştür (Braidwood, 1960). Braidwood'un bu çizdiği alan, "Bereketli Hilal" olarak bilinen bölgeyle örtüşmektedir (Özdoğan ve Karul, 2020).

Binford (1968) ve Hayden (1990) ise yerleşik toplulukların kaynak sıkıntısıyla başlayan tarım ve evcilleştirme sürecini ele almışlardır. Binford'a göre (1968), artan nüfus kaynakları tüketmesiyle dış göçleri tetikleyerek tarımın başlamasına yol açmıştır. Hayden ise (1981,1990) avcı-toplayıcıları sosyal ve ekonomik sebeplerle tarıma zorlandığı görüşündedir, kaynak sıkıntısını azaltmak için teknolojik yeniliklere ve doğaya manipülasyonlara vurgu yapmıştır.

Neolitik dönem, araştırmacılar tarafından ekonomik ve sosyal açılardan ele alınsa da; bu süreci semboller ve inançlar bağlamında yorumlayan bilim insanlarından biri olan Cauvin (2000), “bilişsel faktörleri ve bunlardan kaynaklanan sosyo-kültürel değişimleri Neolitik Devrimin başlıca motivasyonu” olduğu yaklaşımına sahiptir. Cauvin (2000), toplumsal dinamiklerin dönemin sembolleri üzerinden nasıl değiştiğini Neolitik simgeler ve bunların anlamları üzerinden açıklamaya çalışmış fakat bilişsel ve kültürel faktörlerdeki değişimleri ve nedenleri açıklamakta yetersiz kalmıştır (Watkins, 2004, 2008; Özdoğan ve Karul, 2020).

Neolitik döneme geçiş sürecinde değişen ve dönüşen geçim uyarlanması bağlamında, neyin nasıl evcilleştirildiğinden çok, insanların doğa üzerindeki hakimiyetleri ve doğanın manipülasyonu ile besin kaynaklarını nasıl dönüştürdükleri sorusu belli teknolojik yeniliklerin gerçekleşmesini gerektirdiğinden daha kritik rol oynamaktadır. Aynı zamanda da insanların ekonomik geçimleri ve maddi kültürü her değiştiğinde bunun sosyal sonuçları da mutlaka olmaktadır (Simmons, 2010).

Neolitik dönüşümün ortaya çıkışını kesin olarak açıklamak zor olsa da Geç Pleistosen'deki Güneybatı Asya arkeolojik çeşitliliği oldukça fazla araştırmacı tarafından çalışılmıştır. Üst Paleolitik ve Neolitik arasındaki dönem, yaklaşık 20.000 yıl önce başlayan ve yaklaşık 13.000 yıl önce sona eren Epipaleolitik olarak adlandırılmaktadır (Simmons, 2010, 2012; Byrd, 2005; Bartl, 2012). Levant Bölgesinde tanımlanan Natufian'ı da içeren Epipaleolitik dönemin sonu hakkında tartışmalar sürmektedir. Natufian döneminde, Güneybatı Asya'nın bazı bölgelerinde, büyük bitki veya hayvan evcilleştirmesi olmaksızın bir dereceye kadar yerleşik yaşama dair kanıtlar sunan yerleşimler kurulmuştur (Simmons, 2010, 2012). Cauvin (2000), Natufianların çiftçilik için gerekli olan maddi teçhizata zaten sahip olmalarına rağmen, tarım stratejilerinin ortaya çıkmasına izin verecek karmaşıklığın ve sosyal düzenin olmadığından bahsetmiştir. Farklı açılardan da olsa birçok bilim insanı Natufian'ın Neolitik'e zemin hazırladığını savunmaktadır (Belfer-Cohen ve Bar-Yosef, 2000).

Bilim insanları tarafından Neolitik dönem, toplulukların maddi kültür öğelerine, çanak-çömlek üretiminin varlığına dayanarak Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (Pre-Pottery Neolithic -PPN) ve Çanak Çömleklili Neolitik Dönem (Pottery Neolithic- PN) şeklinde ayrılmıştır. PPN, toplulukların sosyal ve ekonomik yapısındaki dönüşümler başta olmak üzere maddi kültür öğelerindeki değişimler de dikkate alınarak Çanak-Çömleksiz Neolitik

A Dönem (PPNA) ve Çanak-Çömleksiz Neolitik B Dönem (PPNB) olarak ayrılmaktadır. Tartışmalı olmakla birlikte, Güneybatı Asya'da çalışan araştırmacılar arasında, taş alet teknolojisi, bitki ve hayvan evcilleştirmenin gelişimi ve kalıcı yerleşmelerin ortaya çıkması ve bunların köy niteliği taşıyan daha büyük boyutlu yerleşmelere evrilmesinin PPN'yi karakterize ettiği konusunda fikir birliği bulunmaktadır (Kuijt, 2006, ss. 3-5).

2.1. ÇANAK- ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEM (PRE-POTTERY NEOLITHIC-PPN)

2.1.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (Pre-Pottery Neolithic A) (PPNA).

PPN, ilk olarak Eriha'da kazı faaliyetleri sırasında Kenyon (1981) tarafından alanda Natufian buluntularını takiben bulunan yerleşimin üzerinden belgelenmiştir. PPNA, Epipaleolitik Natufian kültürünün yerini alarak, yaklaşık MÖ 9700/9600'de başlayıp MÖ 8500'e kadar devam eden (Cauvin 2000; Kuijt ve Goring-Morris, 2002; Kuijt, 2000), geniş bir coğrafyada görülebilen, Neolitik kültürün ilk aşamasını ifade etmektedir. Dönem içerisinde besin üretimi ile nüfus yoğunluğu artışının ilişkili faktörler olduğu ileri sürülmektedir (Hershkovitz ve Gopher, 2008) ve zamanla daha büyük toplulukların ortaya çıktığı görülmektedir (Kuijt ve Finlayson, 2009). PPNA, özellikle önceki dönemlerden kültür açısından ayrılmakta ve toplumsal karmaşıklık açısından büyük bir sıçrama olarak görülerek "dönüşü olmayan bir noktayı" temsil etmektedir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 1998; Belfer-Cohen ve Bar-Yosef, 2000).

PPNA yerleşimleri, Şam Havzasında, Ürdün Vadisinin her iki yanında Fırat ve Dicle nehirleri boyunca ve nehirlerin uzandığı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'a kadar giden geniş bir alanda görülmüştür (Byrd, 2005; Kuijt ve Goring-Morris, 2002; Simmons, 2010). PPNA yerleşimleri konum olarak tarıma elverişli ve sulak alanlarda kurulmuşlardır (Byrd, 2005). İlk Neolitik tarım topluluklarının yabani buğday, arpa, çavdar ve einkorn buğdayı yetiştirdikleri; diyetlerinin de tahıl ve bakliyata dayandığı, bunun yanı sıra da toplayıcılığa devam ettikleri bilinmektedir (Weide ve diğ., 2022; Willcox ve diğ., 2008, Willcox ve diğ., 2009; Willcox, 2012). İlk olarak keçinin Zagros Dağlarında evcilleştirildiği biliniyor olsa da (Zeder ve Hesse, 2000); hem bitki hem de hayvan evcilleştirmesinin

farklı bölgelerde farklı doğrultularda gerçekleştirildiği düşünülmektedir (Stiner ve diğ., 2022). Aynı zamanda PPNA'da insanların birçok türün avcılığına devam ettiklerine dair kanıtlar bulunmaktadır (Bar-Yosef ve Meadow, 1995; Özdoğan, 2005, s.16). Beslenme biçimine dair bu çeşitlilik, Neolitik Dönem kültürlerinin esasının tarım ve hayvancılıktan ziyade sahip oldukları farklı yaşam biçimlerinden temel almaktadır (Özdoğan, 2007, s.448).

Mimari temel olarak dairesel yapılardan, derinliği bir metreyi bulan zemine gömük ya da yarı gömük mekanlardan oluşmaktadır. Zemine gömülü olarak inşa edilen yapılarda, mekanı çevreleyen çukur çeperi boyunca yükselen taş ya da kerpiç kullanılarak yapılmış duvarlar bulunur. Taşıyıcı niteliği olmayan bu duvarlar daha çok çukur çeperini destekleyen istinat duvarı özellikleri taşır. Bazı yapılarda çatının ahşap direk ya da taş dikmelerle desteklendiği görülmektedir. PPNA'nın dikkat çekici bir diğer özelliği de Güneybatı Asya'nın çeşitli bölgelerinde PPNB'ye kadar süren yerleşim içerisindeki kamusal yapıların ortaya çıkmasıdır (Kenyon, 1981; Hauptmann, 2011; Stordeur ve diğ., 2000). Eriha (Kenyon, 1981; Naveh 2003), Jerf el-Ahmar (Stordeur, 2000), Tell Qaramel, Dja' de el-Mughara, Nevali Çori (Hauptmann, 2011), Göbeklitepe (Schmidt, 2011) ve Karahantepe (Karul, 2021) gibi yerlerdeki nispeten büyük özel yapılar, yeni kurumların ve değişen yaşam tarzının fiziksel tezahürleri olabilir (Baird, 2012). Bu özel yapıların varlığı sosyal organizasyonun gelişmesinin ipucu olarak görülmektedir (Belfer-Cohen ve Bar-Yosef, 2000; Byrd, 2005). Ancak Tell Qaramel'deki (Mazurowski, 2007) ve Eriha'daki (Kenyon, 1981; Bar-Yosef, 1986; Naveh 2003) kule olarak tanımlanan yapılar; Göbeklitepe ve Karahantepe'deki alanlar özel çaba gerektiren yapılar olarak diğer PPNA özel yapılarından mimari özellikler açısından farklılaşmaktadırlar (Bartl, 2012; Karul, 2021). Özel yapıların varlığıyla, sosyal organizasyona dair yeterli kanıt bulunamamış olsa da artan nüfus, hasat ve kamusal işlerin inşasıyla bağlantılı komünal faaliyetlere duyulan ihtiyaçla başa çıkmak için daha büyük köylerde yaşayanların büyük çaplı yeniden örgütlenmelerinin devam etmekte olduğu düşünülmektedir (Simmons, 2010).

2.1.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (Pre-Pottery Neolithic B) (PPNB)

PPNB dönemi MÖ 8500 civarında başlayıp MÖ 7500 civarında (Simmon, 2010) yaklaşık 1000 yıl süresince önceki PPNA döneminden sonraki sürekli bir gelişmeyi temsil

etmektedir. Bu dönemde kalıcı yerleşimlerin sayısındaki artış ve geçim ekonomilerine ilişkin gelişmelerle birlikte sembolik ifadelerin artması ve ölüm uygulamalarının çeşitliliği ile ilgili önemli değişimler gözlemlenmiştir. Özellikle hayvan evcilleştirme ve tarımsal bitkilerin kültüre alınması konusundaki gelişmeler sayesinde (Tanno ve Willcox, 2006; Willcox, 2012) PPNB dönem içerisinde insanların geçim ekonomisinde büyük bir dönüşüm yaşanmıştır (Uerpmann ve Uerpmann, 2017). Avcılık ve toplayıcılığın yanı sıra evcil hayvan ve bitkilerin ekonomiye dahil olmasıyla birlikte geçim kaynaklarındaki çeşitlilik artmış, buna bağlı olarak gelişen yeni yaşam tarzı, farklı büyüklük ve nüfus yoğunluğuna sahip yerleşim yerlerinin artmasına neden olmuştur (Jammo, 2022a).

Artan nüfus ve genişleyen yerleşimler sayesinde PPNB, mimarideki karmaşıklıkla karakterize edilmektedir. Yerleşmelerde belirgin mahalleler ortaya çıkmış ve yapıların içerisinde özel depolama alanları yer almaya başlamıştır. Yapılar, taş ve kerpiçten yapılmış ve dörtgen planlı olup; bir uçta giriş, iç bölmeler ve genellikle girişin karşısında, (özellikle Levant'ta) merkezi bir ocağa sahip açık bir iç alan içermektedir (Kuijt ve Goring-Morris, 2002; Bartl, 2012). Anıtsal mimariye verilen önemin azaldığı Çanak Çömlek Öncesi Neolitik B (PPNB) dönem, "ev" etrafında şekillenen yeni bir sosyal, ekonomik ve sembolik ilişkiler ağının ortaya çıkmasına neden olduğu düşünülmektedir. Dörtgen planlı evlerde iç bölmeler arttıkça, binanın taban ve duvarlarının sıvanması, bu sıvaların üzerine aşı boyası kullanılması gibi sembolik pratikler ortaya çıkmıştır (Clarke, 2012; Hodder ve Gürlek, 2020). PPNA'dan PPNB'ye geçişin mimari olarak en belirgin örneklerinden olan Çayönü'nde ızgara planlı yapılardan, kanallı yapılara ve sonrasında hücre planlı yapılara geçiş kronolojik olarak gözlemlenebilmektedir (Bıçakçı, 2005; A. Özdoğan, 1999). Konut mimarisine ek olarak, toplumsal veya ritüel önemi olabilecek yapılara dair kanıtlar da bulunmuştur (Simmons, 2010; Moore ve Molleson, 2000). PPNB'nin sonlarına doğru, nüfustaki artışın aksine Çayönü, Ain Ghazal ve Nevali Çori gibi yerleşimlerde, yerleşimlerin küçülmeye başladığı ve bazılarının terk edildiği gözlemlenmiştir (Bıçakçı, 1998).

PPNB dönemi yerleşimlerindeki mimari özellikler açısından, önemli bir başka unsur PPNA yerleşimlerinde de görülmüş olan özel yapıların varlığını sürdürmesi, dönüşümden geçmesi veya yeniden inşa edilmeleridir. Çayönü ve Nevali Çori gibi yerleşimlerde bu devamlılık gözlemlenmektedir. Ayrıca Çayönü'nde "Kafataslı Yapı"nın inşa edilerek ölümler için özel bir alan olarak kullanılması ölüm uygulamaları açısından çeşitliliğe işaret etmektedir (Erim-Özdoğan, 2011; Y. Yılmaz, 2010; Verhoeven, 2002: 5).

Neolitik dönem başından itibaren bazı açılardan araştırmacılar tarafından sembolizmin daha fazla ön plana çıktığı ifade edilmekte PPNB’de ise bu sembolizme dair gösterimin arttığı ve topluluklar tarafından artan bir şekilde detaylandırıldığı belirtilmektedir (Verhoeven, 2002, Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2002; Cauvin, 2000). Bu zengin sembolizm ve ritüellere ait kanıtlar çeşitli insan ve hayvan figürinleri, sıvalı kafatasları, maskeler, heykeller ve ritüel alanları gibi çok sayıda maddi öge ile tanımlanabilmektedir (Kuijt ve Goring-Morris, 2002; Simmons, 2010).

Ain Ghazal, Beisamoun gibi yerleşimlerde PPNB-PN arasında “PPNC” olarak adlandırılan bir geçiş döneminden bahsedilmektedir. Genellikle Levant’ta kullanılan bir terim olmasının yanında, Levant dışında “Final PPNB” olarak kullanılmaktadır (Simmons, 2010). Birçok kültürel bileşeni paylaşan, ancak yine de kendine özgü bölgesel profiller geliştiren PPNB etkileşim alanının yaygın etkisi görülmektedir.

2.2. ÇANAK- ÇÖMLEKLİ NEOLİTİK DÖNEM (POTTERY NEOLITHIC- PN)

Çanak Çömlekli Neolitik (PN) dönemde, geçim, sosyo-ekonomik sistemler, yerleşim büyüklüğü ve ölüm uygulamaları dahil olmak üzere yaşamın farklı yönlerinde önemli değişikliklere rastlanmaktadır. PN yerleşimlerindeki araştırmalar, çanak çömlek teknolojisi ve tipolojisi, ölüm uygulamaları ve toplumun sosyal organizasyonu ile ilgili diğer hususlar dikkate alındığında bölgesel çeşitlilikte bir artış olduğunu göstermektedir. Güneybatı Asya’nın kuzey bölgeleri ve Anadolu’nun bazı bölümlerinde topluluklar daha önce meydana gelen gelişmeler daha karmaşıklaşırken; Levant’ta PN toplulukları birçok yönden daha az karmaşık bir durumu temsil etmişlerdir (Simmons, 2010). PN’de, evcilleştirilmiş bitki ve hayvanların arttığı, fakat avcı-toplayıcılığın da devam ettiği karma stratejiler görülmektedir ve çoğu topluluk büyüyen bir tarımsal-pastoral sistemi yansıtmaktadır. PN, kronolojik olarak, Güneybatı Asya’nın farklı bölgelerinde oldukça değişkenlik göstermektedir.

PPN’nin sonunda terk edilen yerleşimlerde, küçük toplulukların varlığı görülmektedir. Mimaride daha önce görülen anıtsallık yerini, ihtiyaç dahilince eklemeler yapılarak düzensiz bir yerleşim gösteren daha mütevazı yapılara bırakmıştır. Bu yapılar tek veya

çok odalı dikdörtgen planlı yapılarla karakterize edilmektedir. Dönemin mimari karakteristikleri ve köy değişkenliği her yerleşim için farklı gözlemlenmektedir. Ağırlıklı olarak konut veya günlük faaliyetler için kullanılan farklı tipte yapılar ortaya çıkarılmış, ancak yerleşimler arası belirgin bir yapısal tutarlılık bulunamamıştır. Çoğunlukla yapılar için taş ve kerpiç malzemeleri ile yapı içlerinde sıva da kullanmışlardır (Banning, 2002). Ayrıca mimari ve yerleşme planı açısından bölgeler arası çeşitlilikler de bulunmaktadır. En ayırt edicilerinden biri olan “bitişik planlı” (agglutinative plan) ve PPNB’den gelen ve PN ile genişleyen Çatalhöyük, Aşıklı Höyük ve Can Hasan yerleşimleridir (Hodder ve Cessfold, 2004; Cauvin, 2000).

PN dönemde geçim stratejilerin çoğunluğu evcilleştirilmiş tahıl ve bakliyatlarla; ehlileştirilmiş veya evcilleştirilmiş hayvanlara bağlıdır (Banning, 2002). Bu dönemde insanların sürü şeklinde koyun ve keçi bakımı ikincil üretimin de geçim stratejileri arasına girdiğine işaret etmektedir (Flohr ve diğ., 2016). Bunun yanında hala avcılık faaliyetlerinin daha az olsa da sürdürüldüğü görülmektedir.

PN’nin en belirgin özelliği maddi kültür öğelerinin üretiminde çanak çömleğin kullanılmasıdır. Çanak çömlek, teknolojik bir gelişimin ötesinde, üretim modeli esasına bağlı yaşamın kurumsallığına işaret eden zengin bir sembolizmi yansıtmaktadır (Özdoğan, 2002). Yapılan kazılarda mezar buluntusu olarak sıklıkla çanak çömlekler bulunmuştur (Özbek, 2009; Plug ve Nieuwenhuyse, 2018). Çanak çömleğin üretimine paralel olarak küçük çocuklar ve bebeklerin ilk kez çömleklerin içine gömüldüğüne rastlanılmaktadır (Özbek, 2009).

PN’de Kuzey Mezopotamya’dan başlayarak, Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu’ya; Batı Anadolu ve Kuzeybatı Anadolu’ya kadar genişleme gösteren kültür alanı gelişim sürecinin farklılaştığı izlenmektedir (Hauptmann ve Özdoğan, 2007, s. 409; Esin, 2007, s.xii). Güneybatı Asya’daki PPN dönemindeki yerleşimlerin çoğu, yakın bölgelerdeki diğer yerleşimler ile ortak kültürleri paylaşırken; PN döneminde yalnızca bitişik bölgede değil, aynı bölge içinde de büyük ölçüde farklılıklar görüldüğü yerleşimler bazında gerçekleştirilen çalışmaların ortaya koyduğu kanıtlar ile gözlemlenmesi mümkündür. Bu nedenle, bazı araştırmacılar PN toplumlarının bölgeleri birbirinden ayıran bölgesel kültürler geliştirdiğini ileri sürmektedir (Akkermans ve diğ., 2006; Gibbs ve Banning,

2013; Jammo, 2018). Bu durum PN yerleşimlerinin çoğunda PPN uygulamalarının azalması ve yerleşimler arasında yeni uygulamaların ortaya çıkması açısından yalnızca bu dönemler arasındaki sosyal gelişimde büyük bir geçişe değil, aynı zamanda bölgesel kültürlerin ve yerelleşmenin gelişimine de işaret etmektedir (Jammo, 2022a). Bu açıdan PN'nin yeni bölgelere genişleme ve kültür özelliklerinin bölgesel olarak gelişimiyle karakterize olduğu söylenebilir.

PN topluluklarında sembolik yaşamda ve materyal üretimlerde önemli bir değişimin gerçekleştiği ele geçirilen kanıtlardan anlaşılmaktadır. Kuijt ve Chesson (2007), yaşam tarzlarındaki bu muazzam değişimin bir parçası olarak, toplumun yeni ekonomik, sosyal ve sosyal yapıları kontrol etme mücadelesiyle uyumlu olarak toplulukların sembolik dünyalarında da değişimlerden bahsetmektedir. Sembolik yaşam, ölüm uygulamaları, ritüeller, figürinler ve heykeller gibi çok çeşitli bileşenleri kapsamakta ve bu bileşenler, topluluğun sosyal yapısını, inanış sistemlerini ve kimliklerinin şekillenmesine çeşitli amaçlarla hizmet etmiştir.

Bu tez çalışmasında da yoğunlukla odaklanılan Orta Anadolu PN döneme ait yerleşimlerden ele geçirilen kanıtlar, ölüm uygulamaları açısından bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

3. BÖLÜM

ORTA ANADOLU'DA NEOLİTİK DÖNEM ÖLÜM UYGULAMALARI

Ölüm uygulamaları ve ölümlere yapılan müdahaleler, Neolitik toplumlarda yaygın olarak görülmektedir ve yaşayanlar ile ölümler arasında temel ilişkiyi göstermektedir. Bireysel ve toplumsal ihtiyaçlara yönelik gerçekleştirilen ölüm uygulamaları; toplumsal ilişkilerin, inançların ve ölümün kavramsallaştırılmasıyla sonraki yaşam algısının farklı yönlerini ortaya koymaktadır. Neolitik Dönem ölüm uygulamalarının bireysel ve sosyal bir olay olduğu, mekan ve hafıza arasında bir bağlantı kurduğuna dikkat çekilmiştir (Akkermans, 2008; Belfer-Cohen ve Goring-Morris 2010; Boz ve Hager, 2013; A. Özdoğan, 1999; Tsuneki, 2011; Verhoeven, 2002; Jammo, 2022a). Buna rağmen, ölümlerle kurulan ilişkiyi anlamaya yönelik Güneybatı Asya'da çeşitli varyasyonlara sahip birçok ölüm uygulaması ve ritüelleri hakkında çalışmalarının çok da yeterli olmadığı söylenebilir (Mickleburgh ve Wescott, 2018; Büyükkarakaya ve diğ., 2019).

Literatüre bakıldığında şimdiye kadar Güneybatı Asya'daki farklı alt bölgelerde ölüm uygulamalarına dair arkeolojik kanıtların incelenmesinde farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum elbette ilgili bölge ve yerleşimlerdeki araştırma tarihçesi, soruları ve diğer birçok etkenle bağlantılıdır. Bu bağlamda, çalışmanın odaklandığı Tepecik-Çiftlik yerleşiminin bulunduğu Orta Anadolu bölgesindeki diğer yerleşimlerin ölüm uygulamalarıyla alakalı bilgiler literatüre yansıyan hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır (Resim 1).

Resim 1. Orta Anadolu'daki Bahsi Geçen Neolitik Yerleşimleri

Orta Anadolu'da Volkanik Kapadokya bölgesinde MÖ 9. bin yıl ortalarında yerleşik yaşam biçimini deneyimlemeye başlanan insan gruplarının birinin bulunduğu Aşıklı Höyük'te PPN döneme ait ölüm uygulamaları hakkında en erken kanıtlara ulaşılmaktadır (Özbaşaran, 2012, Yelözer ve diğ., 2019; Yelözer-Kılıç, 2022; Stiner ve diğ., 2022). Aşıklı'nın ilk sakinlerinin yaşam biçimi özellikleri açısından geniş ölçekli avcı-toplayıcılık, küçük ölçekli tarım faaliyetleri sürdürdükleri farklı bölge ve topluluklar ile etkileşime sahip oldukları gözlemlenmektedir (Yelözer ve diğ., 2019). Aşıklı'nın MÖ 9. bin yıl ortalarında sahip olduğu yerleşim dokusu, toprağa yarı gömülü oval planlı yapılar ve bu yapılar arasına konulan açık alanlar şeklindedir. Yapı içlerindeki sıvalı tabanları altındaki mezar çukurlarında tekli ve çoklu gömüler ("çift gömüt") ile ikincil gömülere de rastlandığı raporlanmıştır, bu uygulamalar MÖ 8. bin yılda da devam etmiştir (Yelözer-Kılıç, 2022; Yelözer ve diğ., 2019; Y. Yılmaz, 2022, 2002; Özbaşaran ve Duru, 2015). Mekan içinde yer alan bu gömülerde bireyler hoker tarzında gömülmüşlerdir ve incelenen tüm tabakalarda hasıra sarılarak gömüldüklerine dair izler tespit edilmiştir (Yelözer-Kılıç, 2022; Y. Yılmaz, 2022). Erken tabakalardaki (MÖ 9. bin yıl ortaları) mezarlarda mezar buluntusuna rastlanmamakla birlikte, bu durumun zaman içerisinde değiştiği gözlemlenmiştir (Yelözer-Kılıç, 2022, Grafik 5.1; Y. Yılmaz, 2022; Yelözer ve diğ., 2019).

MÖ 8. bin yıla tarihlenen tabakalarda, özellikle ikinci tabakada birbirine neredeyse bitişik kümelenmiş binaların olduğu bir yerleşim planı gözlemlendiği, binaların inşasında dikey

bir devamlılık olduğu belirtilmektedir (Özbaşaran, 2012). Gömülerin yapı içi taban altı, hoker pozisyonda ve birincil olarak gerçekleştirilmeye devam ettiği görülmekle birlikte özellikle geç evrelerde bulunan sınırlı kanıtlar çoğunlukla bebek ve kadınlara ait basit toprak mezarlar olarak raporlanmıştır (Duru, 2013; Y. Yılmaz, 2002, 2022; Özbaşaran ve diğ., 2018). Geç evrelerdeki kısıtlı mezar sayısının topluluk üyelerini yansıtmadığı, bu nedenle farklı bir ölüm uygulaması veya mezarlık olarak kullanılmış olan bir alanın varlığının olasılığı araştırmacılar tarafından belirtilmektedir (Duru, 2013, ss. 13; Esin ve Harmankaya, 1999, ss.122). Ayrıca, MÖ 8. bin yılın erken evrelerinden itibaren mezar buluntularının görülmeye başlandığı raporlanmıştır (Yelözer-Kılıç, 2022, Grafik 5.1; Y. Yılmaz, 2022). Mezar buluntularına ek olarak aşı boyası kullanımı da tespit edilmiştir (Yelözer-Kılıç, 2022; Y. Yılmaz, 2022; Yelözer ve diğ., 2019).

Aşıklı'da yapılar ve gömüler arasında özel bir ilişkiden bahsedilmektedir. Bazı yapıların iç yapı öğeleri, malzeme dağılımı ve gömülerin özellikleri açısından gösterdiği farklılıklar toplum içerisindeki asimetri şeklinde yorumlanmıştır (Duru, 2013). Yerleşimde yapıların tekrar tekrar yenilenerek kullanılması, yerleşim süresi boyunca mimarinin kesintisiz olmasına ve yapı içi taban altı gerçekleştirilen gömüler ile yerleşim tarihinin çok erken dönemlerinden itibaren belirli yapılar arasında güçlü bir sembolik bağlantıya ve toplumsal bir belleğin muhafazasına işaret etmektedir olduğu öne sürülmektedir (Stiner ve diğ., 2022; Duru, 2013). Yerleşimde mimari ve buluntular açısından farklılaşan yapılar ve onları çevreleyen açık alanların Aşıklı topluluğunun ritüelleri, kutlama ve törenleri için "ortak alan" olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Yelözer ve diğ., 2019). Aşıklı topluluğunun sembolik dünyalarına ilişkin bulgular kısıtlı olmakla birlikte; ölüye yapılan müdahaleler açısından alçılama ve aşı boyası uygulamasına rastlanılmıştır (Özbek, 2005; Özbaşaran ve Duru, 2015).

Aşıklı Höyük'ün hemen yakınında bulunan Musular ile ilgili ölüm uygulamaları hakkında bilgiler son derece sınırlıdır. Çanak-Çömleksiz evreye ait yapılaşma alanı dışında bulunduğu ifade edilen hoker pozisyona sahip bir gömü dışında bir bilgi bulunmamaktadır (Duru, 2013, ss. 111)

Volkanik Kapadokya bölgesinde PPN'ye tarihlenen bir başka yerleşim Sırçalıtepe'dir. Görece kazı çalışmalarının yeni başladığı Sırçalıtepe, bölgedeki önemli obsidyen kaynakları olan Göllüdağ ve Nenezi'ye en yakın bilinen yerleşimdir (Balcı ve diğ., 2021;

Balcı ve diğ., 2023). Zengin obsidyen buluntuları ve kerpiç mimari geleneği özellikleri öne çıkan Sırçalıtepe'de (Balcı ve diğ., 2023), ölüm uygulamaları açısından ele geçirilen bulgular sınırlıdır. Yerleşimde bir fırına yakın konumda yer alan iki çukurda biri bir bebek diğeri ise bir çocuğa ait hoker pozisyonda basit toprak gömüler ile kırmızı renkli kireç tabana sahip bir yapıda taban altı ele geçirilen dört gömüye ait kalıntılar söz konusudur (Balcı ve diğ., 2021; Balcı ve diğ., 2022).

Volkanik Kapadokya Bölgesinde, PN döneme denk gelen yerleşimlerden Köşk Höyük'teki ölüm uygulamalarına bakıldığında, yerleşimde gömülerin basit toprak mezara, çömlek mezarlara, yapı içi taban altına, hoker pozisyonda gömüler yapıldığı kaydedildiği söylenebilir (Öztan, 2005). Yerleşimde gömülerin birincil ve tekli olarak bulunduğu belirtilmiştir (Özbek, 2009). Bazı basit toprak mezarlarda ölü bedenlerin üzerlerine çömlek parçaları konulduğu, sınırlı sayıdaki yetişkin bireylerin mezarlarına yapıların arasındaki alanlarda, avlularda ve açık alanlarda rastlanıldığı belirtilmektedir (Öztan, 2002, 2005) Ayrıca, yapı dışındaki alanlar çöplük ve mezar yeri olarak kullanılmış olup, yapılar arasında özel amaçlı yapı tespit edilmemiş, yalnızca bir yapıda duvar resmi bulunmuştur (Öztan ve diğ., 2008).

Köşk Höyük, Kafatası Kültü uygulamalarına örnekler sunması açısından zengindir. Yerleşim içerisinde kafatası alınmış gömülere ve tek ya da grup halinde bulunan izole kafataslarına rastlanılmıştır (Özbek, 2008, 2009). 1985-2007 yılları arasında tek başına veya gruplar halinde olmak üzere bulunan toplam 19 kafatasının 13 tanesi sıvalı ve kırmızı aşı boyalı; 6 tanesi sıvasız şekilde ele geçirildiği bildirilmiştir (Özbek, 2008, 2009). Sıvama uygulamasının gerçekleştirilmiş veya gerçekleştirilmemiş olmasından bağımsız olarak, grup halinde bulunanların hepsinin aynı yöne baktığı ve kafataslarının yanlarında bulunan lifli malzeme izlerinden yola çıkarak hasır benzeri bir malzemenin üstüne konulduğu ya da sarıldığı düşünülmektedir (Öztan ve diğ., 2007). Müdahalenin gerçekleştirilmesinde sadece kafatasının incelenmesiyle yapılabilen tahminlere göre, uygulama yapılırken cinsiyet ve yaş farklılıkları gözetilmemiş olduğu görülmektedir (Özbek, 2009). İncelenen kafatası alınmış birey örneğinden hareketle ilk olarak yapı içi taban altına hoker pozisyonda gömüldüğü; yumuşak dokunun kaybı ile kafatasının alınması amacıyla mezarın yeniden açıldığı belirlenmiştir (Özbek, 2009; Öztan, 2005). Kil ile yeniden yüzlendirilen sıvalı kafatasları, yüzün özelliklerini vurgulayacak şekilde şekillendirilmiştir. Sıvanın başlangıcı saç hizası olacak şekilde; gözleri açık olarak tasvir edilenlerde gözbebeği yerine siyah taşlar konularak, kapalı olanlarda ise uyuyormuş gibi

gösterilmiş; burun düz ve ince, belirgin burun delikleri ve ağız küçük bir yarıkla tasvir edilmiştir (Özbek, 2009; Öztan, 2005). Yüzle sınırlandırılan sıvama ve boyama müdahalesi Levant'ta bulunanlarla karşılaştırılabilir olduğu bazı örneklerde Tell Ramad'da görülenler gibi sıvayla boyun da yapıldığı belirtilmiştir (Özbek, 2009; Öztan, 2005).

Köşk Höyük'te mezar bağlamında, çeşitli mezar buluntularının varlığı (kabartmalı vazolar, figürinler, mühür, takılar, kemik ve taş aletler) PN ve İlk Kalkolitik'te görülmektedir (Öztan, 2005, 2012). Mezar eşyalarından ele geçirilen nesnelere içerisinde bunların yanında obsidyen, taş ve kemikten yapılmış aletler ve silahlar da bulunmuştur (Silistreli 1984, 1986, 1988, 1989, 1990). Yerleşimde ele geçirilen alet ve silahların çoğunun ham maddesinin obsidyen olması; yerleşimin Melendiz Dağı'na yakın olması ve Köşk Höyük'ün çevresindeki diğer Neolitik ve Kalkolitik yerleşimleriyle etkileşim içerisinde olduğunun yorumunun yapılmasını sağlamıştır (Silistreli, 1988, 1989, 1990). Sadece obsidyen üzerinden değil ortak kültürel özelliklere sahip olmalarıyla Köşk Höyük insanların Anadolu'nun farklı bölgeleriyle etkileşim içerisinde oldukları düşünülmektedir. Etkileşim içerisinde oldukları düşünülen diğer yerleşimler: yakın komşusu Tepecik-Çiftlik, Konya Ovasında Çatalhöyük, Göller Bölgesinden Hacılar, Kuruçay ve Höyücek yerleşimleridir (Öztan, 2005; Silistreli 1988, 1990).

Orta Anadolu'da Konya Ovası ve çevresinde Neolitik dönem ve öncesine ait ölüm uygulamaları en erken kanıtları Pınarbaşı ve Boncuklu Höyük'ten sağlanmaktadır (Baird ve diğ., 2013). Bu yerleşimlerin Çatalhöyük'e konum olarak yakınlıkları ve daha erken tarihleri yanı sıra mimari unsurlardaki benzerlikleri ve Çatalhöyük topluluğunun öncesini ve kökenlerini anlamak açısından değerlendirilmektedir (Croucher, 2012; Baird ve diğ., 2013).

Pınarbaşı kaya altı sığınağı B alanında Epipaleolitik dönemde kamp yeri olarak kullanılan bir yerleşime dair kanıtlar bulunmuştur. Bu alanda saptanan sınırlı sayıda gömüden biri genç erişkin bir erkeğe aittir ve birey sırtüstü düz bir şekilde yatırılmış olmakla birlikte kanıtlar kafatasının alt çenesi olmadan alındığına işaret etmektedir (Baird, 2012, ss.189). Sırtüstü yatırıldığı düşünülen diğer erkek bireye ait gömüde ise kafatasının alınmamış olduğu belirtilmiştir. Bu mezarda çokça mezar buluntusunun kırmızı aşı boyası ile birlikte yer aldığı fitolit kalıntılarının da hasır benzeri bir materyal ile örtülmüş olabileceği dile

getirilmektedir (Baird, 2012). Ek olarak, Pınarbaşı'nda, 2022 yılında gerçekleştirilen ele geçirilen ve MÖ 14 000 yılına (Epipaleolitik) tarihlenen alanda açığa çıkan bir bebeğe ait mezarın şimdiye kadar Orta Anadolu'da bulunan en eski mezar olduğu belirtilmektedir. Aynı mezardan bebeğe ait kalıntılarla birlikte obsidyen aletler, aşı boyası kalıntıları ve deniz kabuklarından yapılmış boncuklara rastlanmıştır (Arkeofili, 2022). Pınarbaşı'nda ilk yerleşim MÖ 9. Binin ikinci yarısına ve 8. Binin başlarına tarihlenmekte, alanda son olarak MÖ 7. Binin ikinci yarısında yerleşildiği kaydedilmektedir. M.Ö. 9. Bine tarihlenen dolguların üst kısmındaki alanda bulunan gömülerin bir kısmı açığa çıkarılmıştır. Mezarlar ve yapılar arasındaki ilişkiden hareketle araştırmacılar bunların Aşıklı ve Çatalhöyük'te örneklerinde olduğu gibi yapı içi tabanı altı gömüleri olmadığını ifade etmişlerdir (Baird, 2012).

Konya Ovası'nda bulunan bir diğer yerleşim yeri olan Boncuklu Höyük'e bakıldığında, gömülerin yapı içi taban altına nadiren ikincil olarak ancak çoğunlukla birincil olarak hoker pozisyonunda, basit toprak mezar tipinde gerçekleştirildiği görülmektedir (Baird, 2008; Baird ve diğ., 2012; A. Baysal, 2013). Basit toprak mezarlar genellikle yapıların güneydoğu kısmında sıvanmış zeminlerin altında yer almıştır (Baird ve diğ., 2012). Yerleşim süresi boyunca ölen bireyler yapı içi taban altlarına gömülmüş, ardından zemin alanı yamalanmış ve zaman zaman kırmızıya boyanmıştır (Baird ve diğ., 2012). Yerleşimin atık alanlarında eklemelerinden ayrılmış izole kemikler ve kafatası parçaları bulunmuştur. Kafatası parçalarının varlığı kafatasını içeren olası bir ritüelin varlığını ya da dönemde yaygın olan Kafatası Kültü ile alakalı bir uygulamanın da olabileceğini düşündürmektedir (Baird ve diğ., 2012; A. Baysal, 2013). Az sayıda rastlanan mezar buluntularının yanı sıra; gömüler sembolik önem taşıdığı düşünülen ahşap direklerle birlikte gerçekleştirildiği ifade edilmiştir (Baird ve diğ., 2012; E. Baysal, 2013).

Neolitik dönem ölüm uygulamaları bağlamında en fazla çalışılan yerleşim yeri Çatalhöyük'tür. Özellikle son yirmi yılda gerçekleştirilen araştırma ve yayınlar bu konuya ışık tutmaktadır. Yapılan çalışmalar göstermektedir ki Çatalhöyük'te en yaygın mezar tipi yapı içi taban altı, hoker pozisyonunda gerçekleştirilen basit toprak şeklindedir (Boz ve Hager, 2013, Haddow ve diğ., 2016). Yerleşimde ölen bireyin yapının içerisinde nereye gömüleceğinin önemli bir karar olduğu görülmektedir. Yapıların merkez odalarına çoğunlukla yetişkinler gömülürken; yan odalara yetişkin olmayan bireylerin gömüldüğü görülmektedir (Haddow ve Knüsel, 2017; Boz ve Hager, 2013). Yapı içerisinde merkez odalardaki platformlar gömü için çoğunlukla kullanılmış; özellikle yetişkin olmayanlar için

Güneybatı yönünü tercih edilmiştir. Platformlar ve merkezi odalar aynı zamanda da günlük aktiviteler için kullanılmış; platformlar ayrıca uyku veya diğer faaliyetler için alanlar olabilir. Ölülerin buraların altına yerleştirilmesi, yaşayanların uyku pozisyonlarıyla ilgili olabileceği düşünülmektedir (Boz ve Hager, 2013, s.432). Çoğu durumda, aynı gömü yeri, bir yapının kullanım ömrü boyunca başka bireyleri de gömmek için kullanılmıştır. Genellikle izole olarak bulunan kemiklerin bu aşamada çıkarıldığı düşünülmektedir (Andrews ve diğ., 2005; Boz ve Hager, 2013).

Çatalhöyük'teki çalışmanın sonuçları, gömüler içerisinde çoğunluğun birincil tekli gömüler olduğunu göstermektedir (Boz ve Hager, 2013). Birincil gömülerin daha sonra yeni gömüler tarafından bozulduğu ikincil müdahalelerin yaygınlığı raporlanmıştır; bu durum da Çatalhöyük'teki çok sayıda birincil bozulmuş gömüye işaret etmektedir (Boz ve Hager, 2013). İkincil gömüler ise azınlıktadır. Gömü bağlamları dışında ve içerisinde (hayvan ağıllarında, gömü dolgularında, yapı temellerinde, oda dolgularında ve çöplüklerde) bulunmuş kalıntılar beraber incelendiğinde olarak birincil bozulmuş, dağınık (*loose*) en fazla görülen kategoridir (Boz ve Hager, 2013).

Çatalhöyük'te ölü bedene yapılan müdahaleler çok sayıdadır (Boz ve Hager, 2013; Knüsel, Schotmans ve Haddow, 2016). Bu bağlamda insan kalıntılarında uygulanan pigmentler de renk çeşitliliği açısından dikkat çekmektedir. Bu uygulama birçok bireye ait kalıntıda veya mezar bağlamında gözlemlenmiştir (Boz ve Hager, 2013; Schotmans ve diğ., 2022). Bu tip renklendirici maddeler arasında kırmızı aşı boyası (cinnabar) bulunmaktadır ve en fazla erkeklere uygulanmıştır. Öte yandan mavi/yeşil pigmentler kadınlarla ilişkilendirilmiştir (Schotmans ve diğ., 2022). Kırmızı ve sarı aşı boya, bazı kemiklerde, özellikle de kafatasında görülmüştür (Schotmans ve diğ., 2022). Pigment dışında, mezar bağlamında rastlanılan fitolit izleri de söz konusudur. 58 bireye ait kalıntılarda, vücudu gömmeye hazırlamak için kullanılmış olabilecek ip, örtü veya giysi gibi materyallere ait de fitolit kalıntılarında rastlanılmıştır (Boz ve Hager, 2013). Ölü bedenlerin definlerinde hasır gibi bir malzemenin bedenlerin sarılmasında kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca, kapalı sepet gibi bir malzemenin de en çok yeni doğan ve bebeklerde kullanıldığı saptanmıştır (Boz ve Hager, 2013).

Yukarıda sayılanlar dışında ölü bedenlere yapılan müdahaleler açısından kafatası kültürle farklı örnekler de Çatalhöyük'te saptanmıştır. Bunlar arasında kafatası alınmış

bireyler yanında izole kafatasları sayılabilir (Boz ve Hager, 2013; Larsen ve diğ., 2015). Bu bağlamdaki en önemli örneklerden biri kollarıyla sıvalı bir kafatasını kucaklayan yetişkin bir kadının birincil gömüsüdür (Boz ve Hager 2013; Haddow ve diğ., 2016). Kafatası alma uygulamasına benzer şekilde kafatası kesilmiş (decapitation) iki bireye ait kalıntılardan da bahsedilmektedir (Andrews ve diğ., 2005). Kafatası alınması uygulamasının cinsiyet ve yaştan bağımsız şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir (Hodder ve Meskeil, 2010). Ele geçirilen kafatassız bedenler, Çatalhöyük'te bir yapıda bulunan kafası olmayan kanatlı insan çizimlerinin olduğu duvar resmi ve Göbeklitepe'de bulunan kuş ve kafatası betimlemelerinin ilişkisi tartışmalarını ortaya çıkarmıştır (Hodder ve Meskeil, 2010).

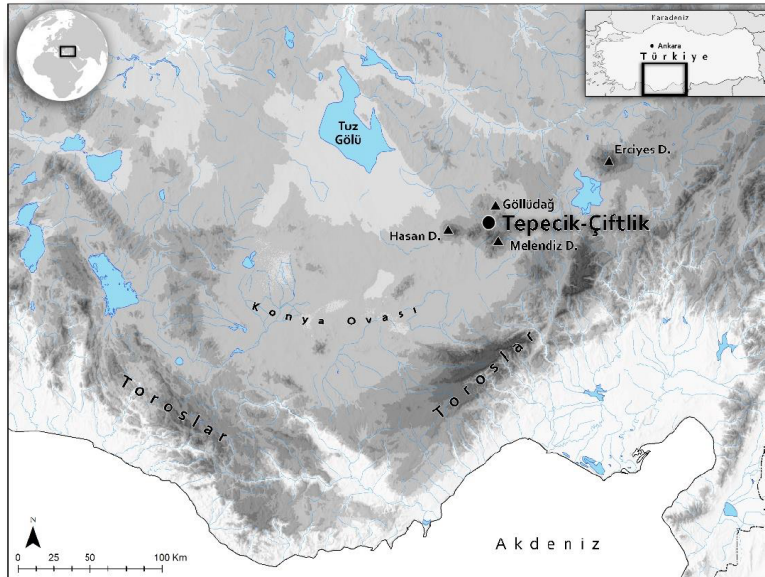
Çatalhöyük yerleşiminin güneydoğusunda bulunan Can Hasan I-III höyüklerine dair ölüm uygulamalarına ait kanıtlar son derece sınırlıdır ve Can Hasan I'den görelî olarak tarihlendirilmiş PN tabakalarından gelmektedir (French, 1968; Düring, 2006). Yapı içi taban altı 7'si bebek ve çocuklara ait 12 bireyin bulunduğu bir çoklu gömü bulunduğu raporlanmıştır (French, 1968, ss. 50). Bu grubun birincil gömü olmadığı ve gömüye bütün vekırık parçalar halinde çanak çömlek ile makul miktarda hayvan kemiği eşlik ettiği görülmüştür. Ayrıca ele geçen kafataslarının birinin kırmızı aşı boyası (okr) ile renklendirildiği bildirilmiştir (French, 1968).

4. BÖLÜM

ALAN VE ÖRNEKLEM: TEPECİK-ÇİFTLİK HÖYÜK

4.1. ALAN

Tepecik-Çiftlik Höyüğü (38°10'20"N 34°29'38"), Orta Anadolu Platosunun güneyinde; Niğde İli Çiftlik İlçesi sınırları içerisinde yer almaktadır (Resim 2; Çakan, 2024, Resim 2.1, ss. 19). Höyük ilk olarak 1960'lı yıllarda Todd tarafından yüzey araştırmaları sonucu keşfedilmiştir ve höyükteki kazılar 2000-2023 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Erhan Bıçakçı liderliğinde gerçekleştirilmiştir (Bıçakçı 2001, 2012; Bıçakçı ve diğ., 2012). Höyükte MÖ 8. bin yılın sonlarından MÖ 6. bin yılın başlarına kadar çevredeki zengin kaynakları da değerlendirerek geçimini tarım ve hayvancılığın yanında avcı-toplayıcılığı da sürdüren bir topluluğun yaşadığı bilinmektedir (Çakan, 2019).

Resim 2. Orta Anadolu Platosu coğrafi haritası

Höyüğün bulunduğu, oldukça geniş bir bölgeyi kapsayan Volkanik Kapadokya bölgesi, Miyosen-Pliyosen ile Pleistosen dönemler arasındaki volkanik faaliyetler sonucunda

ortaya çıkmış Acıgöl-Ecemiş Dağı ile Erciyes'in, batıda Konya Ovası'nın, güneyinde Karadağ ve Karacağı da içine alan şekilde, güneyde Orta Toroslar, kuzeyde ise Kızılırmak havzası ile sınırlanan çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Günümüzde bölge Aksaray, Nevşehir, Kayseri ve Niğde il sınırları içerisindedir (Çakan, 2013). Bölge içerisinde jeolojik ve iklimsel açıdan barındırdığı izole alanlar sayesinde sağladığı zengin doğal ve hammadde kaynakları Alt Paleolitik dönemden itibaren insanların yaşam alanı olarak tercih ettikleri bir bölgedir (Slimak ve diğ., 2008). Bu izole alanlardan biri olan Melendiz Ovasının da Pleistosen dönemde bir gölken, Holosen dönemle ponza ve kül karışımı alüvyon dolgusu ile dolduğu belirtilmiştir (Bıçakçı ve Faydalı 2001; Bıçakçı ve diğ., 2012; Kuzucuoğlu, 2013).

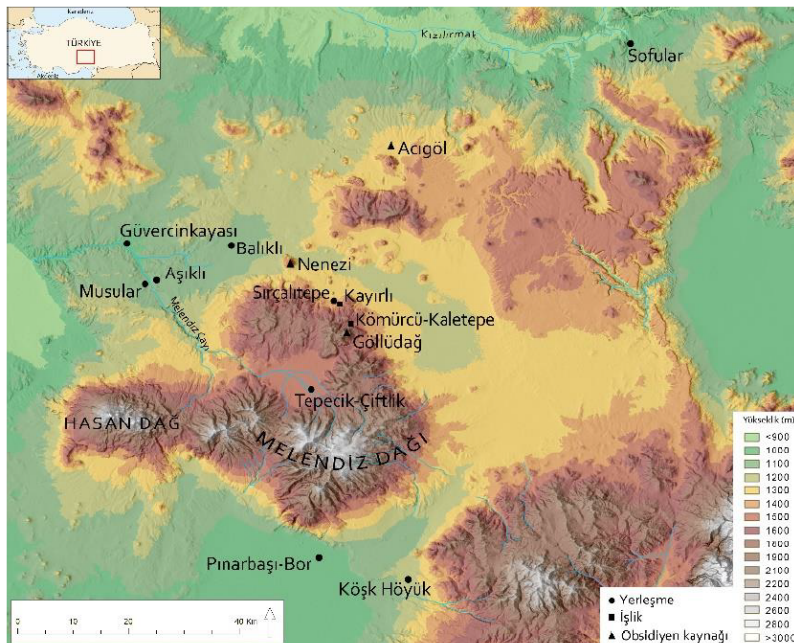
Volkanik Kapadokya Bölgesinde, Holosen Dönem başlangıcından itibaren (MÖ 8910-6650) iklimin ılımanlaştığı, gittikçe yıllık yağış miktarlarının arttığı; bölgede kurak steplerin otlaklara dönüştüğü ve daha ileri süreçte de (MÖ 6650-6010) meşe, sakızağacı, ardıç (*Juniperus*), karaağaç (*Ulmus*), ıhlamur (*Tilia*) ve fıstık (*Pistacia atlantica*) gibi türler yaygınlaşmaya başladığı belirtilmiştir (Woldring, 2002; Woldring ve Bottema, 2002). Takip eden zamanda (MÖ 6010-5050) yıllık yağış miktarı daha da artarak ormanların genişlemeye devam ettiği, yüksek kesimlerde çam ve sedir gibi iğne yapraklı ağaçlardan oluşan ormanların varlığı anlaşılmaktadır (Woldring, 2002; Woldring ve Bottema, 2002). Çalışmalar Tepecik-Çiftlik höyüğünde Neolitik ve Kalkolitik dönemlerde yazların ılıman, kışların bol yağışlı geçtiğine işaret etmektedir.

Bölge su kaynakları açısından kuzeyde Kızılırmak, doğuda Sultansazlığı (tatlı su), Melendiz Ovasında Melendiz Suyu ve batıda Tuz Gölü olmak üzere zengindir (Kuzucuoğlu, 2002). Bunların dışında yağmur ve dağlarda eriyen kar suların oluşturduğu akarsular da bulunmaktadır. Aladağ buzulları, MÖ 6650'lere kadar varlığını sürdürerek tarihöncesi dönemlerde bölgenin her mevsim sulak kalmasını sağlamıştır (Zreda ve diğ., 2011; Çakan, 2013).

Volkanik Kapadokya Bölgesinin bazalt, alçı taşı ve obsidyen gibi volkanik kökenli hammadde kaynakları bakımından da zengindir. Bölge içerisinde Güneybatı Asya'nın en büyük obsidyen kaynaklarından olan Göllüdağ ve Nenezi Dağı'nda çok sayıda obsidyen işliklerini tespit edilmiştir (Balkan-Atlı ve Binder 2007; Balkan-Atlı ve diğ., 2008). Bunlardan biri olan Kaletepe'deki kazılarla burada üretilen obsidyen dilgilerin PPN'den

itibaren Orta Fırat, Levant ve Kıbrıs da dahil edilen geniş bir bölgeye yayıldığı ortaya çıkmıştır (Balkan-Atlı ve Binder, 2007). Bu yayılım sayesinde Neolitik dönemde sanılanın aksine daha gelişmiş bir ticaret ağının varlığı görülmektedir. Bu bağlamda kültürlerin biçimlenmesinde üretim ve mübadelenin etkisi, topluluklar arası etkileşimdeki rolü göz önünde bulundurularak sürdürülen çalışmalarla incelenmekte ve konum açısından avantajı ile Tepecik-Çiftlik'te gerçekleştirilen ve gerçekleştirilecek çalışmalar bu konunun aydınlatılmasında önemli rol oynamaktadır (Çakan, 2013).

Volkanik Kapadokya Bölgesinde yerleşim, Alt Paleolitik'ten itibaren gerçekleşmiştir. Kömürcüköy (Niğde) yakınlarında Göllüdağ'ın kuzey eteklerinde Kaletepe 3'te yapılan kazılarda Alt ve Orta Paleolitik'e ait tabakalar tespit edilmiştir; Üst Paleolitik ve Epi-Paleolitik dönemlere ait kanıt bulunamamıştır (Slimak ve Dinçer, 2007). Bölgede Neolitik döneme tarihlenen yerleşimler: Musular, Gelveri-Yüksek Kilise, Tepecik-Çiftlik, Pınarbaşı-Bor, Köşk Höyük ve Sırçalıtepe'dir (Resim 3; Çakan, 2024, Resim 2.6, ss. 38). Yapılan çalışmalar bu yerleşimlerin ve buluntu yerlerinin diğer bölgeler ile benzer özelliklere sahip olduklarını gösteren kanıtlar ışığında, bölge içi ve bölgeler arası etkileşimin olası varlığı tartışılmaktadır.

Resim 3. Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde Neolitik ve Kalkolitik Döneme Ait Yerleşim, Obsidyen İşliği ve Obsidyen Kaynakları

Tepecik-Çiftlik, Volkanik Kapadokya'nın güneyinde Melendiz Ovasında yer almaktadır. Ova, deniz seviyesinden yaklaşık 1500 m yükseklikte olup, ortalama yüksekliği 2000 m olan volkanik dağlarla çevrilidir (Resim 3). Ovanın güneyinde Melendiz Dağları olmak üzere, güneybatısında Keçiboyduran Dağları; kuzeyde Şahinkalesi ve Kötüyayla yükseltileri, kuzeydoğusunda Göllüdağ, doğusunda Bozdağ ve Dağbaşı Tepesi bulunmaktadır. Ovanın oluşumunda volkanik faaliyetler ve volkanik dağlardan kaynaklanan alüvyon çökelleri etkili olmuştur (Bıçakçı, 2022; Kuzucuoğlu, 2013). Tepecik-Çiftlik höyüğü 9,6 m yüksekliğinde, 33.300m² alanda olup, höyüğün orijinal boyutunun yaklaşık 6 hektar olduğu tahmin edilmektedir (Bıçakçı ve diğ., 2012; Büyükkarakaya ve diğ., 2019). Kazı çalışmalarıyla şimdiye kadar yaklaşık 7.30m'ye inilse de ana karaya ulaşamamıştır (Çakan, 2019; 2024) (Resim 4; TP Kazı Arşivi).

Resim 4. Höyüğe ait İHA Görüntüsü (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)

Yerleşimin tarihlendirilmesiyle ilgili yapılan son yıllardaki çalışmalarla, şimdiye kadar kazılmış kısmının MÖ 8. bin yılın sonu ile MÖ 6. bin yılın ilk çeyreğine tarihlendiği sonucu çıkarılmıştır (Çakan, 2024). Yaklaşık 1200 yıllık süreç boyunca höyükte mimari, yerleşim düzeni ve kültürel uygulamalar açısından önemli değişimler izlenmektedir. Aynı zamanda da höyükte ana karaya henüz ulaşamamış olması daha erken zamanlara ait tabakaların varlığına işaret etmektedir (Çakan, 2013; 2024). Yerleşimin strigrafisi Tablo.1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Tepecik-Çiftlik Höyük'ün Tabakalanması

Tabaka	Dönem	Evre	Tarihlendirme
1	Geç Roma-Erken Bizans		
2	Erken Kalkolitik	1. Evre	6100-5800
		2. Evre	
		3. Evre	
3	Geç PN	1. Evre	6400-6100
		2. Evre	
4	PN		6600-6400
5	PN	1. Evre	6800-6600
		2. Evre	
6	PN		
7-9	PN		7000-6800
10	Geç PPN-Erken PN		7000 ve öncesi

(Çakan, 2024, Tablo.3.2, ss.75)

Geç Roma-Bizans dönemine tarihlenmiş olan 1. tabaka sadece birkaç mezarlarla temsil edilmektedir (Bıçakçı, 2001; Büyükkarakaya ve diğ., 2009). Erken Kalkolitik'e tarihlenen 2. tabakada, yapılar kazı alanının batı kesimine yoğunlaşmıştır. Yapılar hakkında çıkarım yapılabilecek bir veri, kazı alanının darlığından dolayı bulunmamaktadır. Tabakanın en az üç ana evreye sahip olduğu belirtilmiştir, ilk evreye ait BY mekanında insan, bitki ve hayvan kabartmalarını olan birçok çömlek ve kerpiçten silindirik depolama birimleri bulunmuştur (Çakan, 2013). BY mekanı içerisinde yapılmış olan toprak kimyası analizi de bu alanın depolama amaçlı kullanıldığına kanıt oluşturmaktadır (Özükurt, 2019). Alt evrelere, üst evredeki yapıların korunmaları kararı verildiğinden inilmemiştir (Çakan, 2013).

Geç PN'ye tarihlenen 3. tabakada yerleşim açısından dinamik bir yapı görülmektedir. Yapılara yapılan eklemeler, onarımlar, yeni yapıların inşası ve eskilerin kullanımının

bırakılması gibi durumlar yerleşimdeki “400 yıllık hareketli bir sürece” işaret etmektedir (Bıçakçı ve diğ., 2012; Çakan, 2013, 2024). Tabakadaki yapılar, çevredeki volkanik kökenli taşlar kullanılarak subasman üzerine kerpiç duvar örülerek oluşturulmuş tek mekanlı yapılarıdır. Fırın ve depolama birimlerine mekan içlerinde rastlanılmaktadır. Çoğunlukla tabanlar çamur sıvalıdır fakat taş döşeme yapılmış tabanlara da rastlanılmıştır (Çakan, 2013).

Tabaka içerisinde iki evre bulunmaktadır. İkinci evrede (3.2) (MÖ 6400-6250) yapıların korunum durumları görece daha iyi olmakla beraber, “Fırınlı Yapılar” olarak adlandırılan ve aralarında açık alanlar bulunan tek mekanlı yapılara rastlanılmaktadır. İlk evrede (3.1) (MÖ 6250-6100/6000) ise çoğu yapının tahribata uğramış olması nedeniyle mimari düzen hakkında yorum yapmak zorlaşmıştır. İki evredeki yerleşim düzeninin değişimi, açık alanlarla ayrılmış tek mekanlı yapılara eklenen yeni mekanlarla birlikte açık alanların kapatıldığı, yapıların birbirine yaklaştığı bir düzene geçiş şeklindedir (Çakan, 2013, 2019, 2024, Plan 4.11 ve 4.12, s. 138-139; Bıçakçı ve diğ., 2012). Bu evrede yapıların yenilenme süreçleri ve yeni eklentiler nedeniyle yatay tabakalanmadan bahsedilmektedir (Çakan, 2013, 2024).

4. tabaka (MÖ 6600-6400) yerleşim düzeni açısından 3. tabakadan farklılaşmakta; belirgin olarak ayrılmış ve çevresinde geniş açık alanların olduğu yapılardan oluşan bir yerleşim düzeni gözlenmektedir (Çakan, 2024). Kazı alanının merkezinde ortaya çıkarılan açık alan, doğu-batı uzantılıdır ve yapıları birbirinden ayırmaktadır. Bu açık alanın güneyinde Yapı-17 bulunmaktadır. Yapı-17 ana mekanı olan AK ve sonrasında ona ekleme yapılan AY, BA, BM, BT ve BS mekanlarından oluşan bir yapı kompleksidir (Bıçakçı ve diğ., 2012; Çakan, 2024). Tabakada tespit edilen mezarların büyük bir kısmı Yapı-17’deki mekanlarda bulunmuştur. Mekanlar arasındaki en büyük olan AK mekanı, yapı kompleksinin ana mekanını oluşturmaktadır ve sahip olduğu duvar genişliği ve özenle örülüş biçimi açısından hem diğer Tepecik-Çiftlik yapılarından hem de çağdaşı diğer Neolitik yerleşimlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca mekan içerisinde taşınmaz yapı öğelerine (fırın, depolama birimi, seki gibi) rastlanılamamıştır (Çakan, 2024). Mekanda yapılan çalışmalar yapının bir yangın atlattığına işaret etmektedir. Mezarların yanı sıra mekanda hayvan boynuzları ve kürek kemikleri, yanmış bitki kalıntıları ve on adet kemik idol bulunmuştur (Bıçakçı ve diğ., 2012; Çakan, 2013, 2024; Campana ve Crabtree, 2017). Mekanın ortasında moloz içerisinde, duvar resmi kalıntıları da ele geçirilmiştir (Çakan, 2024).

BM mekanı Yapı-17'ye eklenen odalardan biridir ve içi büyük ölçüde yıkıntı molozuyla dolu olarak bulunmuştur (Çakan, 2024). Molozun içerisinde duvarlarda kullanılan yapı taşları büyüklüğünde taşlar bulunmuş; bu kadar yoğun ve büyük taşlar içeren moloz yığına sahip olması açısından BM mekanı Tepecik-Çiftlik'teki diğer mekanlardan ayrılmaktadır. BM mekanın iki evreli olduğu ve mekan içerisinde tabakalar arası sürekliliğe işaret eden yenilemeler ve dönüşmelerin izlerini taşıdığı belirtilmiştir (Çakan, 2024). Mekan içerisinde sabit bir öğütme taşı, sürtme taş aletler, aşık kemikleri ve muhtemelen ayı başını temsil eden bir toprak figürin bulunmuştur. Yapı-17'ye eklenen odalardan bir diğeri BA mekanında bulunan öğütme taşı ve içindeki yanmış tahıl kalıntıları, bu mekanın tahıl öğütme işlemleri için kullanıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Diğer bir eklenti AY mekanını diğer mekanlardan sonra ve “özensiz” olarak yapıya eklendiği belirtilmektedir. Mekan içerisinde sabit bir buluntu bulunamamakla birlikte, yapının geçirdiği yangından görece daha az etkilenmiştir (Çakan, 2024). AY'de taban altına gömülmüş ortalama 20 bireye ait kemik kalıntıları bulunmuştur. 4. tabakanın büyük bir yangınla sona erdiği görülse de, yangından sonra da höyükte ara dönem olarak geçen evre süresince yaşanmaya devam ettiği söylenmektedir (Çakan, 2013, 2024).

5. tabakanın büyük bir kısmı açık alanlarla temsil edilmekte ve çok az mimari kalıntı bulunmaktadır; bundan dolayı da açık alan etkinliklerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Kazı alanının orta kesiminde doğu-batı uzantılı geniş bir açık alanın güneyinde bulunan BB kolektif gömüsü olarak adlandırılan gömünün içerisinde, birincil ve ikincil gömülerin bulunduğu en az 42 bireye ait kalıntılar bulunmuştur (Büyükkarakaya ve diğ., 2019; Çakan, 2013, 2024; Bıçakçı, 2012). BB mekanındaki kolektif gömü hakkında detaylara tekrar değinilecektir.

Kazı alanın merkezindeki alanda 5. ve 6. tabakalar, stratigrafik olarak birbirinden net bir biçimde ayrılamadığından birlikte değerlendirilmektedir (Çakan, 2024). Bu tabakalar kazı alanının merkezinde yaklaşık 500m²'lik büyüklükte açık alanda ortaya çıkarılmış, bu alanın açık alan faaliyetleri için kullanıldığı saptanmıştır. Mimari kalıntının çok az olduğu alanda, hem 5 hem de 6. tabaka süresince bu alanın açık alan olarak bırakıldığı anlaşılmaktadır; bu durum da tabakaların ayrımının yapılmasını güçleştirmektedir (Çakan, 2024). Alanın farklı kesimlerinde birincil ve ikincil gömülerin yoğun olarak bulunuyor olması buranın “mezarlık” olabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır (Çakan,

2023, ss.96). Mezarlar dışında bu açık alanlarda içi kül, obsidyen yongalama atıkları ve hayvan kemiği dolu olan çukurlar bulunmuştur (Çakan, 2013, 2024).

7., 8. ve 9. tabakalar için kısıtlı sondaj çalışması yapıldığı fakat hem renk hem de doku açısından 3 farklı dolgunun tespit edildiği söylenmektedir. Bu dolgularda çanak çömlek parçaları, kemik buluntuları ve birkaç sıvalı taban kalıntıları bulunsa da herhangi bir mimari kalıntı bulunamamıştır (Çakan, 2013, 2024). Bu dolguda gözlemlenen çanak-çömlek parçaları höyükte tespit edilen en erken örnekler olma özelliğini taşımaktadırlar (Bıçakçı ve diğ., 2012).

PN'in en erken dönemine tarihlenen 9. tabaka aynı zamanda derinlik açmasının dar olması sebebiyle bilginin en sınırlı olduğu tabakalardandır. Mimari kalıntıya ulaşılamamış; fakat iki yetişkin ve bir çocuğa ait kemik kalıntıları bulunmuştur.

10. tabaka ve sondaj çalışması ile ulaşılabilmemiş alt tabakalar, diğer tabakalardan çanak çömlek kalıntısına rastlanılmamış olması ve bulunan Can Hasan III tipi ok uçları (Ataman, 1987,1988) açılardan ayrılmaktadır. Bundan dolayı da bu tabakaların PPN'ye ait olduğu düşünülmüştür. Fakat radyokarbon PN'ye (MÖ 8. bin yıl sonu- 7. bin yıl başı) tarihlendiğini göstermiştir. Söz konusu tabakalar en kısıtlı bilginin olduğu tabakalardır. Herhangi bir mimari kalıntı da bulunamamıştır (Bıçakçı, 2022).

Tepecik-Çiftlik, PPN'den Erken Kalkolitik'e kadar kesintisiz tabakalar sunan bölgedeki tek yerleşim olması açısından önemlidir. Orta Anadolu Neolitik topluluklarının çalışılmasında ve PPN-PN-Erken Kalkolitik dönemler ile ilgili kronolojik açıdan kültürel sürecin nasıl işlediğini aydınlayabilecek nitelikte olması açısından anahtar rol oynayan bir yerleşimdir (Bıçakçı ve diğ., 2022; Çakan, 2013; Büyükkarakaya, 2019).

Tabakalanmanın dışında yerleşimde bulunan zooarkeolojik ve arkeobotanik kalıntılar da Tepecik-Çiftlik topluluğunun geçim ekonomilerini ve yaşam şekillerini anlaşılması açısından bilgi sağlamaktadır. Hayvan kalıntılarının tüm tabakalarda incelendiği bir çalışma gerçekleştirilmemiş olsa da MÖ 7. bin yılın ortasına tarihlenen 5, 6. ve 7. tabakalarına ait faunal kalıntılar, yerleşmedeki hayvancılık faaliyetlerine ve avlanan

hayvan türlerine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Hayvan kalıntılarındaki incelemeler ile hem evcil hem de yabani hayvan tüketiminin olduğu ve Neolitik dönem sonlarına doğru yabani hayvanlarında artış görülmektedir (Bıçakçı ve diğ., 2012; Campana ve Crabtree, 2017; Gündem, 2019). Bu dönemlerde tespit edilen evcil hayvanlar arasında koyun/keçi, sığır ve köpek bulunurken, yabani türler arasında koyun, sığır, kızıl geyik, yaban atı, yaban eşiği, tavşan, tilki, ayı, yaban domuzu, karaca ve ala geyik yer almaktadır (Gündem, 2019). Topluluğa ait insan kalıntıları üzerinde yapılan izotop analizleriyle Neolitik'in farklı evrelerindeki beslenme paternleri incelenerek, Neolitik'in sonlarına doğru ağırlıklı olarak et tüketimini içeren bir diyetten daha çok bitki, özelliklere de tahıllara dayalı bir geçiş gözlemlenmiştir (Özdemir ve diğ., 2017).

Arkeobotanik kalıntılar üzerinde yapılan çalışmalar tamamlanmamış olsa da yerleşimdeki botanik kalıntıların incelenmesiyle tanımlanan türler şu şekilde sıralanabilir: gernik buğdayı (*Triticum dicocum*), siyez buğdayı (*Triticum monococum*), durum buğdayı (*Triticum dicocum ssp. durum*), ekmeçlik buğday (*Triticum aestivum ssp. aestivum*), altı sıralı arpa (*Hordeum vulgare ssp. vulgare*), iki sıralı arpa (*Hordeum vulgare*) bulunmaktadır. Yerleşimde tüketimi yapılmış burçak (*Vicia ervilia*), bakla (*Vicia faba*), nohut (*Cicer arietinum*), mercimek (*Lens culinars*), bezelye (*Pisum sativum*), gibi baklaçillerin dışında; keten tohumu (*Linum ussitatissimum*), meşe palamudu, badem, ceviz gibi yemişlerin de toplayıcılığının yapıldığı saptanmıştır (akt. Çakan, 2024, ss.81). Bu bulgulara paralel şekilde, tahıllar ve tohumların tüketildiğine dair birincil ve ikincil kanıtlar bulunan el değirmenleri, öğütme levhaları, depolama siloları gibi buluntular ile anlaşılmaktadır (Bıçakçı ve diğ., 2012; Ridky, 2009). Bunun dışında, topluluğun beslenme yapısı ve diş sağlığı üzerinde yapılan çalışmalarda görülen topluluğun sahip olduğu yüksek çürük oranı (%10) tahıl ve tohumların da dahil olduğu bitki ağırlıklı bir diyetle sahip olduklarını desteklemektedir (Büyükkarakaya, 2014).

Tepecik-Çiftlik'in çevresindeki doğal kaynakların varlığı burada yaşamış insanların günlük yaşamlarındaki teknolojik gelişmelerle de ilgilidir. Yerleşimde MÖ 7. bin yılın başlarına tarihlenen bölgenin en erken çanak çömlekleri saptandığı bildirilmiştir (Özbudak, 2016; Çakan, 2024). Tepecik-Çiftlik'in 5. ve 6. tabakalarına ait erken dönem çanak çömlekleri, açık ağızlı, düz cidarlı geniş çanaklar gibi basit formlardan oluşur (Godon, 2011). Bu çömleklerin kilinde yerel kaynaklı volkanik tefra ve bitkisel katkı malzemeleri kullanılmıştır. Üretim teknolojisi açısından bu dönem çömlekleri yüksek kaliteli olmasa da yapımcılarının teknik ustalığını göstermektedir (Godon, 2011; Çakan,

2024). Bu tabakalardaki çanak-çömlekler sayısal olarak az olmakla birlikte çoğunlukla mezar buluntusu veya çömlek mezardır (Çakan, 2024). 5. ve 6. tabakalarda gözlemlenen basit ve düz formlu çanak çömlek üretim teknolojisi 4. tabakadan itibaren azalırken, 3. tabakada neredeyse kaybolur. Erken dönemdeki çanak-çömlek üretimi yerel bir özellik sergilerken; birkaç örnekte Kuzey Mezopotamya ile ilişkili olduğunu gösterebilecek ipucu olduğu bildirilmiştir (Godon, 2011; Godon ve Özbudak, 2022). 3. tabakada ise, çanak çömlek tipolojisinde çeşitliliğin artarak boyunlu büyük çömlekler ve omurgalı kaseler ortaya çıktığından bahsedilmektedir (Bıçakçı ve diğ., 2012). 3. tabakanın üst seviyelerde kase ve çömlekler üzerinde insan, hayvan ve bitki figürlerinin kabartma bezemeleri görülmektedir (Çakan, 2024).

Höyükte ele geçirilmiş olan tüm yontma taş üretiminin neredeyse tamamı obsidyendir. Tüm tabakalarında ele geçirilmiş olan obsidyen aletler ve atıklar, topluluk için hem üretim hem de kullanım açısından günlük yaşamın önemli bir parçası olduğunu göstermektedir (Balcı, 2016; Bıçakçı ve diğ., 2012). Yerleşimin obsidyen yataklarına yakın olması bu durumun en büyük etmenlerinden biridir. Üretime dair atık kalıntılarının bolca bulunuyor olması, obsidyenin yerleşmeye getirilerek işlendiğine işaret etmektedir (Balcı, 2016; Vinet ve Guilbeau, 2020). Kullanılan yontma tekniği Kaletepe kazılarındaki buluntularla benzerlik göstermektedir. Tüm tabakalarda iki vurma düzenli obsidyen ok uçları yaygınken, 4. ve 5. tabakalarda iki yüzeyle aletlerle sıklıkla karşılaşmıştır (Bıçakçı ve diğ., 2012; Vinet ve Guilbeau, 2020). Bu aletler üzerinde yapılan iz analizleri, aletlerin çoğunlukla ağaç ve deri işçiliğinde, taş ya da mineral içerikli sert malzemelerin ve bitkilerin kesilmesinde kullanıldığını ortaya koymuştur (Vinet ve Guilbeau, 2018). Yerleşimde bulunan obsidyen yoğunluğu ve aletlere kıyasla üretim artıklarının oranının fazla olması, sadece yerleşimin ihtiyacına yönelik üretimin gerçekleştirilmediği dışarıya da üretimin gerçekleştirildiğine işaret etmektedir (Guilbeau, 2022).

Tepecik-Çiftlik'in tarihöncesi dönemde yoğun olarak kullanıldığı bilinen Göllüdağ ve Nenezi obsidyen kaynaklarına yakınlığı, yerleşimi anlamak açısından obsidyeni önemli bir yere konumlandırmaktadır. Öyle ki bu kaynaklardan çıkarılan obsidyenin Kıbrıs ve Levant gibi görece uzak bölgeler götürüldüğüne dair kanıtlar da (Balkan-Atlı ve Binder, 2012; Binder, 2002; Şevketoğlu, 2008; B. Milić, 2018; M. Milić, 2014, 2018; Maeda, 2009) bölgeler arası etkileşimin ve meta alışverişinin, belki de kültürel etkilenmenin, varlığına işaret etmektedir. Kapadokya obsidyeni çoğu bölgede yaygın olarak görülmesinin yanında özellikle Konya Ovasında Çatalhöyük'te (Carter ve diğ., 2006; Poupeau ve diğ.,

2010; Carter ve Milić 2013) ve Can Hasan III'te (Ataman, 1988); Mersin-Yumuktepe'de (Altınbilek-Algül, 2011; Caneva, 2012) rastlanılmıştır. Orta Anadolu'da diğer yerleşimlerde rastlanılan obsidyen mızrak ucu tiplerinin hepsi Tepecik-Çiftlik'te de görülmektedir. Bu açıdan Tepecik-Çiftlik'in konumu itibari ile Doğu ve Batı Anadolu arasında Neolitikleşme sürecindeki etkileşiminin anlaşılması açısından da önemli bir yerdedir (Bıçakçı ve diğ., 2012; Vinet ve Guilbeau, 2018).

Yerleşim içerisinde maddi üretim açısından hayvan kemikleri kemik de bir kaynak olarak kullanılmıştır. Üretilen nesnelere arasında koyun/keçi kemiklerinden yapılmış sivri uçlu aletler (bız, iğne gibi) yaygındır. Spatula, kaşık gibi aletlerin yapımında kızıl geyik, sığır ve büyük baş hayvanların kaburgaları kullanılmıştır. Sap, uçlu ve çentikli aletler boynuzlar kullanılarak üretilmiştir. Bunlar dışında geyik boynuzu çatalından yapılmış bir orak sapına rastlanılmıştır (Campana ve Crabtree, 2018). Ayrıca kemikten yapılmış boncuk ve düdük örnekleri de bulunmaktadır (Bıçakçı ve diğ., 2012). Kemik buluntu grubu içerisinde, at ya da eşeğe ait falanks kemiklerinden yapılmış "idoller" yerleşimin tüm tabakalarında görülmektedir (Campana ve Crabtree, 2018). Bu nesnelere çoğu minimal düzeyde işlenmiş olup, idol yerine oyun veya sayı sayma taşı olarak kullanılmış olabilecekleri öne sürülmektedir (Campana ve Crabtree, 2018).

Arkeolojik bağlamlarda bulunan insan kalıntılarının çalışılması, topluluğun paleodemografik özellikleri ve sosyal yapısını anlamak; topluluğun ölümlülüğü hakkında bilgi vererek, çevreye adaptasyonları hakkında bilgi vermektedir (Larsen, 2015). Tepecik-Çiftlik Höyükte bulunan, 172 bireyin biyoarkeolojik olarak incelendiği, Büyükkarakaya'nın (2017b) çalışmasında Tepecik-Çiftlik insanların demografik yapısı yaşam tablosu verileri üzerinden incelenmiştir. Buna göre topluluğun genel anlamda genç bir nüfus yapısına sahip olduğu söylenmektedir. Beş yaşına kadar olan ölümlülüğün fazla olması yaşam şartlarının zorluğuna işaret etmektedir; aynı durum 45 yaş ve üstü bireylerin sayısının kısıtlılığı için de belirtilmektedir. Yaşam beklentisi beş yaşında zirve noktasına ulaştıktan sonra genç erişkinlikle beraber durağanlık sergilemektedir (Büyükkarakaya, 2017b). Topluluktaki bireylerin yaşamları süresinde karşılaştıkları stresin etkilerini ve boyutunu görmek amacıyla dişlerdeki lineer mine hipoplazilerinden elde edilen verilere göre erken ve geç çocukluk dönemindeki yetersiz beslenme ve kötü sağlık koşullarının getirdiği hastalıklar yüksek derece fizyolojik strese maruz kalmalarına yol açmıştır; bu durum da gözlemlenen düşük ölüm yaşıyla tutarlıdır (Büyükkarakaya, 2014). Yaşam beklentisi genç erişkinliğe ulaştıktan sonra 40 yaşına

kadar çıkmaktadır. Toplulukta erişkinlere ait ölüm yaşı ortalaması 35'tir ve bu durum diğer Neolitik yerleşimlerinin ölüm yaşı ortalamasıyla tutarlıdır (Büyükkarakaya, 2017b).

Aynı çalışmada incelenen bireylerin yaş ve cinsiyet oranlarına bakıldığında, cinsiyetler arasında yaşam beklentisi açısından farklılaşma görülmektedir. Kadınlar için 30 yaşına kadar yaşam beklentisi erkeklerden daha düşüktür; 30 yaşından sonra erkekler için yaşam beklentisi daha düşüktür. Ayrıca kadınların ölüm yaşlarının ortalaması erkeklerinkinden yaklaşık 2,5 yıl daha düşüktür. Bu durum kadınların yaşamlarının ilk yıllarında daha fazla fizyolojik stres ile karşılaştığı (doğum ve emzirme gibi) şeklinde yorumlanmıştır (Büyükkarakaya, 2017b). Başka bir çalışmada (Büyükkarakaya, 2014), bebeklik ve çocukluk dönemindeki fizyolojik stres açısından kız çocuklarının daha dezavantajlı olduğu; bundan dolayı da kadınların düşük ölüm yaşının sosyokültürel bir nedeni de olabileceği belirtilmektedir (Büyükkarakaya, 2017b). Büyükkarakaya ve diğerleri (2017) tarafından yapılan bir başka çalışmada da topluluk içerisinde sütten kesilme yaşı hesaplanmıştır. Buna göre Tepecik-Çiftlik Neolitik topluluğunda sütten kesme yaşı bebeğin ilk yılının sonunda olduğu görülmüştür. Bu bulgu kadınların doğum aralıklarının düşük olması ve kadınların yaşam beklentisinin düşük olarak görüldüğü diğer çalışmalarla da paraleldir (Büyükkarakaya, 2017b; Büyükkarakaya ve diğ., 2017).

4.2. ÖRNEKLEM

2000-2021 yılları arasında gerçekleştirilen Tepecik-Çiftlik kazılarında Neolitik dönem MÖ 7. bin yıla tarihlenen tabakalardan gün ışığına çıkarılmış mezarlar bu çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. 3., 4., 5. ve 6. tabakalarından ele geçirilen 140 mezar örnekleme dahil edilmiştir. Tabakalar açısından bu sınırlamanın yapılmasının sebebi, yerleşim içerisinde MÖ 7. bin yılın öncesine tarihlenen alanda gerçekleştirilen sınırlı kazı çalışmalarının yanında bu alanda mezarlara rastlanmaması ve sadece bahsi geçen tabakalarda Neolitik Dönem mezarlarının tespit edilmiş olmasıdır. Ele alınacak olan tabakaların radyokarbon tarihlendirmeleri: 3. tabaka MÖ 6400-6100, 4. tabaka MÖ 6600-6400, 5. tabaka MÖ 6800-6600 ve 6. tabaka MÖ 7000-6800 şeklindedir (Tepecik-Çiftlik stragrafisi ve radyokarbon tarihlendirmeleri için bkz. Tablo.1).

Çalışmada ele alınan 140 mezarın yıllara göre dağılımı Tablo.2'de gösterilmektedir. Bu yıllar içerisinde ele geçirilen mezarlar için bazılarının belgelemedeki eksikler nedeniyle geri dönük tespitlerinin yapılamaması nedeniyle ele alınamadığı belirtilmelidir. Ayrıca

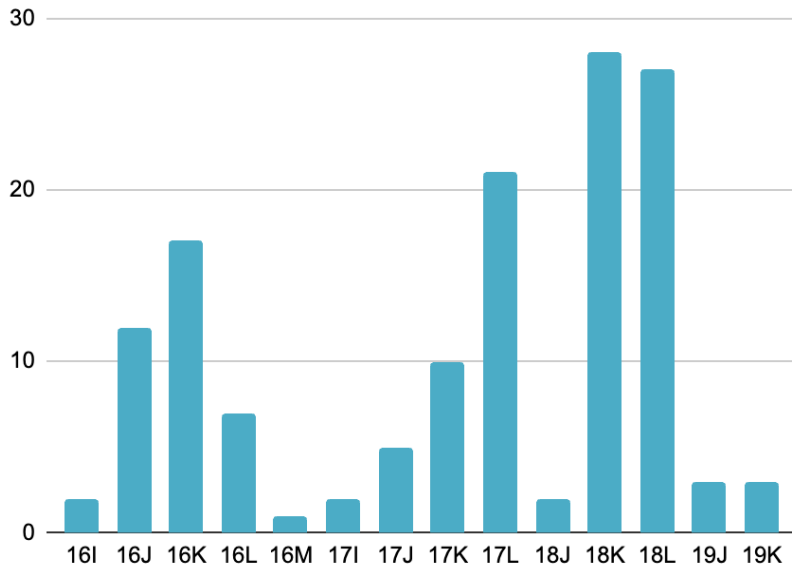
bazı kazı sezonlarında çalışmalar kazı evinde yürütüldüğünden bu sezonlara dair de mezar bulunmamaktadır. Yerleşimdeki çalışmalar 2022 yılından itibaren arşiv ve depo çalışmaları olarak yürütülmeye devam edilmektedir.

Tablo 2. Tepecik-Çiftlik Höyük'te Yıllara Göre Bulunan Mezar Sayısı

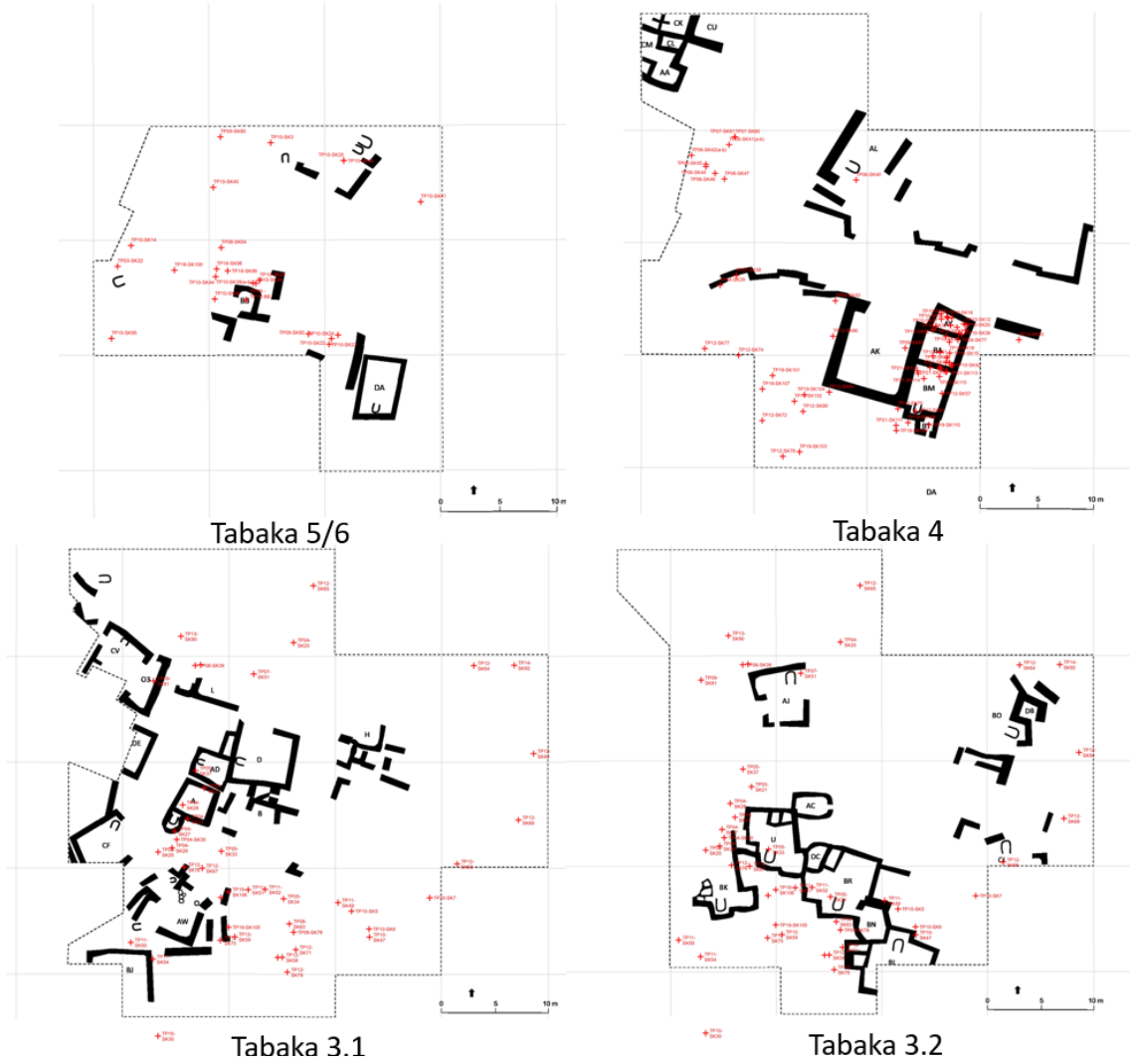
Kazı Yılı	Mezar Sayısı
2003	3
2004	7
2005	3
2006	10
2007	4
2008	2
2009	8
2010	41
2011	6
2012	28
2013	4
2014	1
2015	1
2018	3
2019	10
2021	10
Toplam	140

Tepecik-Çiftlik'te kazılar, grid sistemiyle 10x10 m boyutlarında kare plan kareler kullanılarak yürütülmektedir. Plan kareler kuzeyden güneye harflerle (A-Z), batıdan doğuya ise sayılarla (1-30) adlandırılmıştır (Çakan, 2024, s. 63, Resim 3.1). 2000-2021 yılları arasındaki kazı çalışmaları sırasında ele geçirilen mezarların bu şekilde oluşturulmuş plan karelere dağılımı Şekil 1'de; plan karelerin yerleşim planındaki göre konumları ise Resim 5'te³ gösterilmektedir. Kazılarda ele geçirilen mezarlar, plan karelerin adından bağımsız olarak yerleşim içerisinde bulunma sırasına göre 1'den başlayarak SK koduyla adlandırılmışlardır (Çakan, 2024). Mezarların hangi kazı sezonunda ele geçirildiğinin bilinebilmesi açısından SK adının başına TP ve sezon yılı yazılarak belgelenmiştir (örn. TP03-SK22 gibi).

³ Arş. Gör. Dr. Yasin Gökhan Çakan tarafından hazırlanmıştır.

Şekil.1 Mezarların Plan Karelere Dağılımı

Resim 5. Tabakalara Göre Mezarların Yerleşim Planındaki Konumları

Tepecik-Çiftlik yerleşimdeki ölüm uygulamalarına dair şimdiye kadar yapılan çalışmalarda 3, 4 ve 5. tabakalardaki kalıntılara odaklanılmıştır (Büyükkarakaya, 2019; Büyükkarakaya ve diğ., 2019; 2024). Yerleşimde son yapılan kazılarda bulunan yeni mezarlar ve 6. tabakaya ait bilgiler bu açıdan önceki yayınlarda nispeten eksiktir. Bu çalışmayla bu yayınlara ait bilgilerin güncellenmesi amaçlanmaktadır. Tabakalar ele alınırken, 5. ve 6. tabakalarda kazı yapılan alanın çoğunlukla yerleşim planında açık alanlar olarak kullanılması ve bundan dolayı net bir tabaka ayrımının yapılamaması sebebiyle bu iki tabaka 5/6. tabaka olarak bahsedilmiş ve beraber değerlendirilmiştir. MÖ 7. bin yıla tarihlenen 3, 4, 5/6. tabakalardan ele geçirilen mezar sayıları Tablo.3'te görülmektedir.

Tablo 3. Tabakalara göre mezar sayıları

	3. Tabaka	4. Tabaka	5/6. Tabaka	Toplam
Mezar Sayısı	47	71	22	140

Tepecik-Çiftlik'teki ölü gömme uygulamalarına yayınlarda mezar tipi olarak en çok basit toprak mezara rastlanılmıştır. İkinci en çok da özellikle bebekler için kullanılan çömlek mezara rastlanıldığı bildirilmiştir (Bıçakçı ve diğ., 2012; Büyükkarakaya, 2017a,b; Büyükkarakaya ve diğ., 2019; Büyükkarakaya, 2019). Yerleşimde birincil gömünün yaygınlığından; aynı zamanda da ikincil gömülerin de özellikle 5. ve 3. tabakalarda, görüldüğünden bahsedilmektedir (Bıçakçı ve diğ., 2012; Büyükkarakaya ve diğ., 2019). Yayınlarda ele alınan mezarlarda tekli gömüler daha çok olmak üzere, tekli ve çoklu gömülerin aynı anda gözlemlendiği raporlanmış; çoklu gömülerdeki birey sayıları nedeniyle yerleşim içerisinde ele geçirilen bireylerin sayısının mezar sayısından fazla olduğu ifade edilmiştir (Büyükkarakaya, 2017a; Büyükkarakaya ve diğ., 2009; Büyükkarakaya, 2019). Örneğin çoklu gömü olarak öne çıkan BB kolektif gömüsü, en az 42 bireye ait kalıntının bulunduğu ve ikincil müdahaleler açısından birçok örneğe rastlanıldığı bir gömü olarak vurgulanmıştır (Büyükkarakaya ve diğ., 2019; Büyükkarakaya, 2019). Mezarlarda gömülerin yatırılış biçiminde hokerin öne çıktığı; gömü doğrultusu ve gömü yatırılış yönü hakkında yerleşim içerisinde bir ortaklığın gözlemlenemediği bildirilmektedir (Büyükkarakaya, 2019).

Ölüye ikincil müdahalelere yönelik gerçekleştirilen gözlemlerin bu müdahalelerin basit uygulamalardan çok, aşamalı karmaşık ritüellerin bir kısmına işaret ettiğinden bahsedilmiştir (Büyükkarakaya ve diğ., 2009; Büyükkarakaya, 2019, 2023). Kazılarda bulunan bireylerin kalıntılarında, bu müdahalelerin çoğunlukla kafatasının alınmasını içerdiği ifade edilmiştir (Büyükkarakaya, 2017a; Büyükkarakaya ve diğ., 2009; Büyükkarakaya ve diğ., 2019). Tespit edilen bazı mezarlarda iskeletlerin kafataslarının eksik olduğu ve bu iskeletlerin kafataslarının yumuşak dokunun yok olmasından sonra kafatasının alındığına işaret etmektedir (Büyükkarakaya ve diğ., 2009; Büyükkarakaya, 2019). Kafatası olmayan iskeletler dışında, kazı alanının farklı noktalarında da izole halde kafatasları bulunmuştur. Kafatası alma uygulamasının, bebekler hariç, cinsiyet ve yaş gözetilmeden gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Büyükkarakaya, 2019; Büyükkarakaya ve diğ., 2019). Tepecik-Çiftlik'te tabakalar arası aralık olmaksızın kafatasının alınması ve tekrardan gömülmesi uygulaması Güneybatı Asya'daki köklü geçmişine paralel olarak devam ettiği gözlemlenmektedir (Büyükkarakaya, 2014, 2019).

Kafatası Kültü ile ilişkili bir uygulama olan sıvalı kafataslarına dair örnekleri Tepecik-Çiftlik'te ilk defa 2019 kazı sezonunda saptanmıştır (Büyükkarakaya ve diğ., 2024). TP19-SK105 numaralı mezarda (Resim 6) 5 tane, TP19-SK106'da ise 2 tane (Resim 7) olmak üzere toplam 7 sıvalı kafatası bulunmuştur. Söz konusu mezarlar kazı stratigrafisine göre 3. tabakadan tespit edilmiş olmakla birlikte mezarlardan elde edilen örneklerin radyometrik tarihlendirme sonuçları örneklerin 4. tabakaya ait olması gerektiğine işaret etmiştir (Büyükkarakaya ve diğ., 2024). Birbirine oldukça yakın olan bu mezarlarda, in situ durumunda, en az 10 bireye ait kalıntılar da çıkarılmıştır. Çıkarılan kalıntılar içerisinde tespit edilebilen bireyler çeşitli yaş aralıklarında ve hem kadın hem de erkeklerden oluşan bir gömü grubu olduğu görülmektedir (Büyükkarakaya ve diğ., 2024). Bu iki kafatası gömüsü içerisindeki kafataslarının sıva işlemine maruz kalanlarında işlemin farklı oranlarda ve kafatasının farklı konumlarına maske şeklinde uygulandığı; mavi, yeşil, kırmızı, sarı gibi renklendirmelerin yapıldığı raporlanmıştır (Büyükkarakaya ve diğ., 2024). TP19-SK105'te kemik kalıntılarının üzerinde ve çevresindeki toprakta tespit edilen fitolit kalıntılarında, kafatasları gömülürken hasır malzemenin de kullanıldığı anlaşılmaktadır (Büyükkarakaya ve diğ., 2024).

Resim 6. TP19-SK105 (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)

Resim 7. TP19-SK106 (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)

Şimdiye kadar Tepecik-Çiftlik Neolitik topluluğunun ölüm uygulamaları ile ilgili yapılmış çalışmalar uyguladığı ölüm uygulamaları ve ritüelleri açısından çeşitlilik gösteriyor oluşu, hem diğer Neolitik toplulukları ile ilişkilerinin anlaşılması hem de bu toplulukların inanış sistemlerinin ve sosyal ilişkilerinin açıklanması açısından önemli bir yerde durmaktadır.

5. BÖLÜM

YÖNTEM VE BULGULAR

5.1. YÖNTEM

Tepecik-Çiftlik Höyük'teki ölüm uygulamalarının incelenmesi amacıyla Hacettepe Üniversitesi İnsan Davranışı ve Ekolojisi Laboratuvarı'nda (İDEA lab) hazırlanmış Tepecik-Çiftlik Dijital Biyoarkeoloji Arşivi'nden ve Tepecik-Çiftlik Kazı arşivinden yararlanılmıştır. MÖ 7. bin yıldaki 3., 4., 5/6. tabakalarda ortaya çıkarılan 140 mezarı kapsayan bilgiler aşağıda ifade edilen çeşitli kategoriler kapsamında veri seti oluşturularak analiz edilmiştir.

5.1.1. Yaş ve Cinsiyet Tahminleri

Ölüm uygulamaları değerlendirilirken mezarlara ait bulgular yanında çeşitli biyoarkeolojik verilerin analizlere dahil edilmesi topluluktaki ölüm uygulamalarına dair davranışın incelenmesinde önemlidir. Bu açıdan Tepecik-Çiftlik Neolitik topluluğunda ölüm uygulamalarını incelerken, uygulamaların bireylere ait yaş ve cinsiyet gibi özelliklerle ilişkili olup olmadığını görebilmek adına bu faktörlerle ilgili analizler gerçekleştirilmiştir. Ele alınan tabakalardaki bireylerin yaş ve cinsiyet tahminleri Hacettepe Üniversitesi İnsan Davranışı ve Ekolojisi Laboratuvarı'nda (İDEA lab) daha önceden gerçekleştirilmiş olup, çalışma için bu verilere Tepecik-Çiftlik Dijital Biyoarkeoloji Arşivinden erişilmiştir. Bu kapsamda yapılan incelemeleri gerçekleştiren araştırmacılar çeşitli yöntem ve tekniklere dayandırmışlardır. Yaş tahmini, çocuklar için diş kalsifikasyon dereceleri, diyafiz uzunlukları ve epifiz kaynaşma durumları dikkate alınarak yapılmıştır (Ubelaker, 1989, Buikstra ve Ubelaker, 1994). Erişkinler için kafatasındaki suturların kapanma dereceleri ve pelvisteki yaşa bağlı değişimler incelenmiştir (Buikstra ve Ubelaker, 1994; Lovejoy ve diğ., 1985; Meindl ve diğ., 1985; Meindl ve Lovejoy, 1985). Bireylerin yaşlarının tahminine göre, bebek (0-2,5), çocuk (2,5-15), genç erişkin (15-30), erişkin (30-35) ve yaşlı (45+) yaş gruplarına ayrılmışlardır. Cinsiyet tahmini için ise bireylerin pelvis kemikleri ve kafatasındaki cinsiyet karakterlerinden faydalanılmıştır (Buikstra ve

Ubelaker, 1994; Krogman ve İşcan, 1986; WEA, 1980). Sonuç olarak cinsiyeti tahmin edilemeyen bireyler, belirlenemedi olarak belirtilmiş, cinsiyet değişkeninin kullanıldığı analizlere dahil edilmemiştir. Bireylerin demografik bilgileri bulgular kısmında (Tablo.4) sunulmaktadır.

5.1.2. Analiz

Bu çalışmada odaklanılan Tepecik-Çiftlik ölüm uygulamaları, yerleşimdeki uygulamaların genel örüntüsünün ve olası zamansal değişimlerin ve sürekliliğin değerlendirilmesi amacıyla genel ve tabaka bazlı olmak üzere incelemeye tabi tutulmuştur. 3. tabaka, 4. tabaka ve 5/6. tabakalar olmak üzere toplam üç tabaka grubu üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Güneydoğu Asya Neolitik Dönem yerleşimlerine bakıldığında bu dönemde yaşamış toplulukların ölümlerine davranışlarının son derece çeşitlilik sergilediği anlaşılmaktadır. Söz konusu yerleşimlerde gözlemlenmiş ve literatüre yansımış bu çeşitlilik birtakım farklılıklar ve benzerlikleri gündeme getirmektedir. Tepecik-Çiftlik yerleşimindeki ölüm uygulamalarının incelendiği bu çalışmada hem topluluktaki ölüm ritüellerine dönük analizin detaylıca yapılabilmesi hem de Tepecik-Çiftlik'in bulunduğu Orta Anadolu bölgesinde gözlemlenmiş uygulamalarla da karşılaştırmalar yapılarak konu ele alınmıştır. Bunun için ölüm uygulamalarına dair belli parametreler belirlenerek değerlendirmeler ve analizler bu parametreler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu parametrelere ait veriler, Tepecik-Çiftlik Dijital Biyoarkeoloji Arşivi ve Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivinden elde edilmiştir. Örnekleme oluşturan 140 mezar belirlenen parametrelere göre alt kategorilerde veya var-yok şeklinde işlenmiştir. Mezarların incelendiği ölüm uygulamaları parametreleri aşağıda açıklanmıştır:

1. Mezar tipi: Mezar tipi yerleşimde ölümlerin gömülmesi için kullanılan mezarların yapısal özelliklerine göre basit toprak mezar, çömlek mezar ve diğer şeklinde işlenmiştir. Diğer olarak ele alınan mezarlar, görünüşte basit toprak mezara benzemek ile birlikte, mezarın içerisine farklı şekillerde yerleştirilmiş taşlardan dolayı farklı bir kategori olarak ele alınmıştır.
2. Gömünün yatırılış biçimi: Ölü bedenlerin mezar içerisine yatırılış pozisyonuna göre hoker ve diğer olarak belirtilmiştir. Sevim ve Duyar (1993, ss.128) hoker pozisyonu şu şekilde tanımlamaktadırlar: "Bu durumda gövdenin eksenine uyluk kemiğinin ekseni arasındaki açı 90°'den küçüktür ve bu ayaklar leğen (pelvis)

kemiğine degecek şekilde yakın durmaktadır". İnceleme sırasında da bu tanım alınmıştır.

3. Gömü doğrultusu: Mezardaki bedenin anatomik açıdan baş-gövde doğrultusunun yönü olarak alınmıştır. Bu doğrultular "Kuzey-Güney (K-G)", "Güneybatı-Kuzeydoğu (GB-KD)" şeklinde yazılmıştır.
4. Yatırılış tarafı: Mezardaki bedenin anatomik açıdan mezara yerleştirildiği yönü belirir biçimde bireye ait sağ ve sol taraf olarak işlenmiştir.
5. Mezar konumu: Açık alan ve yapı içi olarak gruplandırılmıştır. Açık alan içerisine, yerleşim içerisindeki yapıların arasındaki boşluklar, açık alanlar ve avlular olarak işlenmiş konumlar dahil edilmiştir. Yapı içi grubunda ise, yerleşimdeki yapılarla ilişkili olarak yapı içi taban altı, duvar içi, duvar altı gibi konumlar dahil edilmiştir. Mezar lokasyonu belirlenemedi olarak işlenen mezarlar bu kapsamdaki analize dahil edilmemiştir. Yapı içindeki mezarlar, kazı sistemindeki kodları ile ek olarak belirtilmiştir.
6. Gömü biçimi: Gömü biçiminde bireye ait kalıntıların ilk olarak gömüldüğü yerde olup olmadığına dikkat edilmiştir. Gömüler, bireye ait kalıntılar in situ olarak ilk gömüldüğü yerde ise gömü birincil olarak, ilk mezardan farklı bir mezara taşınmış ise ikincil gömü olarak kayıt altına alınmıştır.
7. Gömü tipi: Mezardaki birey sayısına bağlı olarak gömü tekli ve çoklu olarak incelenmiştir. Birden fazla bireye ait mezarlar çoklu gömü olarak ele alınmıştır. İkili ve üçlü gömülerin ayrıca ele alınmamasının sebebi, çoklu gömülerin görece azlığı nedeniyle analizlerde daha fazla karşılaştırılabilirlik sağlanması olmuştur.
8. Kafatası kültürüyle ilişkili uygulamalar: Tez kapsamında bu kategoride mezarlarda gözlemlenmiş, insan bedenine müdahaleleri içeren davranışlar dikkate alınmaktadır. Mezarlardaki bireylere ait kalıntılarda, gömülerde, kafataslarının varlığı/yokluğu, kafatası gömüleri ve sıvalı kafatasları bu kapsamda incelenmiştir.
9. Mezar buluntuları: Mezar içerisinde, ölüyle ilişkili, defin sırasında mezara konduğu anlaşılan nesnelere bu kapsamda ele alınmıştır.
10. Hasır Kullanımı: Mezar içerisinde toprakta veya ölü bedenlere ait kalıntıların üzerinde saptanmış fitolit kalıntıların (Büyükkarakaya, 2019) varlığından mezar içerisinde hasır kullanımı tespit edilerek veri setine var-yok şeklinde işlenmiştir.

Tüm bu parametreler içerisinde arşivde belirlenemedi veya kesin olmayan şekilde belirtilmiş olanlar analize dahil edilmemiştir.

Tepecik-Çiftlik Neolitik Dönem topluluğunda ölümlerinin gömülme biçimlerinden sonraki zamanlarda gerçekleştirilen ikincil müdahaleler sıklıkla gözlemlenmiştir (Büyükkarakaya,

2019; Büyükkarakaya ve diğ. 2019, 2024). Bu müdahalelerde birincil, ikincil ve çoklu gömülerdeki bireylere ait incelemede, aynı bireye ait kalıntıların, yaş grubu ve cinsiyet kategorileri açısından, tekrar sayılabilme olasılıklarını gündeme getirmekte, bu ise incelenen kategorilerde yanlış hesaplamalara yol açabilmektedir. Bu nedenlerden dolayı yapılan analizlerde çoğunlukla birincil gömüleri içeren tekli gömüler ile çoğunlukla ikincil gömü kategorisine giren çoklu gömüler öncelikle ayrı olarak ele alınmış ve ilgili kısımlarda yanılma payını en aza indirecek bir yaklaşım benimsenmiştir. Ele alınan ölüm uygulamaları parametrelerinden istatistik analize tabi tutulabilecek uygunluğu olan mezar tipi, gömü biçimi ve Kafatası Kültü uygulamalarıyla, yaş grubu ve cinsiyetin ilişkisinin ortaya konulması için “Ki-Kare Testi” uygulanmıştır. Ki-kare testi, iki bağımsız niteliksel kritere ait kategorik veya sürekli değişkenlerin birbirine bağımlı veya bağımsız olmadığını test etmeye yarayan istatistiksel bir analiz yöntemidir ve temel olarak gözlenen frekanslar ile beklenen frekansları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığına dayanmaktadır (Güngör ve Bulut, 2008). Analiz yapılırken kurulan, H₀ hipotezi teste tabi tutulan iki değişkenin ilişkili olmadığını; H₁ hipotezi ise bu iki değişkenin arasında ilişki olduğunu ifade etmektedir. Analiz sonucunda elde edilen X² değerine karşılık gelen p değerinin 0.05'ten küçük olması analizin anlamlı ve H₀ hipotezinin reddedildiği anlamına gelmektedir.

Bulguların elde edilmesi için gerçekleştirilen frekans ve yüzdeler oran hesaplamalar ve grafiklerin çizimi için “Mac için Microsoft® Excel Sürüm 16.84 (24041420)” kullanılmıştır. “Ki-Kare Testi” için ise açık erişim bir istatistik programı olan “JASP v.0.18.3 (2024)” kullanılmıştır.

5.2. BULGULAR

Gerçekleştirilen hesaplama ve analizlerin bulguları bu bölümde ele alınmıştır. Örneklem 140 mezarı kapsamaktadır. Ölüm uygulamaları ile ilgili bulgulardan önce ilk olarak örnekleme ait cinsiyet ve yaş verileri ele alınmıştır. Sonrasında Tepecik-Çiftlik MÖ 7. bin yıldaki gömü ve mezarlara dair veriler üzerinden gerçekleştirilen frekans ve yüzdeler hesaplamalarına yer verilmiştir. Mezar tipi, gömü biçimi ve Kafatası Kültü uygulamalarından kafatasının alınması uygulamasıyla alakalı gerçekleştirilen Ki-Kare testleri ilgili başlıklar altında beraber verilmiştir.

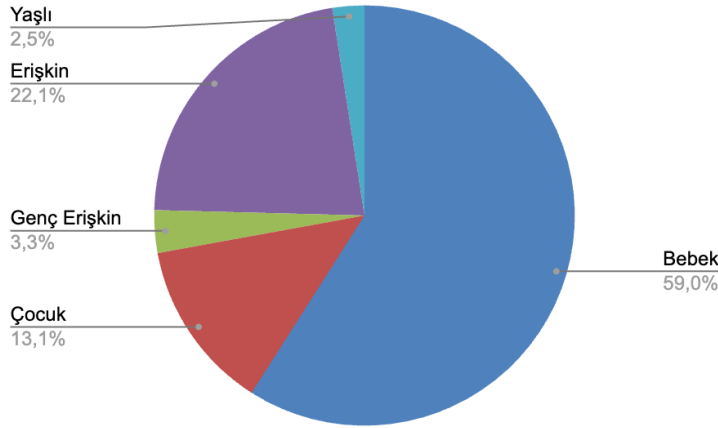
5.2.1. Tepecik-Çiftlik MÖ 7. Bin yıl Ölüm Uygulamaları

5.2.1.1. Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Dağılım

Tepecik-Çiftlik MÖ 7. bin yıl topluluğuna dair cinsiyet ve yaş özelliklerinin incelenmesi için sadece tekli ve birincil gömüleri kapsayan 122 mezara ait yaş ve cinsiyetle alakalı bilgiler Tablo 4'te sunulmuştur. Yaş grupları açısından bakıldığında 122 mezarın, %58,2'si (n=71) bebeklerden oluşmaktadır. Çocuklara ait mezarların oranı %13,9'dir (n=17). Genç erişkinlerin oranı %3,3 (n=4) iken, erişkinler %22,1'tür (n=27). Yaşlılar ise örnekleme %2,5 (n=3) oranla temsil edilmektedir (Tablo 4 ve Şekil 2).

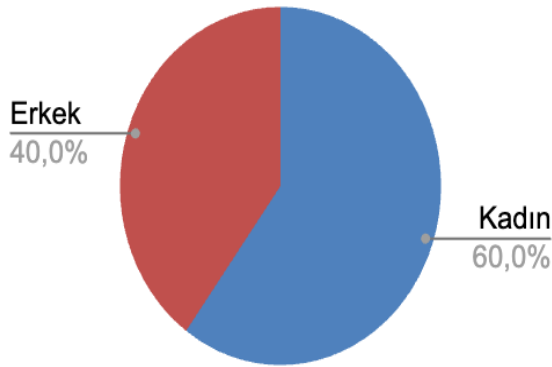
Tablo 4. Mezarlarda Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

Yaş Grubu	Cinsiyet			Toplam	
	Kadın	Erkek	Belirlenemedi	N	%
Bebek	0	0	71	72	59,0
Çocuk	0	0	17	16	13,1
Genç Erişkin	4	0	0	4	3,3
Erişkin	12	11	4	27	22,1
Yaşlı	2	1	0	3	2,5
Toplam	N	18	12	92	100
	%	14,9	9,9	75,2	100

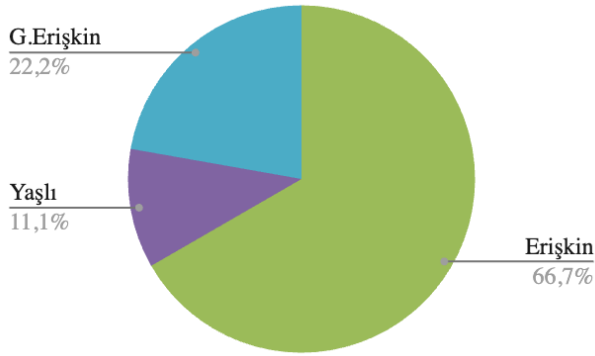
Şekil 2. Mezarlarda Yaş Gruplarının Dağılımı

Ele alınan 122 mezarın içerisinde, bebek-çocuk ve cinsiyetleri tahmin edilemeyen bireylere ait mezarlar çıkarıldığında elde edilen 30 mezarın cinsiyet oranı dağılımı Şekil.3'te gösterilmektedir. Buna göre 30 mezarın %60'ı (n=18) kadın, %40'ı (n=12) da erkek bireyleri içermektedir.

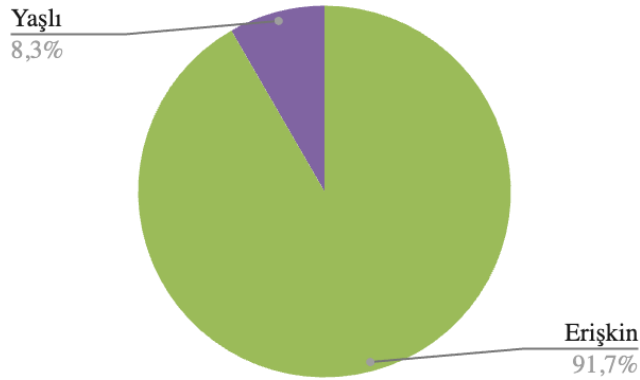

Şekil 3. Mezarlarda Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet tahmini yapılmış 30 mezarın içerdiği yaş gruplarına bakıldığında (Tablo.4 ve Şekil.4), kadınların %22,2'si (n=4) genç erişkinlerden, %60,7'si (n=12) erişkinlerden ve %11,1'i (n=2) yaşlılardan oluşmaktadır. Erkekler içinde genç erişkin yaş grubunda birey bulunmuyorken, erişkinlerin %91,7 (n=11) ve yaşlıların %8,3 oranlarında temsil edildikleri görülmektedir (n=1) (Şekil.5). Kadınların çoğunluğunun genç erişkin; erkeklerin ise erişkinler olduğu görülmektedir.

Şekil 4. Kadınların Yaş Grupları Dağılımı

Şekil 5. Erkeklerin Yaş Grupları Dağılımı

Yaş grubu ve cinsiyet verileri dikkate alındığında birincil tekli gömüler açısından tüm yaş gruplarına ve her iki cinsiyete ait gömülerin mevcudiyetinin gözlemlendiği söylenebilir.

5.2.1.2. Mezar tipi

Tepecik-Çiftlik'te belirtilen tabakalardan ele alınan 140 mezardan 1 tane mezar tipi belirlenememiş mezar hariç toplam 139 mezar; basit toprak mezar, çömlek mezar ve diğer olarak gruplandırılmıştır. Basit toprak mezar (BTM) ve çömlek mezar daha önceki bölümlerde tanımlandığı gibi kullanılmıştır. Diğer olarak gruplandırılan mezarlarda,

mezarla ve gömüyle ilişkili olduğu anlaşılan farklı yerlere yerleştirilmiş (gömü etrafına, beden altına veya üstüne gibi) taşlara rastlandığından bu örnekler basit toprak mezarlardan ayrı değerlendirilmiştir.

İncelenen 139 mezardan 117'si (%84,1) basit toprak mezar, 13'ü (%9,4) çömlek mezar tipindedir. Diğer kategorisinde olanların sayısı ise 9'dur (%6,5) (Tablo 5). Eldeki bulgular basit toprak mezarların Tepecik-Çiftlik yerleşiminde ölüm uygulamalarına dair normun başlıca unsuru olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 5. Mezar Tipleri

Mezar Tipi	N	%
Basit Toprak Mezar	117	84,2
Çömlek Mezar	13	9,4
Diğer	9	6,5
Toplam	139	100

Mezar tipleri ile yaş grupları arasındaki ilişkiyi daha iyi değerlendirebilmek için, mezar tipi belirlenebilmiş 139 mezar içerisinde, az sayısından dolayı analizde sapmaya yol açabileceği için diğer olarak anılan kategorideki mezarlar ve çoklu gömüler analize dahil edilmemiştir. Geriye kalan toplam 116 mezara ait verilere "Ki-Kare Testi" uygulanmıştır. Test için oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H0: Mezar tipi ile yaş grubu arasında bir ilişki yoktur.

H1: Mezar tipi ile yaş grubu arasında bir ilişki vardır.

Gerçekleştirilen Ki-Kare Testinin sonuçları Tablo.6'te görülmektedir. X^2 değeri 4 serbestlik derecesinde 9,97 olarak bulunmuş, $p=0,04<0,05$ olduğundan H0 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 6. Mezar Tipi ve Yaş Grupları Ki-Kare Analizi Değerleri

	Değer	df	p
X ²	9,97	4	0,04
N	116		

H₀'ın reddedilmesiyle, mezar tipi ile yaş grubu arasında istatistiksel bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Buna göre bebekler ve çömlek mezarlar arasında yüksek bir ilişkiye işaret ettiğini söylemek mümkündür. Çocuklar için basit toprak mezarların tercih edilmesi istatistiksel olarak anlamlı görülmektedir. Benzer şekilde genç erişkinler için de basit toprak mezarlarla anlamlı yüksek olasılık gözlemlenmiştir. Erişkin ve yaşlılar için de basit toprak mezarın tercih olasılığı yüksektir. Bu istatistiksel yorumlamanın yanında, verilerin sayısal sınırlılığı ve mezarlar açısından bağlamsal özelliklerin değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Çömlek mezar tipi sadece bebek yaş grubundaki bireyler için kullanılmıştır. Bebekler ile çömlek mezarlar arasında gözlemlenen ilişkinin yanı sıra, basit toprak mezar veya diğer kategorisinde gömülmüş bebeklerin de sayısal varlığı dikkat çekmektedir. Tablo.7'de görüldüğü üzere basit toprak mezara gömülmüş 56 bebek bulunmakta ve bu değer toplam bebek sayısının %81,15'idir. Diğer olarak gruplandırılmış mezarlar içerisinde de bebeklerin bulunduğu mezarlar 3 tanedir (Aşağıda Tablo.8'de detaylandırılmıştır). Bu açıdan, çömlek mezarlar ile bebek gömüleri arasında bir ilişki olmakla birlikte bu durum topluluk içerisinde görülen bir normdan ziyade çeşitli durumlardaki tercihlerden kaynaklandığı söylenebilir.

Mezar tipleri ile cinsiyet arasındaki ilişkinin değerlendirilebilmesi için, mezar tiplerinin cinsiyetlere göre dağılımı Tablo.7'de gösterilmektedir. Buradaki değerlendirme, çömlek mezar ve bebekler arasındaki ilişki yukarıda ortaya konulduğundan sadece basit toprak mezar ve diğer olarak gruplandırılan mezarlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Buna göre cinsiyet tayini yapılmış 30 bireye ait mezarlardan 29'unun basit toprak mezarken; sadece 1 tanesinin diğer olarak gruplandırılmış mezar tipinde olduğu görülmektedir. Cinsiyetler açısından mezar tipi ile alakalı özel bir tercih bulunmadığı belirtilebileceği gibi, daha

detaylı bir değerlendirmenin gerçekleştirilebilmesi için daha fazla veriye ihtiyaç duyulduğu belirtilmelidir.

Tablo 7. Mezar Tiplerinin Cinsiyetlere göre Dağılımı

Mezar Tipi	Kadın		Erkek	
	N	%	N	%
Basit Toprak Mezar	17	94,4	12	100
Çömlek Mezar	0	0	0	0
Diğer	1	5,6	0	0
Toplam	18	100	12	100

Gerçekleştirilen analizlerin dışında tutulan diğer şeklinde gruplandırılmış mezarların da ele alınması gerekmektedir. Bu mezarlara ait Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi ve Tepecik-Çiftlik Dijital Biyoarkeoloji Arşivinden elde edilen bilgiler Tablo.8’de verilmiştir. TP06-SK41’de 1 yaşlı 2 erişkin olmak üzere 3 bireye ait uzun kemikler, mezar içerisindeki iri taşlarla beraber ikincil gömü olarak bulunmuştur. TP09-SK82 mezarında bir bebeğe ait birincil tekli gömü, bireye ait kalıntıların etrafında taşlarla beraber bulunmuştur. TP10-SK18 (birincil tekli bebek gömüsü) (Resim 8), TP15-SK95 (birincil tekli çocuk gömüsü) ve TP18-SK100 (birincil tekli çocuk gömüsü) mezarlarının üzerinde taş bulunmuştur. Kafanın altında taş bulunan örneklerle de TP10-SK45 (birincil çoklu 3 bebek gömüsü), TP12-SK79 (birincil tekli yaşlı kadın gömüsü) ve TP18-SK99 (birincil tekli çocuk gömüsü) mezarlarında rastlanmıştır. Son olarak, TP09-10 BB kolektif gömüsünün bulunduğu alanın taşlarla çevrili olduğu görülmektedir.

Tablo 8. “Diğer” Olarak Sınıflandırılan Mezarlar

Mezar	Özelliği	Gömü Türü	Yaş	Cinsiyet	Gömü Türü
TP06-SK41	Mezarın içerisinde iri taşlar bulunuyor.	İkincil	1 Genç Erişkin 2 Erişkin	1 Erkek 1 Kadın 1 -	Çoklu Gömü (3 birey)
TP09-SK82	Bireye ait kalıntıların	Birincil	Bebek	-	Tekli Gömü

	etrafında taşlar bulunuyor.				
TP10-SK18	Mezarın üzerinde taş bulunuyor.	Birincil	Bebek	-	Tekli Gümü
TP10-SK45	Mezardaki bireylerin bir tanesinin kafasının altında taş bulunuyor.	Birincil	3 Bebek	-	Çoklu Gümü (3 birey)
TP12-SK79	Boyun-gövde arasında taş bulunuyor.	Birincil	Yaşlı	Kadın	Tekli Gümü
TP15-SK95	Mezarın üzerinde yassı bir taş bulunuyor.	Birincil	Çocuk	-	Tekli Gümü
TP18-SK99	Kafanın arkasında taş bulunuyor.	Birincil	Çocuk	-	Tekli Gümü
TP18-SK100	Mezarın üzerinde yassı bir taş bulunuyor.	Birincil	Çocuk	-	Tekli Gümü
TP09-10 BB	Taşlarla çevrilmiş	Birincil ve ikincil	Tüm yaş grupları	Kadın ve Erkek	Çoklu Gümü (Kolektif Gümü)

Resim 8. TP10-SK18 (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)

Bu mezarlardaki yaş ve cinsiyet dağılımına bakıldığında (BB kolektif gömüsü hariç), mezarların çoğunluğunda bebek ve çocukların olduğu görülmektedir. Bundan dolayı da mezarların içerisinde cinsiyeti tahmin edilebilmiş bireyler azdır ve cinsiyetle alakalı net bir paternden bahsetmek zordur. BB kolektif mezarındaki en az 42 kişi içerisinde yaş

ve cinsiyeti tahmin edilebilen bireylere ait bilgiler bebek 2, çocuk 12, genç erişkin 7, erişkin 7 ve yaşlı 1 birey olmak üzere; cinsiyet tahmini yapılmış 9 bireyin cinsiyet açısından dağılımı 5 kadın ve 5 erkektir (Büyükkarakaya ve diğ., 2019).

5.2.1.3. Gömülerin Yatırılış Biçimi

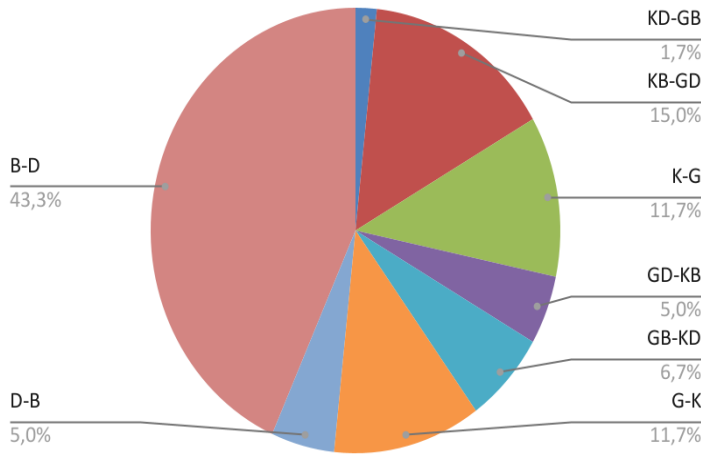
Tepecik-Çiftlik'teki mezarlarda ölülerin yatırılış biçimlerinin, 140 mezarın içerisinde çoklu gömüler ve yatırılış biçimi belirlenemeyen mezarlar çıkarıldığında, 54 mezarda tespit edildiği görülmektedir. Bu 54 mezardaki bireylerin yatırılış biçimleri, hoker ve diğer olarak belirlenmiş iki grupta incelenmiştir. Bunların sayısı ve oranları Tablo.10'da gösterilmektedir. Buna göre hoker pozisyonda %96,3 (n=52) ve diğer pozisyonlarda ise %3,7 (n=2) oranında rastlanılmıştır. Diğer pozisyonda görülen iki gömü şu şekildedir: TP11-SK22 mezarında yüzüstü pozisyonda yatırılmış bir erişkin kadın ve TP21-SK114 mezarında bir erişkin kadın, bireyin kuzeybatı-güneydoğu aksında sol tarafı üzerine yatırıldığı, kolların dirseklerden kıvrılmış ve eller baş kısmına gelecek şekilde konumlandırıldığı, bacakların ise diz kısmında geriye olacak biçimde yerleştirildiği gözlemlenmiştir (Tablo 9). Hoker pozisyonun, diğer olarak belirlenen pozisyonlar karşısındaki oldukça fazla sıklığı, Tepecik-Çiftlik ölü gömme uygulamaları içerisinde bu yatırılış biçiminin bir standart haline gelmiş olabileceğini göstermektedir.

Tablo 9. Gömü Yatırılış Biçimleri

Gömü Yatırılış Biçimleri	N	%
Hoker	52	96,3
Diğer	2	3,7
Toplam	54	100

5.2.1.4. Gümü Doğrultusu

Yerleşimde tespit edilen mezarlardaki bireylerin önemli bir kısmının gümü doğrultuları belirlenebilmiştir. Toplam 140 mezar içerisinde 122 tane tekli ve birincil gümü içeren mezarın 61 tanesinin gümü doğrultuları tespit edilebilmiştir. Bunların içerisinde en sıklıkla Batı-Doğu doğrultusunun (%43,3 [n=27]) tercih edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 6). Batı-Doğu dışındaki gümü doğrultularına ait değerler ise şu şekildedir: Güneydoğu-Kuzeybatı (GD-KB) %4,9 (n=3), Kuzeybatı-Güneydoğu (KB-GD) %15 (n=9), Güneybatı-Kuzeydoğu (GB-KD) %6,7 (n=4), Kuzey-Güney (K-G) %11,7 (n=7), Güney-Kuzey (G-K) %11,7 (n=7), Doğu-Batı (D-B) %5 (n=3) ve Kuzeydoğu-Güneybatı (KD-GB) %1,7 (n=1) şeklindedir. Buna göre, yerleşimde ölüler mezarlara yerleştirilirken ana eğilimin ölü bedenleri baş kısımları batıda olmak üzere omurga aksı batıdan doğuya doğru gelecek şekilde yerleştirmek olduğu söylenebilir. Ancak, her bir yönün birbirine göre az ya da çok şekilde tercih edilebildiği de görülmektedir.

Şekil 6. Gümü Doğrultularının Dağılımı

Gümü doğrultularının yaş ve cinsiyete göre dağılımları Tablo.10'da gösterilmektedir. Batı-Doğu (B-D) doğrultusunda yatırılmış 7 bebek, 8 çocuk, 4 erişkin kadın, 4 erişkin erkek, 1 cinsiyeti belirlenemeyen erişkin, 1 yaşlı kadın, 1 yaşlı kadın bulunmuştur. Güney-Kuzey (G-K) için 3 bebek, 1 çocuk, 1 genç erişkin kadın, 1 erişkin kadın ve 1 erişkin erkek görülmektedir. Güneybatı-Kuzeydoğu (GB-KD) doğrultusunda 3 bebek, 1 genç erişkin kadın ve 1 erişkin kadın bulunmuştur. Güneydoğu-Kuzeybatı (GD-KB) doğrultusunda 1 bebek, 1 çocuk ve 1 genç erişkin kadın görülmektedir. Kuzey-Güney (K-G) doğrultusunda 4 bebek, 1 erişkin kadın, 1 cinsiyeti belirlenemeyen erişkin ve 1

yaşlı kadın bulunmuştur. Kuzeybatı-Güneydoğu (KB-GD) doğrultusunda 3 bebek, 2 çocuk, 3 erişkin kadın ve 1 erişkin erkek bulunmuştur. Kuzeydoğu-Güneybatı (KD-GB) doğrultusunda ise sadece 1 çocuk; Doğu-Batı (D-B) doğrultusunda ise sadece 3 bebek görülmektedir. Bu dağılımlar incelendiğinde az veri sayısından kaynaklı bir yaş grubu veya cinsiyet üzerinde belli bir doğrultu tercihi olmadığı görülmektedir.

Tablo 10. Gümü Doğrultusunun Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımları

	Bebek	Çocuk	Genç Erişkin			Erişkin			Yaşlı			Toplam
			K	E	B	K	E	B	K	E	B	
B-D	7	8	0	0	0	4	4	1	1	1	0	26
D-B	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
G-K	3	1	1	0	0	1	1	0	0	0	0	7
GB-KD	3	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	5
GD-KB	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	3
K-G	4	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	7
KB-GD	3	2	0	0	0	3	1	0	0	0	0	9
KD-GB	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Toplam	24	13	3	0	0	10	6	2	2	1	0	61

5.2.1.5. Gömülerin Yatırılış Tarafı

Tepecik-Çiftlik Neolitik topluluğunda ölen bireylerin gömülmeleri sırasında ölümlerin yatırılış biçimleri ve doğrultuları dışında yatırılış tarafları da incelenmiştir. Buna göre 122 tekli ve birincil gömünün içinden yatırılış yönü tespit edilememiş 65 mezar çıkarılarak, 57 mezar ele alınmıştır (Tablo 11). Söz konusu 57 mezardan, %50'si sağ tarafa yatırılmışken (n=29), %50'si sol tarafa (n=28) yatırılmıştır. Birbirine neredeyse eşit olan bu değerler bu durum için kesin bir kuralın mevcut olmadığına işaret etmektedir.

Tablo 11. Gömülerin Yatırılış Tarafı

Yatırılış Yönü	N	%
Sol	28	50,9
Sağ	29	49,1
Toplam	57	100

Gömülerin yatırılış yönü ile yaş grupları arasındaki ilişkiyi değerlendirebilmek için, ele alınan yatırılış yönü tespit edilebilmiş 57 mezara (22 bebek, 13 çocuk, 3 genç erişkin, 17 erişkin ve 3 yaşlı) ait verilere “Ki-Kare Testi” uygulanmıştır. Test için oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H0: Gömünün yatırılış yönü ile yaş grubu arasında bir ilişki yoktur.

H1: Gömünün yatırılış yönü ile yaş grubu arasında bir ilişki vardır.

Gerçekleştirilen Ki-Kare Testinin sonuçları Tablo.12’de görülmektedir. X^2 değeri 3 serbestlik derecesinde 0,63 olarak bulunmuş, $p=0,89>0,05$ olduğundan H0 hipotezi kabul edilmiştir. Bu bulgu, gömülerin yatırılış yönü ve yaş grupları arasında bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Tablo 12. Gömünün Yatırılış Yönü ve Yaş Grupları Ki-Kare Analiz Değeri

	Değer	df	p
X^2	0.63	3	0.89
N	57		

Gömülerin yatırılış yönü ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi değerlendirebilmek için, ele alınan yatırılış yönü tespit edilebilmiş 57 mezarın içerisinde cinsiyet tahmini yapılabilmemiş 21 mezara (7 erkek ve 14 kadın) ait verilere “Ki-Kare Testi” uygulanmıştır. Test için oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H0: Gömünün yatırılış yönü ile cinsiyet arasında bir ilişki yoktur.

H1: Gömünün yatırılış yönü ile cinsiyet arasında bir ilişki vardır.

Gerçekleştirilen Ki-Kare Testinin sonuçları Tablo.13'te görülmektedir. X^2 değeri 1 serbestlik derecesinde 0,09 olarak bulunmuş, $p=0,76>0,05$ olduğundan H0 hipotezi kabul edilmiştir. Bu bulgu, gömülerin yatırılış yönü ve cinsiyet arasında bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Tablo 13. Gömünün Yatırılış Yönü ve Yaş Grupları Ki-Kare Analiz Değeri

	Değer	df	p
X^2	0.09	1	0.76
N	21		

Bu bulgulardan hareketle, ölen bireyin bedeninin mezara yerleştirilirken yatırıldığı taraf, yaş veya cinsiyete bağlı bir uygulama değildir. Ayrıca, bulgular gömünün yatırılış tarafıyla alakalı belli bir standart davranışın izlenilmediğine işaret etmektedir.

5.2.1.6. Mezar Konumu

Tepecik-Çiftlik içerisinde bulunan mezarların konumlarının karşılaştırılabilmesi adına çalışmanın terminoloji kısmında bahsi geçen mezarların konumunu belirlemek için kullanılan spesifik terimler yerine “yapı içi” ve “açık alan” olarak gruplandırılması yapılmıştır. Veriler oluşturulurken yapı içi taban altı (n=50), duvar içi (n=1) örnekler “yapı içi” grubunda değerlendirilmişken; yapılar arasındaki boşluklar, avlular veya yerleşim içerisindeki açık alanlarda bulunan mezarlar da “açık alan” grubuna dahil edilmiştir.

Analiz için ele alınan toplam 140 mezar içerisinde, konumu belirlenebilen 124 mezara ait değerler Tablo.15'te sunulmuştur. Buna göre mezarların %58,1'i (n=72) açık alanda,

%41,9'u (n=51) yapı içinde yer almaktadır. (Tablo 14) Yapı içerisinde tespit edilen 51 mezar içerisinde, yapı içinde olduğu belirlenmiş mezarların buldukları yapı/mekanı belirlenemeyen 5 mezar dışında kalan 45 mezar Yapı-17 ve Yapı-2 içerisindeki mekanlara dağılmışlardır.

Tablo 14. Mezarların Yerleşimdeki Konumları

Mezar Konumu	N	%
Açık Alan	74	59,7
Yapı İçi	50	40,3
Toplam	124	100

Bu bulgulardan hareketle, mezarların açık alana konumlandırılmasının yerleşimde yaygın bir uygulama olduğu, farklı yapı-mekanlar ile ilişkili gömülerden ziyade, yapı içi gömülerin yoğun olarak spesifik bir yapı kompleksi ile ilişkisi öne çıkmaktadır. Ayrıca, gömülerin gerçekleştirildiği yapılar açısından da yerleşimdeki topluluğun bir tercihi olduğu; tabakalara göre farklılaştığı gözlemlenmektedir. Bu konuyla ilgili tabakalar bazında bulgular aşağıda ilgili başlıkta verilmiştir.

5.2.1.7. Gömü Biçimi

Tepecik-Çiftlik'te bulunan mezarlar gömülere müdahale biçimleri açısından da ele alınmıştır. Bu bağlamda birincil ve ikincil gömülerin değerlendirilmeleri yanında birincil gömü olup ikincil müdahaleye uğramış gömüler de değerlendirilmiştir. Yapılan incelemeler sonunda ikincil müdahale ile ilgili birçok örnek kafatası alma uygulamasına işaret etmektedir. Kafatası alma gibi Kafatası Kültü ile ilişkili uygulamalar ayrı bir başlık olarak aşağıda ele alınmaktadır.

Birincil gömülerde gömüler orijinal yerinde bulunurken; ikincil gömülerde birey ve bireylere ait iskelet kalıntılarının yeri değiştirilerek başka bir yere gömülmesi söz konusudur. İkincil gömülerin uygulama açısından bazı farklılıklar barındırabileceğinden önceki bölümlerde bahsedilmiştir. Bu çalışma içerisinde ikincil gömü olarak ele alınan

uygulama farklılıkları tartışma bölümünde tekrardan ele alınacaktır. Değerlendirme amacıyla ele alınan 140 mezarın içerisinde gömü biçimi belirlenemeyen 2 mezarın ve hem birincil hem de ikincil gömüleri barındıran 2 mezarın çıkarılmasıyla elde edilen 136 mezar için birincil gömülerin oranının %83,9 (n=114) ve ikincil gömülerin oranının %16,1 (n=22) olduğu görülmektedir (Tablo 15).

Tablo 15. Gömü Biçimleri Dağılımı

Gömü Dereceleri	N	%
Birincil Gömü	114	83,9
İkincil Gömü	22	16,1
Toplam	136	100

112 birincil ve tekli gömüleri içeren mezarın yaş ve cinsiyet dağılımları Tablo.16'da sunulmuştur (2 tane çoklu birincil gömü hariç tutulmuş; bu çoklu gömüler Tablo.18'de ele alınmıştır). Tablo 16'da verilen bilgilere göre, cinsiyetler açısından 17 kadın ve 7 erkek; çoğunluğu bebek ve çocuklardan oluştuğu için 88 mezarda cinsiyeti belirlenememiş bireylere ait birincil gömü uygulaması görülmektedir. Yaş grupları açısından ise, 72 bebek, 14 çocuk, 4 genç erişkin, 19 erişkin ve 3 yaşlı bireyin birincil gömüye maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Buradan elde edilen bilgilere göre birincil gömü uygulaması cinsiyet açısından kadınlara daha fazla (n=17); yaş grupları açısından da bebeklere (n=72) ve ardından çocuklara (n=14) daha fazla uygulanmıştır.

Tablo 16. Birincil ve Tekli Gömülerde Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

	Kadın	Erkek	Belirlenemedi	Toplam
Bebek	0	0	72	72
Çocuk	0	0	14	14
Genç Erişkin	4	0	4	4
Erişkin	11	6	2	19
Yaşlı	2	1	3	3
Toplam	17	7	88	112

Ele geçirilen 22 ikincil gömünün içerisinde 9 tekli ikincil gömüye ait bilgiler Tablo 17’de verilmiştir (13 ikincil çoklu gömü burada hariç tutulmuştur; bu mezarlar ile alakalı detaylar Tablo 18’de görülmektedir). Buna göre 9 ikincil tekli mezar içerisinde 2 tanesi çocuk ve 7 tanesi erişkin; cinsiyet dağılımı açısından da 5 erkek, 1 kadın ve 3 cinsiyeti belirlenemeyen bireyle temsil edilmektedir. Tablo 18’de görülen ikincil çoklu gömülerin yaş ve cinsiyet dağılımları açısından bakıldığında, tüm yaş gruplarının ve cinsiyetlerin temsil edildiği görülmektedir. Fakat en fazla genç erişkin (n=16) ve kadınlar (n=20) olduğu tespit edilmiştir. Diğer yaş grupları ve cinsiyet açısından sayısal farkın çok bulunmaması ve ikincil gömülerle ait kanıtların sınırlılığı neticesinde cinsiyet arasında bir fark anlaşılamamaktadır. Yaş grupları açısından ise ikincil gömü uygulamasının daha çok genç erişkinlere uygulandığını söylemek yanlış olmaz.

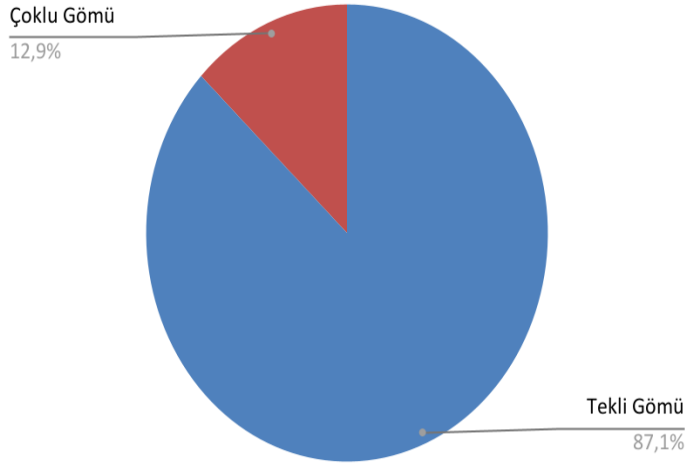
Tablo 17. İkincil ve Tekli Gömülere ait Mezarların Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

Mezarlar	Yaş Grubu	Cinsiyet
TP06-SK43	Erişkin	Erkek
TP10-SK41	Çocuk	Belirlenemedi
TP10-SK5	Erişkin	Erkek
TP10-SK6	Erişkin	Erkek
TP10-SK7	Erişkin	Erkek
TP12-SK70	Erişkin	Kadın
TP19-SK104	Erişkin	Erkek
TP19-SK110	Çocuk	Belirlenemedi
TP21-SK113	Erişkin	Belirlenemedi

5.2.1.8. Gömü Tipi

Yerleşim içerisinde ele geçirilen 140 mezar tekli ve çoklu gömüler olarak gruplandırılmıştır. Çoklu gömü içerisinde dahil edilen ikili ve üçlü gömüler veri setindeki sınırlı temsiliyetinden kaynaklı ayrıca bir kategori olarak değil; çoklu gömü içerisinde

değerlendirilmiştir. Ele alınan 140 mezarda, tekli gömülerin sayısının 122 (%87,1) ve çoklu gömülerin sayısının 18 (%12,9) olduğu görülmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Gömü Tiplerinin Dağılımı

Veri içerisindeki 18 çoklu gömüye ait detaylar Tablo.18'de verilmektedir. TP04-SK25 mezarı en az 5 bireye ait ikincil bir gömüdür; 1 bebek, 1 çocuk, 1 genç erişkin erkek, 1 erişkin erkek ve 1 cinsiyeti belirlenememiş erişkini kapsamaktadır. TP04-SK28 mezarı en az 2 bireye ait ikincil bir gömüdür; 1 çocuk ve 1 cinsiyeti belirlenememiş genç erişkini kapsamaktadır. TP06-SK41 mezarı en az 3 bireye ait ikincil bir gömüdür; 1 genç erişkin erkek, 1 erişkin kadın ve 1 cinsiyeti belirlenememiş erişkini kapsamaktadır. TP06-SK42 mezarı en az 4 bireye ait ikincil bir gömüdür; 1 çocuk, 1 erişkin erkek, 1 erişkin kadın ve 1 yaşlı erkek bireyi kapsamaktadır. TP10-SK21 mezarı en az 7 bireye ait birincil ve ikincil gömülerin beraber görüldüğü bir mezardır; 1 bebek, 1 çocuk, 1 genç erişkin kadın, 3 erişkin kadın ve 1 yaşlı erkeği barındırmaktadır. TP10-SK28 mezarı en az 5 bireye ait ikincil bir gömüdür; 1 bebek, 1 genç erişkin kadın, 1 erişkin kadın, 1 erişkin erkek ve 1 yaşlı kadını kapsamaktadır. TP10-SK34 mezarı en az 2 bireye aittir, gömü biçimi belirlenememiştir; 1 genç erişkin kadını ve 1 cinsiyeti belirlenememiş erişkini kapsamaktadır. TP10-SK39 mezarı en az 2 bireye ait birincil bir gömüdür; 1 bebek ve 1 çocuğu barındırmaktadır. TP10-SK40 mezarı en az 4 bireye ait ikincil bir gömüdür; 1 çocuk, 1 erişkin kadın, 1 erişkin erkek ve 1 cinsiyeti belirlenememiş erişkini kapsamaktadır. TP10-SK44 mezarı en az 4 bireye ait ikincil bir gömüdür; 1 bebek, 1 cinsiyeti belirlenemeyen genç erişkin ve 1 erişkin kadını kapsamaktadır. TP10-SK45 mezarı en az 3 bireye ait birincil bir gömüdür; 3 bebeği kapsamaktadır. TP11-SK51 mezarı en az 2 bireye ait ikincil bir gömüdür; 1 genç erişkin erkek ve 1 cinsiyeti

belirlenememiş erişkini kapsamaktadır. TP12-SK83 mezarı en az 4 bireye ait ikincil bir gömüdür; 2 çocuk, 1 genç erişkin kadın ve 1 erkek erişkini kapsamaktadır. TP13-SK90 mezarı en az 2 bireye ait ikincil bir gömüdür; 2 erişkin kadına bulunmaktadır. TP18-SK98 mezarı en az 7 bireye ait ikincil bir gömüdür; 4 çocuk, 2 genç erişkin kadın ve 1 genç erişkin erkeği barındırmaktadır. TP19-SK105 mezarı en az 7 bireye ait ikincil bir gömüdür; 1 çocuk, 2 genç erişkin kadın, 1 genç erişkin erkek, 1 erişkin kadın ve 1 erişkin erkeği kapsamaktadır. TP19-SK106 mezarı en az 3 bireye ait ikincil bir gömüdür; 2 erişkinden 1'i erkek, diğerinin ise cinsiyeti belirlenememiştir. TP09/10-BB olarak etiketlenen BB kolektif gömüsünde en az 42 bireye ait, birincil ve ikincil gömülerin bir arada olduğu bireyler içerisinde yaş ve cinsiyet tahmini yapılabilmemiş bireylere ait detaylara Büyükkarakaya ve diğerlerinin (2019) sunduğu şekilde, 2 bebek, 12 çocuk, 7 genç erişkin, 7 erişkin ve 1 yaşlı birey bulunmaktadır. Cinsiyet tahmini gerçekleştirilebilmiş 9 bireye ait kalıntılardan 4 kadın ve 5 birey tespit edilmiştir (Büyükkarakaya ve diğ., 2019).

Tablo 18. Çoklu Gömüler

Mezar	Birey Sayısı	Gömu Türü	Yaş	Cinsiyet
TP04-SK25	5	İkincil	1 Bebek 1 Çocuk 1 Genç Erişkin 2 Erişkin	- - Erkek 1 Erkek 1 Belirlenemedi
TP04-SK28	2	İkincil	1 Genç Erişkin 1 Çocuk	- -
TP06-SK41	3	İkincil	1 Genç Erişkin 2 Erişkin	1 Erkek 1 Kadın 1 Belirlenemedi
TP06-SK42	4	İkincil	1 Çocuk 2 Erişkin 1 Genç Erişkin	- 1 Kadın 1 Erkek 1 Erkek
TP10-SK21	7	Birincil ve İkincil	1 Bebek 1 Çocuk 1 Genç Erişkin 3 Erişkin 1 Yaşlı	- - 1 Kadın 3 Kadın 1 Erkek

TP10-SK28	5	İkincil	1 Bebek 1 Genç Erişkin 2 Erişkin 1 Yaşlı	- 1 Kadın 1 Kadın 1 Erkek 1 Kadın
TP10-SK34	2	Belirlenemedi	1 Genç Erişkin 1 Erişkin	1 Kadın 1 Belirlenemedi
TP10-SK39	2	Birincil	1 Çocuk 1 Bebek	- -
TP10-SK40	4	İkincil	1 Çocuk 3 Erişkin	- 1 Kadın 1 Erkek 1 Belirlenemedi
TP10-SK44	3	İkincil	1 Bebek 1 Genç Erişkin 1 Erişkin	- 1 Belirlenemedi 1 Kadın
TP10-SK45	3	Birincil	3 Bebek	-
TP11-SK51	2	İkincil	1 Genç Erişkin 1 Erişkin	1 Erkek 1 Belirlenemedi
TP12-SK83 (Kafatası Gömüsü)	4	İkincil	2 Çocuk 1 Genç Erişkin 1 Erişkin	- 1 Kadın 1 Erkek
TP13-SK90	2	İkincil	2 Erişkin	2 Kadın
TP18-SK98	7	İkincil	4 Çocuk 3 Genç Erişkin	- 2 Kadın 1 Erkek
TP19-SK105 (Kafatası Gömüsü)	7	İkincil	1 Çocuk 3 Genç Erişkin 2 Erişkin	- 2 Kadın 1 Erkek 1 Kadın 1 Erkek
TP19-SK106 (Kafatası Gömüsü)	3	İkincil	2 Genç Erişkin	1 Erkek 1 Belirlenemedi
BB Kolektif Gömüsü	>42	Birincil ve İkincil	Tüm Yaş Grupları	Kadın ve Erkek

Yerleşim içerisinde bulunan çoklu gömülerin içerdikleri gömü sayısının ortalaması 3.8'dir (BB Kolektif gömüsü hariç). Çoklu gömülerdeki gömü sayıları Tablo.20'de gösterilmektedir. Buna göre 2 gömüyü içeren 5 mezar, 3 gömüyü içeren 4 mezar, 4 gömüyü içeren 3 mezar, 5 gömüyü içeren 2 mezar ve 7 gömüyü içeren 3 mezar bulunmaktadır.

Çoklu gömülerin içerisinde BB kolektif gömüsünün ayrıca ele alınmasında fayda vardır. BB kolektif gömüsü, daha önceki yıllarda detaylı bir şekilde çalışmış ve gömü ile detaylı bilgilere ulaşılmıştır. 5. tabakada bulunan BB kolektif gömüsü (MÖ 6750-6635/6690-6595), en az 42 bireyi içermekte ve bireyler arasında cinsiyet veya yaş ayrımı gözlemlenmediği ifade edilmiştir (Büyükkarakaya ve diğ., 2019; Bıçakçı, 2022). Demografik bulgular cinsiyet için, tahmini yapılabilen 9 bireyin 4'ü kadın ve 5'i erkek; yaş grupları için 2'si bebek, 12'si çocuk, 7'si genç erişkin, 7'si erişkin ve 1'i yaşlı olduğu saptanmıştır (Büyükkarakaya ve diğ., 2019; Tablo 4). 1,5 yaşın altındaki bebeklerin buraya gömülmediği; bu durumun da biyolojik olgunluk ve sosyal kişilik/sosyal kimlik kavramı ile ilişkilendirilebileceğinden bahsedilmiş, ayrıca, bu durumun süttan kesme süreciyle ilgili olarak önemli bir biyo-kültürel faktör olduğu belirtilmiştir (Büyükkarakaya ve diğ., 2019).

BB kolektif gömüsünün, karışık gömü durumu, yeni gömüler için alanın düzenlenmesiyle önceki gömülere ait kemiklerin yerinden oynatılmasıyla açıklanmıştır (bone reduction) (Büyükkarakaya ve diğ., 2019). Bu karışıklığa özellikle uzun kemiklerin belirli bir alanda yoğunlaşmasıyla vurgulanmıştır. Uzun kemik yığınlarının belirli bir alanda bulunması, nispeten organize yeniden düzenleme uygulamalarına işaret etmektedir. BB mezarında üç birey çoğunlukla anatomik bağlantılarını korumuş olarak bulunmuştur. Bu bireylerden biri sol tarafa hoker pozisyonda, diğeri sırt üstü uzanmış ve başı düz pozisyonda, üçüncüsü ise doğu-batı yönünde hoker pozisyonda bulunmuştur. BB kolektif gömü içerisinde tespit edilen en az 42 bireye karşılık 14 kafatası saptanmış, bunlardan üçü anatomik bağlantılarını korumuş üç bireye aittir. Geriye kalan 11 tane izole kafatası, yapının merkezinde ve güneyinde birbirinden uzak noktalarda tespit edilmişlerdir (Büyükkarakaya ve diğ., 2019). BB kolektif gömüsünün gömü biçimi açısından değerlendirildiğinde gömü içerisinde bireylere ait tüm kemiklerin temsil edilmemesi ve belirlenen birey sayısının varsayımsal olması, ikincil gömüler için belli kemiklerin seçildiğinin ve bazı kemiklerin birincil gömüde unutulması/bırakılması gibi durumlara işaret ettiğinden bu alanın çoğunlukla ikincil gömü için kullanıldığı düşünülmektedir (Büyükkarakaya ve diğ., 2019; Büyükkarakaya, 2019). BB alanının, gömü için bir

biriktirme alanı olarak mı tasarlandığı yoksa uzun süreli bir gömü alanına dönüştürülmeden önce birden fazla gömü için mi kullanıldığı ise belirsizdir. Kolektif gömüyü çevreleyen taşlardaki restorasyon aşamaları, zeminin kuzeyden güneye yükseltilmesi, kemik yığınlarının göreceli seviye farklılıkları ve anatomik vücut kısımları sağlam olan bireylerin genel durumu, bu mezar yapısının zaman içerisinde art arda kullanıldığını ortaya koymuştur (Büyükkarakaya ve diğ., 2019; Büyükkarakaya, 2019). Ayrıca yapılan radyokarbon analizlerinin sonuçları da BB kolektif gömüsünün birden fazla kuşağı barındıran bir gömü alanı olduğuna işaret etmektedir (Büyükkarakaya ve diğ., 2019; Büyükkarakaya, 2017a, 2019).

5.2.1.9. Kafatası Kültü ile ilişkili Uygulamalar

Güneybatı Asya Neolitikü boyunca farklı uygulamalar şeklinde görülen Kafatası Kültü uygulamaları Tepecik-Çiftlik'teki insan kalıntıları bağlamında üç farklı şekilde görülmektedir: Kafatası alma, kafatası gömüsü ve sıvalı kafatasları. Sıvalı kafataslarıyla alakalı detaylar daha önceki bölümlerde ele alınmıştır. Sıvalı kafataslarının sayısının az olmasından dolayı herhangi bir analize tabi tutulmamıştır. Tepecik-Çiftlik'teki Kafatası Kültü bağlamında buradaki bulgularla beraber tartışma bölümünde ele alınacaktır.

Tepecik-Çiftlik yerleşimi içerisinde kafatası gömüsünün gerçekleştirildiği 8 mezarda toplam 19 kafatası bulunmuştur. Bunların 5 tanesi tek olmak üzere, 14 tanesi çoklu gömü olarak ele geçirilmiştir. Tek ele geçirilen kafataslarının 3 tanesi erişkin erkek; 2 tanesinin çocuğa ait olduğu saptanmıştır. Çoklu gömü olarak ele geçirilen kafataslarının yaş ve cinsiyetlerine ait bilgiler Tablo.18'de verilmiştir. TP19-SK105 ve TP19-SK106 mezarlarındaki, çoklu gömü olarak ele geçirilmiş kafatası gömüsü içerisindeki kafataslarının TP19-SK106'daki genç erişkin veya erişkin olabileceği belirtilmiş (Büyükkarakaya ve diğ. 2024, Tablo 2) kafatası haricinde sıvalı kafataslarıdır.

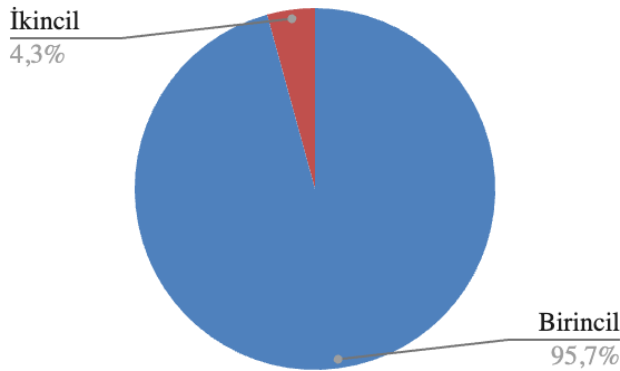
Kafatası alma uygulaması kazılar sırasında gün ışığına çıkarılan mezarlardaki bireylere ait kalıntılardan yola çıkılarak kafatası varlığı üzerinden alınma durumu "mevcut" ve "alınmış" olarak işlenmiştir. Ele alınan 122 tekli gömü içinden kafatası mevcudiyeti incelenebilmiş 95 mezara ait bilgiler Tablo.19'da gösterilmektedir. Kafatası mevcut olan,

uygulamaya maruz bırakılmamış, gömülerin oranı %73,7 (n=70) iken kafatası alınarak uygulamaya maruz bırakılmış gömüler %26,3'tür (n=25).

Tablo 19. Kafatasının Mevcudiyet Durumu

Kafatası Durumu	N	%
Mevcut	70	73,7
Alınmış	25	26,3
Toplam	95	100

Kafatası alınma uygulamasıyla gömü biçimi ilişkisine bakılabilmek amacıyla ele alınan 95 mezar içerisinden 70 mezarın gömü biçiminin oransal dağılımı Şekil 8'de gösterilmektedir. Buna göre kafatası uygulamasına maruz kalmamış bireylerin bulunduğu mezarların %95,7'si (n=67) birincil; %4,3'ü (n=3) ikincil gömüdürler. Kafatası uygulamasına maruz kalan bireylerin bulunduğu mezarların ise hepsi birincil gömüdür (n=25). Bunun dışında buradaki hesaplama dahil edilmeyen 8 adet kafatası gömüsü ve kafatasının hem alındığı hem de mevcut olan 4 tane çoklu gömü de bulunmaktadır.

Şekil 8. Kafatası Mevcut Olan Mezarların Gömü Biçimlerinin Dağılımı

Yerleşimde görülen Kafatası alma uygulamasıyla bireylerin yaşı ilişkisinin incelenebilmesi "Ki-Kare Testi" uygulanmıştır. Yaş gruplarıyla olan ilişkiyi değerlendirebilmek amacıyla tekli gömü olan ve kafatası alınma uygulaması tespit edilebilmiş 95 mezar teste tabi tutulmuştur. Test için oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H0: Kafatası alınması uygulaması ile yaş arasında bir ilişki yoktur.

H1: Kafatası alınması uygulaması ile yaş arasında bir ilişki vardır.

Gerçekleştirilen Ki-Kare Testinin sonuçları Tablo.20'de sunulmuştur. X^2 değeri 4 serbestlik derecesinde 54,81 olarak bulunmuş, bu değere karşılık gelen $p < 0,001$ olduğundan H0 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 20. Kafatası Alınması Uygulaması ve Yaş Grupları Arasında Ki-Kare Analizi Değerleri

	Değer	df	p
X^2	54,81	4	< ,001
N	95		

H0'ın reddedilmesi kafatası alınması uygulamasıyla yaş grupları arasında istatistiki anlamda anlamlı bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Buna göre, tüm yaş grupları içerisinde sadece bebeklerin kafatası alınması uygulamasına maruz kalma olasılığının yüksek derecede az olduğu söylenebilir. Çocuklarda, kafatasının mevcut veya alınmış olması arasındaki beklenen ve gözlemlenen değerler arasındaki fark net bir yorum yapmayı güçleştirmektedir. Buna rağmen istatistiksel olarak çocuklarla kafatasının alınması arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. Çocuklar grubunda görülen durumun benzeri şekilde genç erişkinlerde de görülmektedir. Erişkinlere ait beklenen ve gözlemlenen değerler arasındaki farkın fazlalığı, erişkin olmak ile kafatası alınması uygulamasına maruz kalmak arasında güçlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Kafatasının alınması ile yaşlılar arasındaki ilişki için de erişkin yaş grubu ile benzer bir yorum yapılabilmeyle birlikte, yaşlı grubunun veri setindeki temsiliyetinin sınırlı olduğu (n=5) göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak genel olarak söylenebilir ki, erişkin ve yaşlı yaş grubuna dahil olan 30 yaş üstü bireylerde bu uygulamanın çok yüksek bir ihtimalle gerçekleştirilmiş olduğunun tespiti önemlidir.

Kafatası alınması uygulamasıyla cinsiyet arasındaki ilişkinin incelenmesi için uygulanan Ki-Kare testine, 122 tekli gömü içerisinde kafatası alma uygulaması tespit edilebilmiş 95 mezar arasından, cinsiyeti belirlenebilmiş 26 mezar ele alınmıştır. 26 mezar içerisinde kafatası alınmış kadınların oranı %42,3 (n=11), erkek %23,07 (n=6) iken; kafatası alınmamış kadınların oranı %23,07 (n=6) ve erkek %11,54'tür (n=3). Ki-Kare Testi için oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H0: Kafatası alma uygulaması ile cinsiyet arasında bir ilişki yoktur.

H1: Kafatası alma uygulaması ile cinsiyet arasında bir ilişki vardır.

Gerçekleştirilen Ki-Kare Testinin bulguları Tablo 21'de sunulmuştur. X^2 değeri 1 serbestlik derecesinde 0,01 olarak bulunmuş, bu değere karşılık gelen $p=0,92>0,05$ olduğundan H0 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum da kafatası alma uygulamasının cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı görülmektedir. Bir başka deyişle kafatası alma uygulaması hem kadınlara hem de erkeklere ayırım gözetilmeksizin yapılmıştır.

Tablo 21. Kafatası Alınması Uygulaması ve Cinsiyet Arasındaki Ki-Kare Analizi Değerleri

	Değer	df	p
X^2	0,01	1	0,92
N	26		

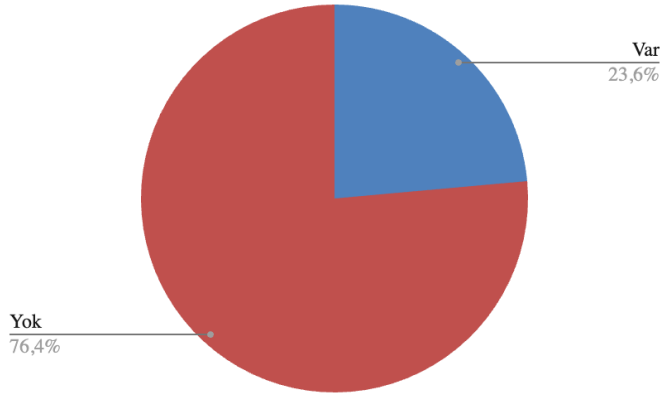
5.2.1.10. Hasır Kullanımı

Tepecik-Çiftlik'te bulunan mezarlar içerisinde hasır kullanımı ile ilgili kanıtlar oldukça sınırlıdır. Bunun bir nedeni kazı çalışmalarının ilk yıllarında fitolit kalıntılara dair verilerin toplanmamış olmasıdır. Ayrıca iklim koşulları ve höyüğün toprak yapısı nedeniyle bu tip kalıntıların kolaylıkla ortadan kalkabilmesidir. Bundan dolayı incelenen 140 mezar içerisinde hasır kalıntılarının tespit edildiği 34 mezar (tüm mezarların %24,2'si) görülmektedir.

Hasır kullanıldığına dair kanıtları bulunan 34 mezarın, 23'ü birincil, 11'i ikincil gömü; 24'ü tekli, 10'u çoklu gömüdür. Yaş ve cinsiyete göre bakıldığında; 15 bebek, 3 çocuk, 5 erişkin ve 1 yaşlı; 3 kadın ve 3 erkek mezarlarında görülmüştür. Dolayısıyla hem gömü biçimleri ve tipleri açısından hem de yaş grubu ve cinsiyetler bağlamında mezarlara bedenler yerleştirilirken hasır kullanımı açısından belli bir tercih olmadığını söylemek mümkündür.

5.2.1.11. Mezar Buluntuları

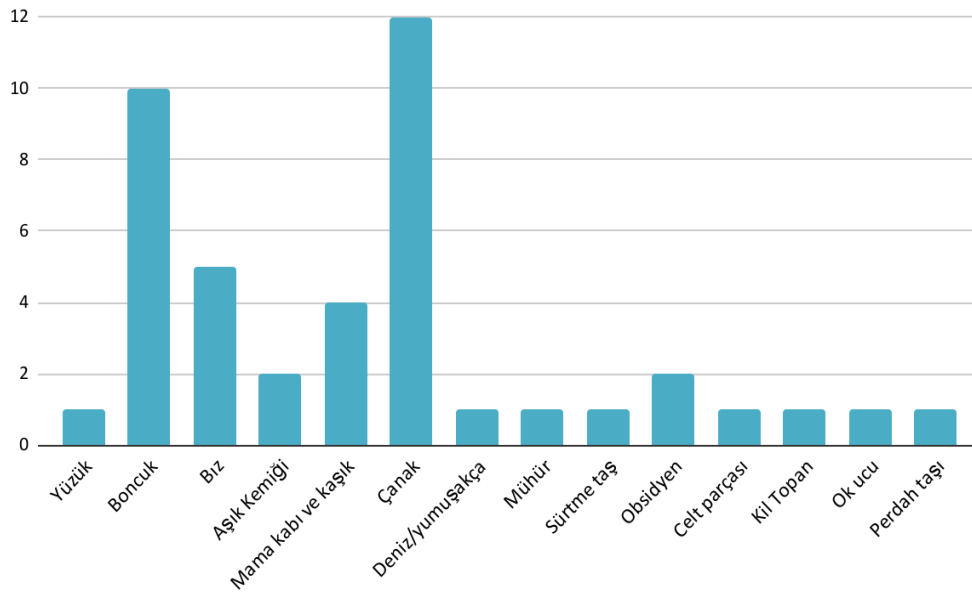
Tepecik-Çiftlik'te yapılan kazılar sonucunda bulunan 140 mezardaki mezar buluntusu durumunun dağılımı Şekil 9'da gösterilmektedir. Mezarların %74,2'sinde (n=107) mezar buluntusu yokken, %22,8'inde (n=32) mezar buluntusu bulunmuştur (Şekil 9).

Şekil 9. Mezarlar Buluntularının Dağılımı

Şekil 10'da buluntularının çeşidi ve sayısı gösterilmektedir. Buluntuların arasında yüzük (n=1), boncuk (n=10), bız (n=5), aşık kemiği (n=2), mama kabı ve kaşığı (n=4), çanak (n=12), deniz kabuğu (n=1), mühür (n=1), sürtme taş (n=1), obsidyen (n=2), celt parçası (n=1), kil topan (n=1), ok ucu (n=1) ve perdah taşı (n=1) bulunmaktadır. Tablo 22'de kazılarda ele geçirilen mezar buluntularının buldukları mezarla alakalı bilgilere yer verilmiştir. Buna göre en çeşitli mezar buluntusu bebeklere ait mezarlarda görülmektedir.

Bebek ve çocuk mezarlarında bulunan buluntuların hem sembolik hem de işlevsel nesnelere olduğu görülürken; genç erişkin, erişkin ve yaşlı mezarlarında daha çok işlevsel nesnelere bulunduğu gözlemlenmektedir. Bebek mezarlarında bulunan mama kabı ve kaşıkları dikkat çekicidir; bebek ölümlülüğü ve topluluk içerisindeki süttten kesme pratikleri hakkında fikir vermektedir. Cinsiyetle ilişkili mezar buluntuları açısından bir farklılık görülememiştir. Ele alınan örneklemin çok az olduğu ve sağlıklı bir yorum yapmanın zor olduğu hatırlatılmalıdır.

Şekil

10. Mezar Buluntuları

Tablo 22. Mezar Buluntuları Çeşitlerinin Yaş, Cinsiyet ve Gömü Biçimi Açısından Dağılımı

		Birincil Gömü	İkincil Gömü
Bebek		Bız/Boncuk/Celt Parçası/Deniz Kabuğu/Mama Kabı ve Kaşığı/Mühür/Obsidyen/Perdah Taşı/Seramik/Yüzük	-
	Çocuk	Aşık kemiği/Boncuk	Seramik
Genç Erişkin	Kadın	Boncuk	-
	Erkek	-	-
Erişkin	Kadın	Bız/Seramik	Boncuk

	Erkek	Bız/Seramik	Seramik
	Belirlenemedi	Obsidyen	Bız/Seramik
Yaşlı	Kadın	Bız/Sürtme Taş	-
	Erkek	-	-

Mezar buluntularının yaş ve cinsiyet açısından dağılımına bakıldığında cinsiyetler arası bir fark görülmemekle birlikte; en fazla bebeklerin mezarında mezar buluntusu olduğu (n=14) görülmektedir. Diğer mezar buluntuları 4 çocuk, 1 genç erişkin, 9 erişkin, 1 yaşlı mezarında ve 3 çoklu gömüde bulunmuştur. Buluntuların çeşitleri açısından ise yine en fazla çeşit bebeklerde görülmekte, en fazla bulunan buluntu ise boncuktur.

5.2.2. Tepecik-Çiftlik MÖ 7. Bin yıl Ölüm Uygulamalarının Tabakalara Dağılımı

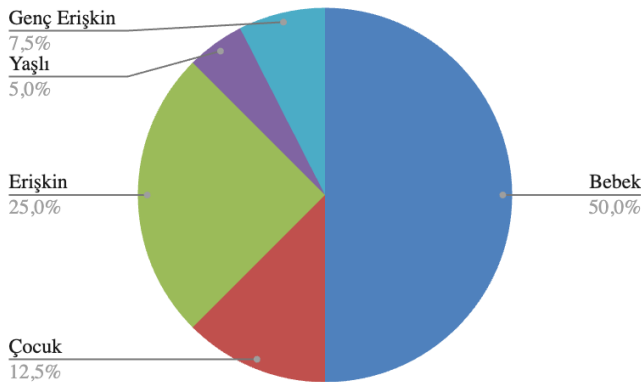
Tepecik-Çiftlik'te MÖ 7. Bin yıl boyunca gerçekleştirilmiş ölüm uygulamalarına ait kalıntılar bin yıl içerisindeki süreçsel durumun ortaya çıkarılması amacıyla belirlenen ölüm uygulamaları parametreleri tabakalar bazında da incelenmiştir. Öncelikle, her tabaka için yaş ve cinsiyet dağılımı yapılmış; sonrasında parametreler frekans ve yüzdelik oranları hesaplanmıştır. Bu değerlendirmelerin bazılarında, çoklu gömülerdeki bireylerin özelliklerinin birden fazla kere sayılmaması için sadece tekli gömüler ele alınırken; bazılarında tüm mezarlar ele alınmıştır. Ele alınan 140 mezarın %50,71'i (n=71) 4. tabakaya aittir. Bunu 3. tabaka %33,57 (n=47) oranıyla izlemektedir. 5/6. tabakaya ait mezarlar tüm mezarların %15,72'sine (n=22) denk gelmektedir. Mezarların tabakalar arası sayısal dağılımı yerleşimin genelini yansıtmamakla birlikte, sadece fikir vericidir. Höyükte kazı yapılan alanlarda ortaya çıkarılan mimari unsurlar ve açık alanlar ile, çoklu gömülerin nitelikleri ile tabakalara göre dağılımlarının bu bağlamlarda ele alınmalıdır.

5.2.2.1. Tabakalarda Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

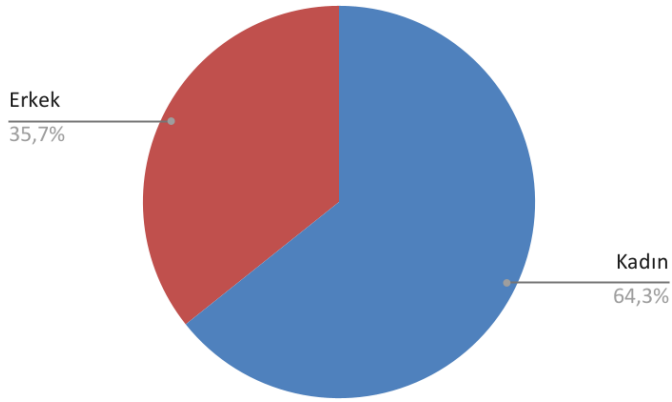
Tabakalar arası yaş grubu ve cinsiyet açısından tekli gömüler ele alınmıştır. Tekli gömü olarak 40 mezarın incelendiği 3. tabakaya ait yaş ve cinsiyet dağılımı Tablo 23'te, Şekil 11 ve Şekil 12'de görülmektedir. Buna göre 3. tabakada yaş gruplarına göre incelenen toplam 40 gömünün, %50'si bebek (n=20), %12,5'i çocuk (n=5), %7,5'i genç erişkin (n=3), %25'i erişkin (n=10) ve %5'i yaşlı (n=2) gruplarından oluşmaktadır (Tablo 23 ve Şekil 11). Tabakadaki 40 mezar içerisinde cinsiyeti tahmin edilebilen 14 bireye ait cinsiyet dağılımı, kadınlar için %64,3 (n=9) ve erkekler için %35,7'dir (n=5). (Şekil 12)

Tablo 23. Yaş ve Cinsiyet Gruplarının Tabakalara Göre Dağılımı

	3. Tabaka				4. Tabaka				5/6. Tabakalar				Toplam
	K	E	B	N	K	E	B	N	K	E	B	N	
Bebek	0	0	20	20	0	0	47	47	0	0	6	6	72
Çocuk	0	0	5	5	0	0	4	4	0	0	7	7	15
Genç Erişkin	3	0	0	3	0	0	0	0	1	0	0	1	4
Erişkin	4	5	1	10	7	6	3	16	1	0	0	1	27
Yaşlı	2	0	0	2	0	1	0	1	0	0	0	0	9
Toplam	9	5	26	40	7	7	52	67	2	0	13	15	122

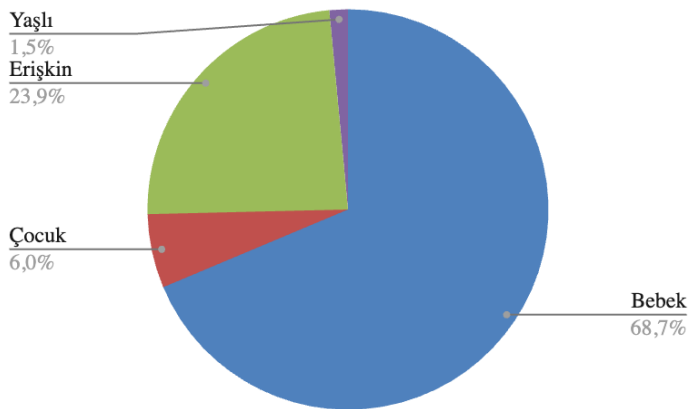

Şekil 11. 3. Tabakada Yaş Gruplarının Dağılımı

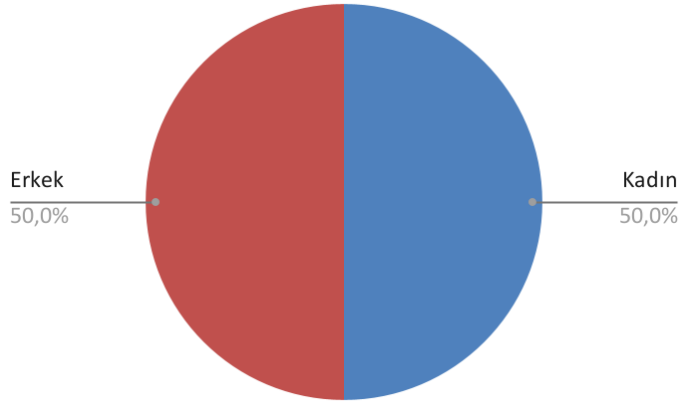

Şekil 12. 3. Tabakada Cinsiyet Dağılımı

Tekli gömü barındıran 67 mezarın incelendiği 4. tabakada cinsiyet ve yaş gruplarının dağılımları Tablo 23, Şekil 13 ve Şekil 14'te gösterilmektedir. Buna göre 4. tabakada yaş gruplarına göre incelenen toplam 67 bireyin, %68,7'si bebek (n=46), %6'sı çocuk (n=4), %23,9'u erişkin (n=16) ve %1,5'i yaşlı (n=1) gruplarından oluşmaktadır (Tablo 23 ve Şekil 13). 67 mezar içerisinde cinsiyet tahmini yapılabilmemiş 14 bireye cinsiyet dağılımı, kadınlar için %50 (n=7) ve erkekler için %50'dir (n=7). (Şekil 14)

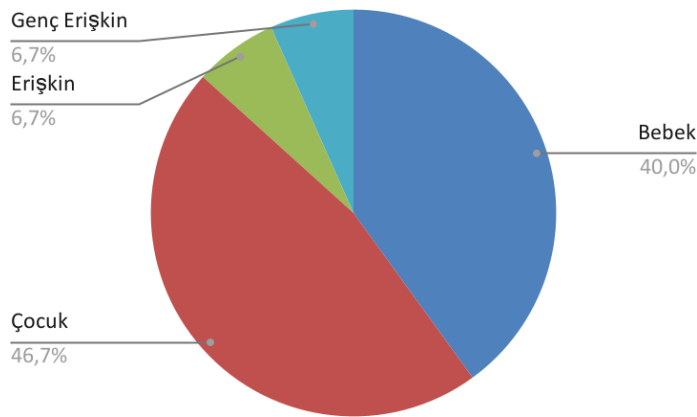

Şekil 13. 4. Tabakada Yaş Gruplarının Dağılımı

Şekil 14. 4. Tabakada Cinsiyet Dağılımı

Tekli gömü içeren 15 mezarın incelendiği 5/6. tabakalarda cinsiyet ve yaş gruplarının dağılımları Tablo 23 ve Şekil 15'te gösterilmektedir. Buna göre bu tabakalarda yaş gruplarına göre dağılım, %40 bebek (n=6), %46,7 çocuk (n=7), %6,7 genç erişkin (n=1) ve %6,7 erişkin (n=1) şeklindedir (Tablo 23). Ele alınan 15 mezar içerisinde sadece 2 tane bireye ait cinsiyet tahmini yapılabildiği ve onlar da kadındır.

Şekil 15. 5/6. Tabakada Yaş Gruplarının Dağılımı

Tabakalarda yaş ve cinsiyet dağılımı ile şimdiye kadar sunulan bulgular, Tepecik-Çiftlik'te bulunan tekli gömüler üzerinden gerçekleştirilmiştir. 18 çoklu gömünün demografik bilgileri bir önceki bölümde (Tablo 18) sunulmuştur. Buna göre, çoklu gömülerde tüm yaş ve cinsiyetler temsil edildiği gibi en fazla genç erişkinlerin (n=16) ve kadınların (n=20) çoklu gömüye dahil edildiği görülmektedir. Çoklu gömülerin tabakalara

dağılımı ise için 5.2.2.7. başlığında ele alınmakta ve Tablo 27'de sunulmaktadır (BB kolektif gömüsüne ait demografik bilgiler için bkz. Başlık 4.2).

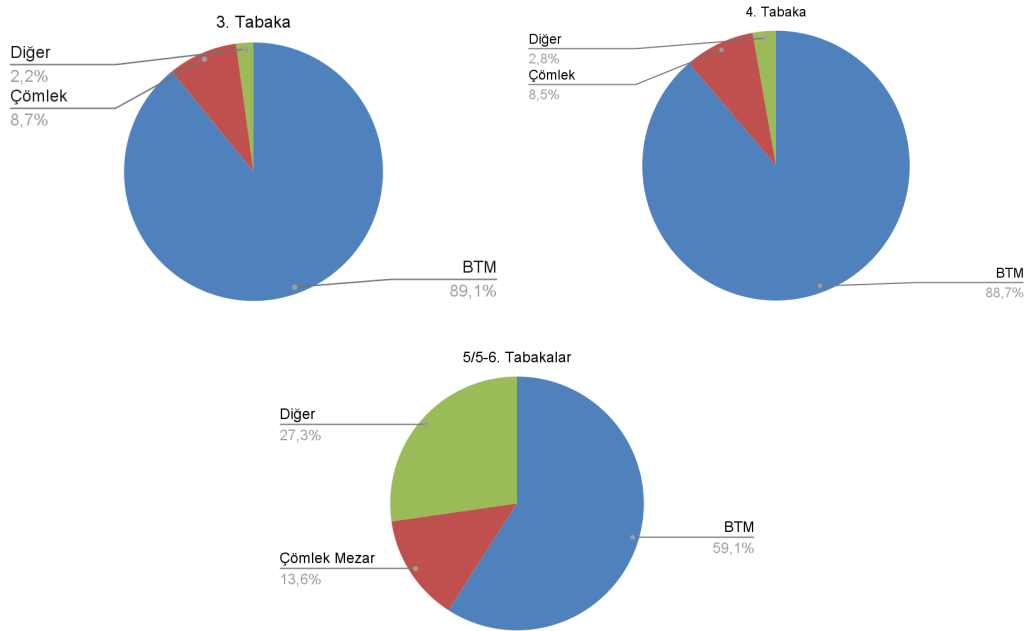
Tekli gömü açısından değerlendirilen 3., 4. ve 5/6. tabakaların geneline bakıldığında bebeklerin oranının hepsinde fazla olduğu görülmektedir. 4. tabakada genç erişkinler ve 5/6. tabakalarda yaşlılar hariç; tabakalarda tüm yaş gruplarının temsil edildiği görülmektedir. 3. ve 4. tabakalarda bebekler fazla gözükse de 5/6. tabakalarda çocukların daha fazla olduğu görülmektedir. Tabakalar arası genç erişkin temsiliyetinin farklı olduğu gözlemlenmektedir. 3. tabakada 3 birey ve 5/6. tabakalardan da 1 bireye ait kalıntılara rastlanılmışken; 4. tabakada genç erişkinler temsil edilmemektedir. Erişkinler, 3. ve 4. tabakalarda %20'nin üstünde bir orana sahipken; 5/6. tabakalarda tüm bireylerin sayısına oranı %10'un altındadır. Yine de her üç tabakada da ikinci en fazla görülen yaş grubudur. Yaşlılar için ise yorum yapmak temsiliyetin azlığından çok mümkün değildir. Ele alınan tabakalar cinsiyet açısından incelendiğinde, 3. ve 5/6. gruplarda kadınların sayısının fazla olduğu; 4. tabakada ise kadın ve erkeklerin oranının yarı yarıya olduğu gözlemlenmiştir. Hem yaş grupları hem de cinsiyet açısından tabakalar arası karşılaştırma tartışma bölümünde diğer ölüm uygulamalarıyla beraber ele alınacaktır. Bu dağılımların yorumlanması sırasında ele alınan üç tabakanın da farklı örneklem sayısına sahip olduğu ve her tabakadaki veri sayısının sınırlılığı göz önünde bulundurulmalıdır.

5.2.2.2. Mezar Tipi

140 mezarın, mezar tipleri belirlenebilmiş 139'u 3. tabakada 47, 4. tabakada 71 ve 5/6. tabakalarda 22 olacak şekilde dağılım göstermektedirler (Tablo 24). Mezar tiplerinin, ele alınan tabakalardaki sayısı ve oranları Tablo 24'te gösterilmektedir. Buna göre 3. tabaka için ele alınan 47 mezar içerisinde mezar tiplerinin dağılımı; basit toprak mezar için %89,4 (n=42), çömlek mezar için %8,5 (n=4) ve diğer şeklinde gruplandırılan mezarlar için %2,1'dir (n=1). 4. tabakada incelenen 71 mezarın, %88,7'si (n=63) basit toprak mezar, %8,5'i (n=6) çömlek mezar ve %2,8'i (n=2) diğer grubundaki mezarlardır. 5/6 tabakalarda görülen 23 mezarın içerisinde %60,9'u basit toprak mezar (n=14), %13'ü (n=3) çömlek mezar ve %26,1'i (n=6) diğer grubundaki mezarlardır (Şekil 16).

Tablo 24. Mezar Tiplerinin Tabakalara Göre Dağılımı

Mezar Tipi	3. Tabaka		4. Tabaka		5/6. Tabakalar		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Basit Toprak Mezar	41	89,1	63	88,7	13	59,1	117	84,2
Çömlek Mezar	4	8,7	6	8,5	3	13,6	13	9,4
Diğer	1	2,2	2	2,8	6	27,3	9	6,4
Toplam	46		71		22		139	

Şekil 16. Mezar Tiplerinin Tabakalara Göre Dağılımı

Tabakalardaki mezar tipleri incelendiğinde, her tabakada en fazla basit toprak mezar görüldüğü, sonrasında 3. ve 4. tabakalar için çömlek mezar görülürken; 5/6. tabaka için “diğer” olarak tanımlanmış mezarların yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu oran, 5/6. tabakadaki az veri sayısından kaynaklı olsa da “diğer” olarak tanımlanmış 9 mezarın 6’sının bu tabakada olması, 5/6. Tabakada çömlek mezar tipinin de mevcudiyeti de dikkate alındığında ilginçtir. 5/6. tabakadaki bu farklılık, diğer bulgularla beraber tartışma bölümünde tekrardan ele alınmaktadır.

5.2.2.3. Gümü Yatırılış Biçimi

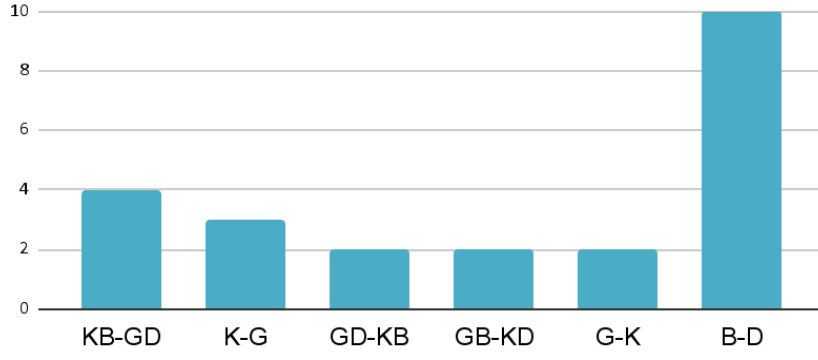
Tekli gömü içeren 122 mezardan, gömü yatırılış biçimleri belirlenebilmiş 57 mezar incelenmiştir (Tablo 25). 3. tabakadaki toplam 47 mezarın içerisinde, gömünün yatırılış biçiminin tespit edilebildiği 21 tanesinin %95,2'si hokerdir (n=20). %4,8'i (n=1) ise diğer olarak tanımlanmıştır (TP11-SK 22, bkz. kısım 5.2.1.3). 4. tabakada 71 mezardan yatırılış biçimi tespit edilebilmiş 27'sinin %97,3'ü (n=26) hoker; %3,7'si (n=1) diğer olarak kaydedilmiştir (TP21-SK 114, bkz. kısım 5.2.1.3). 5/6. tabakalardaki 22 mezar içerisinde 9 tanesinin gömünün yatırılış biçimi belirlenebilmiş ve bunların hepsi hoker pozisyonda bulunmuştur. Bu verilerden hareketle hoker pozisyonun tüm tabakalar için ortak bir uygulama olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 25. Gümü Yatırılış Biçiminin Tabakalara Göre Dağılımı

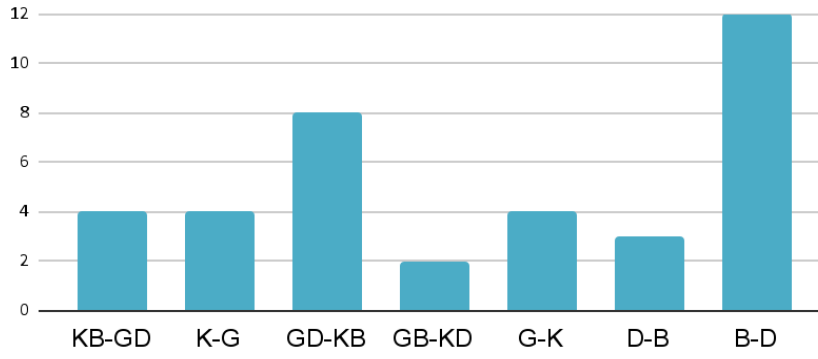
Gümü Pozisyonu	3. Tabaka		4. Tabaka		5/6. Tabakalar		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Hoker	20	95,2	26	97,3	9	100	55	96,5
Diğer	1	4,8	1	3,7	0	0	2	3,5
Toplam	21		27		9		57	

5.2.2.4. Gümü Doğrultusu

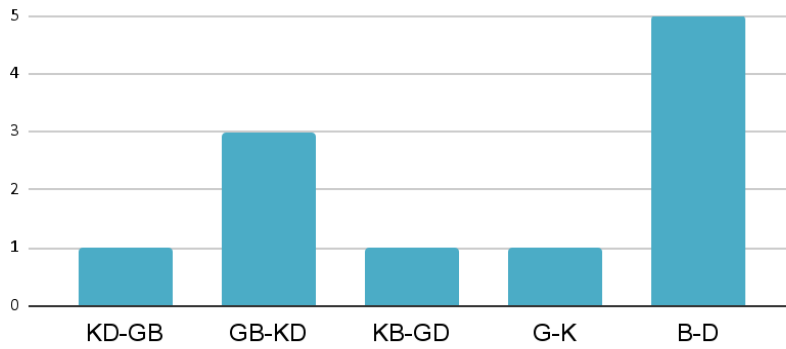
Tabakalarda görülen gömü doğrultuları Şekil 17, Şekil 18 ve Şekil 19'da görülmektedir. 3. tabakada doğrultuları tespit edilebilmiş 23 gömü içerisinde KB-GD 4, K-G 3, GD-KB 2, GB-KD 2, G-K 2 ve B-D 10 gömü olduğu tespit edilmiştir. 4. tabakada doğrultusu tespit edilebilmiş 37 gömü içerisinde KB-GD 4, K-G 4, GD-KB 8, GB-KD 2, G-K 4, D-B 3 ve B-D 12 gömü tespit edilmiştir. Aynı şekilde 5/6. tabakalarda gömü doğrultusu tespit edilebilen 11 gömünün içerisinde, KD-GB 1, GB-KD 3, KB-GD 1, G-K 1 ve B-D 5 gömü olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 17. 3. Tabakadaki Gömü Doğrultusu

Şekil 18. 4. Tabakadaki Gömü Doğrultusu

Şekil 19. 5/6 Tabakalardaki Gömü Doğrultusu

Tabakalar açısından gömü doğrultusu incelendiğinde her üç tabakada da en fazla B-D doğrultusunun temsil edildiği söylenebilir (sırasıyla n=10, 12 ve 5). Bu durum genel ele alınmış olan ölüm uygulamaları bulgusuyla değerlendirildiğinde; B-D doğrultusunun en çok tercih edilen doğrultu olmasının tabakalar arasında bir farklılığı görülmemiştir. Bunun dışında tabakalar için gömü doğrultusu konusunda çeşitliliğin olduğu ve hem tabakalar özelinde hem de yerleşim genelinde belli bir gömü doğrultusu tercihi olmadığı da eklenebilir.

5.2.2.5. Mezar konumu

Mezarların konumu üç farklı tabakada yerleşim içi açık alan ve yapı içi olarak; aynı zamanda da yapı içerisine gerçekleştirilen gömülerin yapıların hangi mekanlarında olduğu şeklinde iki farklı şekilde ele alınmıştır. Tablo 26'da mezarların tabakalara göre dağılımı gösterilmektedir.

3. tabakada, bulunan 47 tekli ve çoklu gömü içerisinde, konumu belirlenebilmiş 34 mezarın %88,6'sının açık alanlara (n=31), %11,4'ünün de yapı içine (n=3) konumlanmıştır (Tablo 26). Yapı içerisinde bulunan 3 mezarın hepsi, bu tabakadaki kanıtlarına ulaşılabilmiş 19 yapıya içerisinde (Çakan, 2024, ss. 314-315), Yapı-2'deki AD mekanında bulunmuştur (Şekil 20).

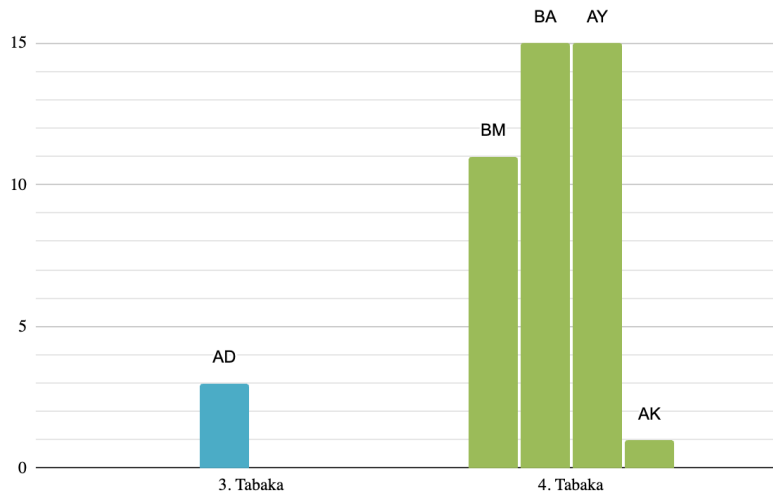
4. tabakada bulunan 71 tane tekli ve çoklu gömünün içerisinde konumu belirlenebilmiş 69 mezarın %62,3'ünün (n=43) yapı içerisinde ve %37,7'sinin (n=26) açık alanlara yapıldığı görülmektedir (Tablo 26). 4. tabakaya tarihlenen 3 yapıda (Çakan, 2024, s. ss. 314-315), toplam 43 yapı içi mezara ulaşılmıştır. Yapı içinden tespit edilen bu mezarlar Yapı-17'ye ait mekanlarda bulunmuştur. Yapı-17'ye bağlı mekanlar içerisinde en fazla mezar AY (n=15) ve BA (n=15) mekanlarında bulunmaktadır (Şekil 20). AY mekanında bulunan 15 mezarın 14'ü tekli ve 1'i çoklu mezardır. 14 tekli mezarın 12 tanesinde bebek ve 2 tanesinde erişkin bireylere ait kalıntılar bulunmuştur. AY mekanındaki çoklu gömü kolektif gömü olarak değerlendirilmiş (Büyükkarakaya, 2019) ve toplam 7 bireye ulaşılmıştır. Yani AY mekanındaki, 15 mezardan toplam 21 bireye ulaşılmıştır. BA mekanındaki 15 mezarın hepsi bebelere aittir. Bu mekandaki TP10-SK18 (Resim 8, bkz. 5.2.1.2.) mezarında, üzerine konulmuş iri taşlar bulunan bebek dışındaki tüm mezarların basit toprak mezar olduğu görülmektedir. BM mekanında ise 11 tane tekli

gömü (7 bebek ve 4 erişkin) bulunmuştur. Yapı-17'nin ana ve en geniş mekanı olan AK'deki 1 mezardan ise 1 bebeğe ait tekli gömü bulunmuştur. Yapı-2 içerisinde yer alan AD mekanından ise 3 bebek olmak üzere 1'i basit toprak mezar şeklinde, diğer 2'si ise çömlek mezarlarda ele geçirilmiştir.

5/6. tabaka bulunan 22 tekli ve çoklu gömü içeren mezardan konumu tespit edilen 19 mezarın %78,9'u (n=16) açık alanda ve %21,1'i (n=3) yapı içinde bulunmaktadır. Bu tabakada yapı içinde olduğu belirtilmiş TP'10 SK22, TP'10 SK23 ve TP'10 SK24 mezarlarının hangi yapı/mekan içerisinde olduğu belirlenememiştir. Bu tabakada bulunan mezarlar çoğunlukla yapıların yoğun olmadığı açık alandan ele geçirilmiş, BB kolektif gömüsü de bu alanda bulunmuştur. Bu alanın birincil, ikincil ve çoklu gömüleri barındırmasından dolayı "mezarlık" olarak nitelendirilebileceği belirtilmiştir (Çakan, 2024, ss.92-93).

Tablo 26. Mezarların Konumlarına göre Tabakalarda Dağılımı

	3. Tabaka		4. Tabaka		5/6. Tabaka	
	N	%	N	%	N	%
Açık Alan	31	88,6	26	37,7	16	84,2
Yapı İçi	3	11,5	43	62,3	3	15,8
Toplam	34		69		19	

Şekil 20. Mezarların Yapı Mekanlarına Tabakalara Göre Dağılımı

Bahsi geçen mekanlar içerisinde bulunan gömülerin yaş ve cinsiyet açısından dağılımı şu şekildedir: AD mekanından 3 bebek; BM mekanından 7 bebek, 2 kadın, 1 erkek ve 1 cinsiyeti belirlenememiş toplam 4 erişkin; BA mekanından 14 bebek ve 1 çocuk, AY mekanından 12 bebek, 2 kadın erişkin ve 1 çoklu gömü, AK mekanından 4. tabakadan 1 bebek bulunmuştur.

Ele alınan tabakalarda mezarların konumları karşılaştırıldığında, her tabakada en çok açık alanda görülse de yapı içi gömüler açısından tabakaların arasında değişim olduğu izlenmektedir. 3. tabakada görece fazla olan yapılara rağmen mezarlar için açık alanların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Yapı içine gerçekleştirilen sınırlı sayıdaki gömünün de bebeklere ait olduğu tespit edilmiştir. 4. tabakada yapı içi gömüler açık alanlara göre daha fazla görülmekte ve Yapı-17'deki yapı içi gömülerde neredeyse hepsi bebek (sadece biri çocuk) olarak bulunmuştur. 5/6. tabakasinda açık alanın daha fazla kullanıldığı ve ele alınan 19 mezarın içinde BB kolektif gömüsünün de bulunduğu belirtilmelidir. Bu bulgular tabakalar arasında mezarların konumu açısından bir değişime işaret etmektedir.

5.2.2.6. Gömü Biçimi

140 mezar içerisinde gömü biçimi belirlenememiş 2 ve hem birincil hem de ikincil gömüleri içeren 2 mezar olmak üzere toplam 4 mezar inceleme dışına çıkarıldığında elde kalan 136 mezarın tabakalara dağılımı Tablo 27'de gösterilmektedir. 3. tabakada gömülerin %80,4'ünün (n=37) birincil ve %19,6'nın (n=9) ikincil olduğu görülmektedir. 4. tabakadaki gömülerin %88,4'ü (n=61) birincil ve %11,6'sı (n=8) ikincil gömülerdir. 5/6. tabakalarda ise birincil gömülerin oranı %76,2 (n=16) iken; ikincil gömülerin oranı %23,8'dir (n=5).

Tablo 27. Gömülerin Biçimlerine Göre Tabakalara Dağılımı

3. Tabaka		4. Tabaka		5/6. Tabaka	
N	%	N	%	N	%

Birincil Gümü	37	80,4	61	88,4	16	76,2
İkincil Gümü	9	19,6	8	11,6	5	23,8
Toplam	46		69		21	

Verilere göre, her üç tabakada da birincil gömü en fazla görülürken, oransal olarak 5/6. tabakada, ikincil gömünün toplam mezar sayısına oranı diğer tabakadakilerden daha fazladır. Bu durum 5/6. tabakada ikincil gömü uygulamasının da yoğun olarak gerçekleştirildiğine işaret edebilir. Ayrıca bu analize dahil edilmeyen ve birçok birincil-ikincil gömüyü içinde barındıran BB kolektif gömüsü de bu tabakadadır. Bu açıdan 5/6. tabakada gömü biçimleri açısından diğer tabakalara göre daha fazla uygulandığı yorumu yapılabilir.

5.2.2.7. Gümü Tipi

140 mezarın içerdiği gömü sayıları bakımından tabakalarda dağılımı incelenmiştir (Tablo 28). 3. tabakadaki gömü tipi belirlenmiş 46 mezarın %87'si (n=40) tekli; %13'ü (n=6) çoklu gömü olarak gerçekleştirilmiştir. Çoklu gömülerdeki gömü sayısının ortalaması 3.8'dir. 4. tabakadaki 71 mezarın %93'ü (n=66) tekli gömü; %7'si (n=5) ise çoklu gömüdür ve çoklu gömülerdeki gömü sayısının ortalaması 4'tür. 5/6. tabakalarda toplam 22 mezarın %68,2'si (n=15) tekli gömü; %31,8'i (n=7) çoklu gömüdür ve çoklu gömülerde gömülerin sayısının ortalaması 4'tür (ortalamaya BB kolektif gömüsü dahil edilmemiştir).

Tablo 28. Gümü Tiplerinin Tabakalara Dağılımı

	3. Tabaka			4. Tabaka			5/6. Tabaka		
	N	%	Gümü Sayısı Ort.	N	%	Gümü Sayısı Ort.	N	%	Gümü Sayısı Ort.
Tekli Gümü	40	87	1	67	94,4	1	15	68,2	1
Çoklu	6	13	3,5	4	5,6	4	7	31,8	4*

Gözü

Toplam	46	100	71	100	22	100
---------------	----	-----	----	-----	----	-----

*BB Kolektif Gözü hariç.

Her üç tabakada da tekli gözüler ve çoklu gözüler birlikte görölmektedir. Bunların sayısal oranları oldukça değişkenlik gösteriyor olsa da bu durum muhtemelen her tabaka için ele alınan mezar sayısından kaynaklanmaktadır. 5/6. tabakadaki BB Kolektif gözüünün içerdęi çok sayıdaki birey ile diğer çoklu gözülerden ayrılmaktadır. Bu durum, BB kolektif gözüü dışarıda tutularak, tabakalardaki çoklu gözülerin içerdikleri birey sayılarının ortalamaları (Tablo 31), BB Kolektif gözüünün yerleşim içerisindeki önemini ortaya koymaktadır.

5.2.2.8. Kafatası Kültü ile İlişkili Uygulamalar

Kafatası Kültü içerisinde tabakalar arası karşılaştırmaya uygun olarak veri sunan kafatası alma uygulaması incelenmiştir. Üç tabakanın genel bir değerlendirilmesi 5.2.1.9. başlığında ele alınmıştır. Kafatası alma uygulamasının incelendiği 95 mezara ve uygulamanın tabakalarda görölmesine dair bilgiler Tablo 29'da görölmektedir.

3. tabakada kafatası alma uygulamasına maruz bırakılmış 8 tekli gözü (%30,8) ve kafatası alınmamış 18 tekli gözü (%69,2) gözlemlenmektedir. Bu tabakada kafatası kültürü ile alakalı olarak ayrıca 3 kafatası gözüü de tespit edilmiştir. Kafatası kültürüyle ilişkili bir diğer uygulama olan ve daha önceki bölümlerde bahsi geçen sıvalı kafatasları 3. tabakada bulunmuş olmakla birlikte örneklere dair radyokarbon tarihleri söz konusu iskelet elemanlarının bir önceki tabakaya ait olduğunu işaret etmektedir.

4. tabakadaki 13 tekli gözüde (%23,2) kafatasının alındığı; 43 tekli gözüde de (%76,8) kafatasının alınmamış olduğu görölmektedir. Bunun yanı sıra, 3 çoklu gözüde hem kafatası alınmış hem de alınmamış gözülerin bulunduğu örneklere ve 2 kafatası gözüüne rastlanılmaktadır.

5/6. tabakada ise 4 tekli gömüde (%30,8) kafatasının alınmış ve 9 tekli gömüde (%69,2) ise alınmamış olduğu tespit edilmiştir. Bu tabakada ayrıca 1 kafatası gömüsü ve BB kolektif gömüsünde hem kafatası alınmış hem de alınmamış örnekler görülmektedir.

Tablo 29. Kafatası Alma Uygulamasının Tabakalara Dağılımı

	3. Tabaka		4. Tabaka		5/6. Tabakalar	
	N	%	N	%	N	%
Kafatası Alınmış	8	30,8	13	23,2	4	30,8
Kafatası Mevcut	18	69,2	43	76,8	9	69,2
Toplam	26		56		13	

Kafatası alınması uygulamasının her üç tabakada da rastlanması, ardışık tabakalar boyunca bu uygulamanın bir norm olarak korunduğuna güçlü kanıt oluşturmaktadırlar. Ayrıca Kafatası Kültü ile ilişkili diğer uygulamalardan olan, sıvalı kafataslarına örneklerin tespit edildiği tabaka ile örneklerin köken aldığı tabakanın farklılaşması dikkat çekicidir. Sıvalı kafatası uygulamasına kafatası alma uygulamasına nazaran görece az miktarda tespit edilmiştir. Sıvalı kafatasları, bulunduğu topluluğun sosyal yapıları, sembolik dünyaları ve inanış biçimleri hakkında bilgi sağlayan önemli bir bulgudur. Tüm bunlar tartışma bölümünde ele alınacaktır.

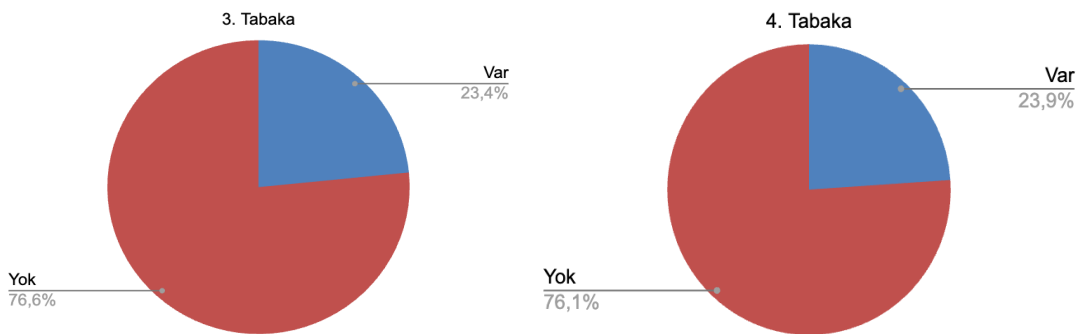
5.2.2.9. Mezar Buluntuları

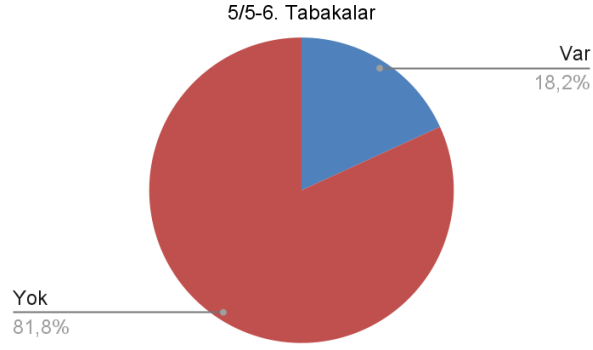
Yerleşim içerisinde ele geçirilen 140 mezarda bulunan mezar buluntularının ele alınan tabakalarda dağılımı incelenmiştir. 3. tabakada incelenen 47 mezardan %23,4'ünde (n=11) mezar buluntusu görülürken; %76,6'sında (n=36) mezar buluntusu saptanmamıştır (Şekil 21). 3. tabakada mezarlarda bulunan mezar buluntuları Tablo.33'te gösterilmektedir. Mezar buluntusu olan 11 mezar içerisinde, 3'ünde boncuk, 3'ünde bız, 1'inde aşık kemiği, 2'sinde mama kabı ve kaşığı, 1'inde sürtme taş ve 5'inde çanak-çömlek olarak kaydedilmiştir. Bu mezar buluntuların kimisi aynı mezarda beraber bulunurken kimisi tek başına ele geçirilmiştir. 3. tabakada bulunan mezar buluntularının

yaş ve cinsiyete göre sayısal dağılımı şu şekildedir: 5 bebek, 2 çocuk, 1 genç erişkin kadın, 2 erişkin (1 kadın ve 1 erkek) ve 1 yaşlı kadın.

4. tabakadaki mezar buluntuları açısından ele alınan 71 mezarın %23,9'unda (n=17) mezar buluntusu bulunmuş; %76,1'inde (n=54) tespit edilmemiştir (Şekil 21). Mezar buluntusunun olduğu 17 mezarda bulunanlar Tablo.33'te gösterilmektedir. Buna göre, mezarların 5'inde boncuk, 5'inde bız, 1'inde aşık kemiği, 2'sinde mama kabı ve kaşığı, 8'inde çanak-çömlek bulunmaktadır. Her birinden birer tane olmak üzere, deniz/yumuşakça kabuğuna, mühüre, obsidyene, celt parçasına ve perdah taşına da rastlanılmıştır (Tablo 30). 4. tabakada bulunan mezar buluntularının yaş ve cinsiyet açısından sayısal dağılımı: 7 bebek, 2 çocuk, 2 kadın, 3 erkek ve 2 cinsiyeti tahmin edilemeyen erişkin şeklindedir. Bu tabakada mezar buluntusu ele geçirilen 1 mezar çoklu gömüdür.

5/6. tabakalarda ele alınan 22 mezarın %18,2'sinde (n=4) mezar buluntusu bulunmuş; %81,8'inde (n=18) ise bulunamamıştır (Şekil 21). Tabakalardaki mezar buluntuları Tablo.34'te gösterilmektedir. Mezarların 1'inde yüzük, 2'sinde boncuk ve 1'inde ok ucu bulunmuştur (Tablo 30). Bu tabakalarda bulunan mezar buluntularının 2si bebek mezarlarından, diğer 2'si ise çoklu mezarlarda bulunmuştur.

Şekil 21. Mezar Buluntularının Tabakalarda Dağılımı

Tablo 30. Mezar Buluntularının Tabakalara Dağılımı

Mezar Buluntuları	Tabakalar			Toplam
	3. Tabaka	4. Tabaka	5/6. Tabaka	
Yüzük			1	1
Boncuk	3	5	2	10
Bız	3	5		8
Aşık Kemiği	1	1		2
Mama kabı ve kaşık	2	2		4
Çanak-Çömlek	5	8		12
Deniz/Yumuşakça Kabuğu		1		1
Mühür		1		1
Sürtme Taş	1			1
Obsidyen		1		1
Celt Parçası		1		1
Kil Topan				
Ok ucu			1	1
Perdah Taşı		1		1

Tabakalardaki mezar buluntularının varlığına bakıldığında, her üç tabakadaki mezarlarda birbirine yakın oranlarda ve az miktarda mezar buluntusuna rastlanıldığı görülmektedir. Bu durum mezara nesnelere bırakılmasının üç tabakalarda tercihe dayalı bir uygulama olduğuna işaret edebilir. Mezar buluntuların içeriğine bakıldığında; mezara bırakılmak için tercih edilen nesnelere tabakalar arasında farklılaşmadığı görülmektedir. Bu yorumlarla birlikte, Tepecik-Çiftlik'te ele geçirilen mezar buluntularının sayısal azlığı göz önünde bulundurulmalıdır. Tabakalarda mezar bulgusu bırakılan gömülere ait demografik bilgilere bakıldığında, her üç tabakada da en fazla bebeklerin olduğu görülmektedir. 3. tabakada tüm yaş ve cinsiyet gruplarının temsiliyeti görülürken; 4. ve 5/6. tabakalarda bu çeşitlilik yaş ve cinsiyet açısından çeşitlilik görece daha azdır.

6. BÖLÜM

TARTIŞMA

6.1. TEPECİK-ÇİFTLİK ÖLÜM UYGULAMALARI

6.1.1. MÖ 7. Bin yılda Tepecik-Çiftlik Ölüm Uygulamaları

Çalışmada, Tepecik-Çiftlik MÖ 7. bin yıl topluluğunun ölüm uygulamaları 2000-2021 yılları arasında gerçekleştirilen kazılardan elde edilen bilgilerden hareketle incelenmiştir. Bu bulgular yerleşimdeki ölüm uygulamaları çeşitliliği ortaya koymaktadır. Tartışma bölümünde ilk olarak çalışma dahilinde elde edilen bulguların yerleşim içinde ve tabakalara göre değerlendirmeleri ele alınan parametreleri üzerinden gerçekleştirilmiştir.

6.1.1.1. Mezarların Demografik Özellikleri

Bulgular kısmında sunulan Tablo.4'te 122 tekli mezardaki yaş ve cinsiyet dağılımları verilmiştir. Bulgular incelendiğinde, her yaş grubundan bireylerin temsiliyetinin görüldüğü söylenebilir. Mezarlar içerisinde yaş bakımından en fazla bebeklerin olduğu görülmektedir. Bu bulgu bebek ölümlülüğünün fazla olduğuna işaret etmekle birlikte; daha önce Büyükkarakaya'nın (2017b) bahsettiği bebek ölümlülüğü ile tutarlı bir bulgudur. Sütten kesilme yaşının 1,5 yaştan daha erken bir zamanda olmasının bu bebek ölümlülüğü ile alakalı olabileceği belirtilmektedir (Büyükkarakaya, 2017b). Bebeklerden sonra en fazla erişkin mezarları görülmektedir.

Yerleşim içerisindeki cinsiyet tahmini yapılabilmemiş bireylerin kadın ve erkek dağılımı incelendiğinde dağılımın sırasıyla %60 ve %40 olduğu görülmektedir. Çalışmalar, popülasyon içerisinde bir manipülasyon olmadığı sürece tutarlı bir şekilde erkek/kadın

oranının 1 veya genellikle erkeklerin lehine olacak şekilde 1'den biraz fazla olduğu ortaya koymaktadırlar (Campbell, 2001; Coale, 1991). Buradan hareketle, kadınların optimalden fazla olarak görülmesi, topluluk içerisindeki kadın ölümlüğü hakkında ipucu vermektedir. Daha önceki biyoarkeolojik çalışmalar, Tepecik-Çiftlik topluluğunda kadınların ölüm yaşı ortalamasının (33.3) erkeklerinkinden (36) az olduğunu; bu durum da kadınların yeterli beslenme açısından erkeklere göre dezavantajlı olmalarından kaynaklanabileceğinden bahsetmektedir (Büyükkarakaya, 2017b; Büyükkarakaya ve diğ., 2017). Beslenme yetersizliğinin getirmiş olabileceği yüksek ölüm oranı bu bulguyla desteklenmektedir. Bunun dışında, eldeki mezarlarda kadınların temsiliyetinin beklenenden fazla olması; kadınların belli ölüm uygulamaları açısından daha tercih edilebilir olduğu düşünülse de Tepecik-Çiftlik topluluğunda bulguların da gösterdiği gibi ölüm uygulamaları açısından kadın ve erkekler arasında bir fark görülmemektedir. Cinsiyetler arası böylesi bir farkın görülmemesi, çoğu Güneybatı Asya yerleşimindeki bulgular ile benzerdir. Ölüm uygulamaları açısından cinsiyetler arası farklılığın bulunamaması, yeteri kadar bireye ait kalıntılara ulaşılammış olmasından kaynaklanabileceği gibi; gerçekten de cinsiyet arası farklılıkların yansıtılmadığına işaret edebilir. Cinsiyetler arası olası bir farkın tespit edilebilmesi için daha fazla kanıt ve çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

6.1.1.2. Tepecik-Çiftlik Ölü Gömme Uygulamaları

Tez çalışması içerisinde gerçekleştirilen analizler ve ortaya konulan bulgular, Tepecik-Çiftlik yerleşimde yapılmış çalışmaların (Bıçakçı ve diğ., 2012; Büyükkarakaya, 2017a,b; Büyükkarakaya ve diğ., 2019; Büyükkarakaya, 2019) ve genel anlamda Güneybatı Asya ölüm uygulamalarının özelliklerinin ele alındığı çalışmalarda (Croucher, 2012) ortaya konulan bulguları birçok açıdan desteklemektedir. Tartışmanın bu bölümünde, Tepecik-Çiftlik ölüm uygulamaları açısından önceki bulgularla bu çalışmanın bulgularına odaklanılacaktır.

Tepecik-Çiftlik yerleşiminde, önceki yayınlarda da ele alınan basit toprak mezarların baskın olduğu görülmektedir. Bu duruma Tepecik-Çiftlik'in bulunduğu Orta Anadolu ve Güneybatı Asya Neolitiğinde oldukça sık rastlanılmaktadır. Basit toprak mezarları, yaygınlık açısından çömlek mezarlar takip etmektedir. Erişkin, genç erişkin ve yaşlı yaş gruplarından bireylerin basit toprak mezara gömülme ihtimali yüksekken; çömlek

mezarlar bebekler ile karakterizedir. Cinsiyetler açısından mezar tipleriyle bir ilişki görülememektedir. Bu sonuçlar, önceki çalışmalarla tutarlıdır (Büyükkarakaya, 2019; Büyükkarakaya ve diğ., 2019).

Yerleşimle alakalı daha önceki çalışmalardan farklı olarak, daha önce basit toprak mezar olarak işlenen ve içerisinde farklı yerlerde taşlar bulunduran mezarlar, bu çalışmada ilk defa ele alınmıştır. Çalışma içerisinde “diğer” olarak ele alınan bu mezarlarda taşlar, gömünün çevresinde (BB Kolektif Gömüsü, Resim 9), kapak gibi gömünün üstünde (TP15-SK95, Resim 10), gömünün altında (TP12-SK79, Resim 11) bulunduğu örneklere rastlanmaktadır. Bu mezarların sayısal sınırlılığı bu mezar tipinin topluluktaki herkese uygulanmadığına işaret etmektedir. Ayrıca bu farklı mezar tipinin içerdiği gömüler yaş, cinsiyet ve gömü sayısı açısından bir sınırlama olmadığı görülmektedir. Güneybatı Asya’da bazı yerleşimlerde de taşların mezar içerisinde farklı şekillerde yerleştirildiği örnekler görülmektedir. PPNA’da Eriha’da birkaç mezarın taş ve kerpiç bloklarıyla çevrildiği basit toprak mezarlara rastlanmıştır (Kenyon, 1981). PN’de Tell el-kerkh’te bulunan “mezarlıkta” birkaç mezarın üzerinin taşla örtüldüğü belirtilmiştir (Jammo, 2020b). Kuzeybatı Anadolu’da PN’den Erken Kalkolitik’e geçişte Aktopraklık C’de (Alpaslan-Roodenberg, 2011a) ve Pendik’te (Pasinli ve diğ., 1994) mezarların içerisine taş koyma veya mezarların taşlar ile çevrenmesi örnekleri görülmüştür. Bu örneklerin bölgesel ve dönemsal açıdan birbirinden uzak oluşu birbirleriyle olası bir etkileşim ihtimalinin gözde çıkarılmasına neden olmaktadır. Bu açıdan literatür ele alınırken benzer örneklerin basit toprak mezar olarak ele alınmış olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Aynı zamanda mezarlarda taşların kullanılması uygulamasının farklı bölgelerde yerel kapsamda ortaya çıkmış olabileceği de düşünülebilir.

Resim 9. BB Kolektif Gömüsü (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)

Resim 10. TP15-SK95 (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)

Resim 11. TP12-SK79 (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)

Tepecik-Çiftlik'te "diğer" olarak değeriendirilen mezar tipinin yerleşim bazında gerçekleştirilen bir uygulama olduğu düşünöldüğünde; özel bir mezar tipinin varlığı açısından Tell Halula ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bu yerleşimde, basit toprak olarak nitelendirilen çukurlar yapı içi taban altında açılmış, ölen bireyler oturmuş pozisyonda çukurlara yerleştirilerek, mezar çukurları şarap şişesindeki mantara benzer şekilde, çukurun açıklığından 20 cm kadar içine uzanan kompakt bir çamur tapa ile kapatılmıştır (Guerrero ve diğ., 2009; Molist ve diğ., 2004). Yerleşimin sonraki PN tabakalarında ise basit toprak mezar ve bebekler için çömlek mezar kullanımı görölmüşür (Molist ve diğ., 2004). Benzer şekilde Geç PN-Erken Kalkolitik tabakalarına sahip Kuzeybatı Anadolu'daki yerleşimlerde de bölgesel ölçekli ele alınabilecek mezar tipi uygulaması gözlemlenmektedir. Aktopraklık C, Barcın Höyük, İlipınar, Menteşe ve Yenikapı'daki çalışmalar sırasında bazı mezarların içerisinde bulunan ahşap kalıntıları; sedye benzeri ölüyü taşımaya yarayan bir aracın kalıntıları olarak yorumlanmış olsa da, ilk tabut örneklerine ait olabileceği de düşünölmektedir (Alpaslan-Roodenberg ve Roodenberg, 2021). Tüm bu örnekler, genel olarak ele alınan basit toprak mezara ait farklı özelliklerin de göz önünde bulundurulabileceği; bunların da toplulukların ölüm uygulamaları ve ritüelleri açısından ipucu verebilecek bulgular olduğu vurgulanmalıdır. Ayrıca Güneybatı Asya'daki diğer yerleşimlerde de görölen yerleşime özgü veya bölgeselleşen uygulamalar, Tepecik-Çiftlik'te olduğu gibi bazı yerleşimler açısından kültürel yerelleşmelerini sunuyor olabilir.

Çalışmada ele alınan mezarlardaki gömülerin yatırılış biçim, hepsinin hoker pozisyonda olduğu; daha önce ortaya konmuş bulguları desteklemektedir (Bıçakçı ve diğ., 2012; Büyökkarakaya, 2019). Sadece iki gömünün pozisyonunun hoker olmaması (TP11-SK52 ve TP21-SK114) bu farklılığın bir uygulamaya yönelik olmasından çok tesadüfi olduğuna işaret etmektedir. Gömülerin doğrultusu ve yatırılış tarafı ele alındığında, yerleşim içerisindeki genel normu belirtmek zordur. Gömünün yatırılış tarafı açısından sol ve sağ tarafların mezarlar içerisinde eşit sayıda görölmesi belli bir tercihin olmadığını yansıtmaktadır. Gömü doğrultusu olarak Batı-Doğu, en fazla görölse de bu durumun bir norma işaret ettiğini söylemek çok da doğru olmamaktadır. Zira, Batı-Doğu doğrultusu dışında çeşitli doğrultularda da gömülmüş hatırı sayılır sayıda gömü bulunmaktadır. Gömü doğrultusu ve gömü yatırılış tarafı gibi özellikler yaş ve cinsiyet açısından da incelenmiş ve bu faktörler açısından bir ilişki bulunamamıştır. Gömü doğrultusu ve gömü yatırılış yönü gibi özelliklerin belli bir tercihi belirtebilmesi için ele geçirilen insan kalıntılılarının hem niteliğinin hem de niceliğinin iyi, fazla olması gerekmektedir.

Ele alınan mezarların Tepecik-Çiftlik yerleşimi içerisindeki konumuna bakıldığında, önemli bir kısmının yapıların dışında, yapıların arasındaki boşluklarda, açık alanlarda ve avlularda olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra yapı içinde, yani yapı içi taban altı, duvar içi, duvar altı konumlarında bulunan mezarların yapı/mekan dağılımına bakılmıştır. Yapı-17 sahip olduğu çok sayıda mezar nedeniyle diğer yapılardan ayrılmaktadır. Burada rastlanan mezarlar basit toprak gömü fazla olmakla birlikte bebeklere ait çömlek mezarları da kapsamaktadır. Yapı-17'de AY ve BA başta olmak üzere, AK ve BM mekanlarında bulunan gömülerin ele alınan yapı içi mezarlar içerisinde sayısal çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Yapıya dahil mekanların özellikleri ve mekan içlerindeki buluntular dahilinde buranın özel bir yapı olarak değerlendirilmesi kesin olmamakla birlikte; buranın yerleşim içerisindeki diğer yapılardan farklılaştığı kesindir (Çakan, 2024). Yapı içine gerçekleştirilen mezarlar için tabakalar arası değişimden de bahsetmek mümkündür. Bu durum bir sonraki başlık altında ele alınmıştır.

Tepecik-Çiftlik'te ele alınan mezarlardaki gömü biçimi değerlendirildiğinde, birincil gömünün yaygın olduğu fakat hem birincil hem de ikincil gömünün beraber görüldüğü tespit edilmiştir. Bu bulgu önceki çalışmalardaki bulgular ile tutarlılık göstermektedir (Büyükkarakaya, 2019). Ayrıca yaş grubu ve gömü biçimi arasındaki ilişki incelendiğinde bebekler için ikincil gömü gerçekleştirilmesi olasılığı düşükken, diğer yaş gruplarında ikincil gömü daha fazla görülmektedir. Daha önce Büyükkarakaya (2019) tarafından 3., 4. ve 5. tabakalara odaklanarak gerçekleştirilen incelemede gömü biçimi açısından yaş grupları arasında bir fark görülmediği raporlanmıştır. Bu farklı bulgu sonucu, bu çalışma içerisine önceki çalışmalardan farklı olarak dahil edilen 6. tabakada bulunan mezarlarla açıklanabilir. Cinsiyetler arasında ise gömü biçimi açısından anlamlı bir fark bulunamaması önceki yayınlarda da belirtilen bulgular ile tutarlıdır (Büyükkarakaya, 2019).

Ele alınan mezarlardaki gömü sayısına bakıldığında, tekli gömülerin yerleşim içerisinde daha fazla görüldüğü tespit edilmiştir; bu da önce yayınlanan bulgularla paralel bir bulgudur (Bıçakçı ve diğ., 2012; Büyükkarakaya, 2019). Yerleşimde görülen BB gömüsü hariç, 18 çoklu gömü içerisindeki gömülerin demografik özelliklerine ve bulunan birey sayısına göre karşılaştırıldığında gömü sayısı-yaş-cinsiyet faktörleri açısından bir fark görülememektedir (Tablo.20).

18 çoklu gömüde, bireylerin yumuşak dokusunu kaybettikten sonra, muhtemel ritüeller varlığında çoklu ikincil gömülerde taşındığının ve buralarda depolandığı/istiflendiğinin söylenmesi yanlış olmaz. Bu noktada diğer çoklu gömülerden ayrılan BB kolektif gömüsü, içerdiği ikincil müdahaleler açısından Tepecik-Çiftlik topluluğunun gerçekleştirmiş olabileceği ölümle ilgili uygulamalar ve ritüellerin anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Kolektif gömüde içerisinde iki cinsiyet ve 1,5 yaşından büyük tüm yaş grupları; kalıntıları karışık olmak üzere birincil ve çoğunlukla ikincil olarak ele geçirilmiştir (Büyükkarakaya ve diğ., 2019). BB kolektif gömüsü içerisinde tespit edilen en az 42 bireye karşılık sadece 14 kafatasının bulunması, buraya gömülen bireylerin kafataslarının alındığına işaret etmektedir. Bu alanın birkaç nesil boyunca gömüler için kullanıldığı hem gömüyü çevreleyen taşlara yapılan yenileme izlerinden hem de radyokarbon testleri sonuçlarından bilinmektedir (Büyükkarakaya ve diğ., 2019; Büyükkarakaya, 2019). Güneybatı Asya'daki Neolitik dönemde kolektif gömü örnekleri biliniyorsa da (Çayönü-Kafataslı Bina [Y. Yılmaz, 2010; Erim-Özdoğan, 2011]; Dja'de el-Mughara [Chamel ve Coqueugniot, 2016], Abu Hureyra [Moore ve Molleson, 2000] ve Ba'ja [Gebel, 2010]), bu tür uygulamalar yaygın olarak görülmemektedir.

Çoklu gömülerin içerisinde BB kolektif gömüsü dışında hem birincil hem de ikincil gömülerin görüldüğü TP10-SK21 mezarı da diğer çoklu gömülerden ayrılmaktadır. Mezar içerisinde en az 5 bireye ait kalıntılara ulaşılmış; fakat mezar içerisinde bulunan birey sayısı kadar kafatasının görülmemesi, burada bulunan bazı bireylerin kafatası alınmasına maruz kaldığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu mezara dair bir diğer dikkat çekici özellik ise yukarıda bahsi geçen ve çeşitli özellikleri açısından Tepecik-Çiftlik'teki diğer yapılardan ayrılan Yapı-17 kompleksinin içindeki AY mekanında bulunmuş olmasıdır. Hem birincil hem de ikincil gömülerin görüldüğü diğer çoklu gömü olan BB kolektif gömüsü, TP10-SK21'den farklı olarak daha fazla bireye ait kanıt bulunması ve çevresindeki taşlar ile "yapılandırılmış" olması açısından farklılaşmaktadır. Bu iki çoklu mezar arasındaki benzerlikler ise tabakalar arası uygulamanın olası bir devamlılığına işaret ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Tepecik-Çiftlik'teki mezarlarda bulunan mezar buluntularının sayısal azlığı daha önceki çalışmalarda da dile getirilmiştir (Bıçakçı ve diğ., 2012; Büyükkarakaya ve diğ., 2019; Büyükkarakaya, 2019). En fazla bulunan boncuk aynı zamanda en çok çeşitte mezar

bulgusuna sahip bebek mezarlarına da en fazla bırakılan nesnedir. Bebek dışındaki yaş gruplarında karşılaşılan nesne çeşitliliği hemen hemen aynı olmakla birlikte, bebeklere nazaran daha çok işlevsel amaçla kullanılan nesnelerin bırakıldığı tespit edilmiştir. Bebeklere bırakılan nesnelerin fazlalığı, bebeklere özel bir uygulamaya işaret ediyor olabilir.

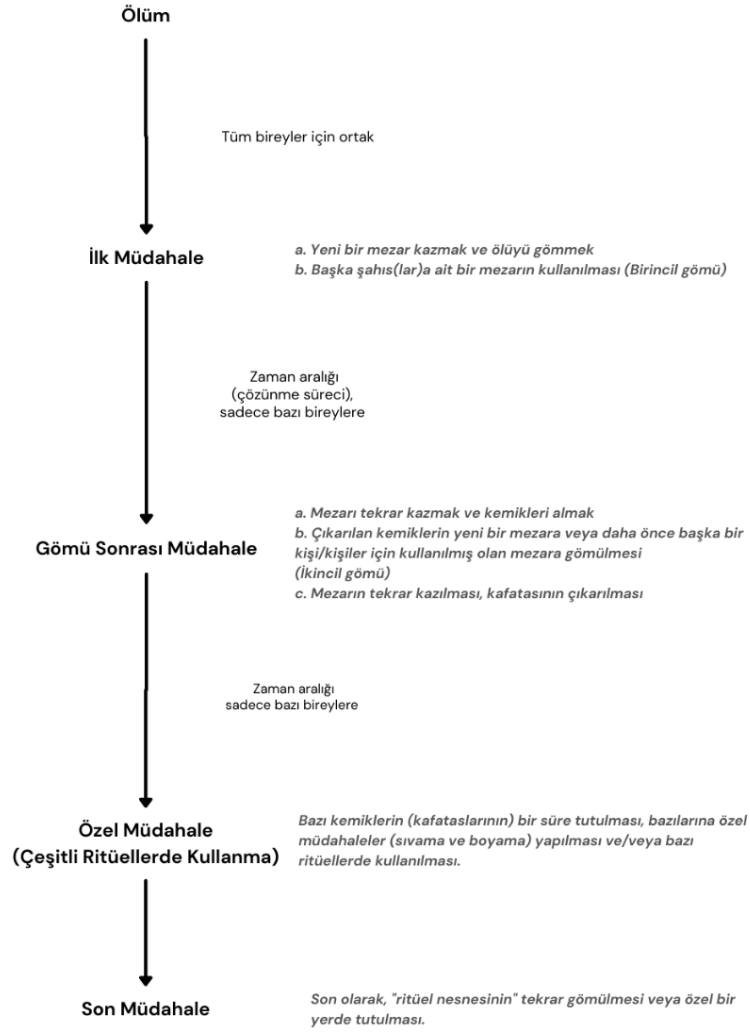
Mezar içerisinde bireylere ait kalıntıların üzerinde, mezardaki toprakta izleri takip edilebilen beyaz küf benzeri fitolit kalıntıları mezarda hasır kullanıldığına işaret etmektedir (Büyükkarakaya, 2019). Bu kalıntılardan hareketle yapılan incelemede, ele alınan mezarların yaklaşık $\frac{1}{4}$ 'ünde bu uygulamaya rastlanıldığı bulgular kısmında raporlanmıştır. Hasır kullanımının yaş ve cinsiyet faktörlerine göre kullanılmış incelendiğinde, cinsiyetler arası farkın görülmediği; yaş grupları açısından da bebek ve erişkinlerde en çok kullanıldığı yorumları yapılabilir. Özel bir örnek olarak sıvalı kafataslarının bulunduğu TP19-SK105 ve TP19-SK106 mezarlarının içerisinde de rastlanan fitolit kalıntıları, sıvalı kafataslarının örtüye sarılı bir şekilde gömüldüğüne işaret etmektedir (Büyükkarakaya ve diğ., 2024). Ayrıca hasır kullanımının birincil gömülerde en fazla olduğu söylenebilmektedir. İkincil durumlarda rastlanılan örneklerin çoklu gömülerde olması, ikincil gömünün gerçekleştirilmesi için kemiklerin yer değiştirilmesi sırasında hasırdan yapılmış materyalin bireylere ait kalıntıların, kemiklerin taşınması amaçlı kullanılmış olabileceğine işaret edebilir. Aynı zamanda ikincil gömüye maruz bırakılan bireylerden farklı bir bireylere ait hasır ile gömüldüğüne de işaret ediyor olabilir. Mezarların yaklaşık $\frac{1}{4}$ 'ünde görülen mezar buluntuları ve hasır kalıntılarıyla alakalı verilerin ve bulguların azlığından kaynaklı net bir yorum yapılmaktan kaçınılmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan Tepecik-Çiftlik ölüm uygulamaları, daha önceki çalışmalardan farklı olarak yayınlanmamış ölüm uygulamalarını içermesi açısından ayrılmaktadır. Daha önce ele alınmamış gömü ve mezarların incelenmesi, önceki çalışmalar için bir güncelleme niteliğindedir. Fakat, daha önceki çalışmalar ile ulaşılan Tepecik-Çiftlik topluluğunun genelinde görülen “basit toprak mezara, hoker pozisyonunda birincil tekli gömü” şeklindeki uygulamanın yaygınlığının devam ettiği görülmektedir.

Kafatası Kültüyle ilgili kanıtlar Tepecik-Çiftlik topluluğunun sosyal, kültürel ve inanç yapılanmalarına dair tartışmanın temelini oluşturmaktadır. Yerleşim içerisinde Kafatası Kültü uygulamalarıyla ilişkili olarak yapılan incelemelerde, kafatası alınması

uygulamasının yaygın olduğundan bahsedilebilir. Ele alınan gömülerin, yaklaşık ¼'ünde bu şekilde kafatası alındığı saptanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, kafatası alma uygulamasının, bebekler hariç, cinsiyet ve yaş gözetilmeden gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu bulgu Tepecik-Çiftlik'teki kafatası alma uygulamasına dair öncesinde yapılan tespitlerle örtüşmektedir (Büyükkarakaya, 2019; Büyükkarakaya ve diğ., 2019). Çalışma içerisinde analize dahil edilmeyen BB kolektif gömüsünde de en az 42 bireye karşılık, 14 kafatası (5 tanesinin alt çenesi olmadan) tespit edilebilmiştir (Büyükkarakaya ve diğ., 2019). BB kolektif gömüsü dışında yerleşimin farklı noktalarında ele geçirilen toplam 8 kafatası gömüsünde bulunan yaklaşık 17 izole kafatası bulunmuştur.

Ölümlere yapılan ikincil müdahaleler, Neolitikleşme sürecini ve ele alınan topluluğun sosyo-kültürel özelliklerini anlamada büyük bir rol oynamaktadır (Erdal, 2015; Kuijt 2008a,b; Tsuneki, 2011; Büyükkarakaya ve diğ., 2019). Tepecik-Çiftlik'te rastlanılan ikincil müdahale kanıtlarından, çok aşamalı belli adımlar dahilinde gerçekleştirilen ölümle ilgili karmaşık ritüellerin bir bölümüne işaret ettikleri anlaşılmaktadır (Büyükkarakaya ve diğ., 2009). Ölen kişiye ilk müdahale, yeni bir mezar kazılarak ya da daha önceden başka bireylere ait mezarların kullanılmasıyla gerçekleştirilen birincil gömüdür. Sonrasında, ikincil müdahalelerin gerçekleşebilmesi için belli bir süre geçmesi, yumuşak dokunun çözünmesi gerekmektedir. Bu sürenin geçmesi ile, mezar tekrardan açılır ve ikincil müdahaleler gerçekleştirilir. Bu ikincil müdahaleler, ikincil gömü uygulamak için kemiklerin bir kısmı ya da hepsi ya da sadece kafatası alınmasıdır. Son olarak özel müdahaleye maruz kalan belli bireylerin kalıntıları, bazı kemiklerinin bir süre tutulması, bunlardan bazılarının kafatasları için sıvama veya boyama gibi uygulamaların gerçekleştirilmesi söz konusudur. Olasılıkla ritüel objeleri haline getirilen sıvalı kafatasları çeşitli ritüellerde kullanılmıştır. Ritüel nesnesi haline getirilen birey kalıntılarının kullanım sonrasında tekrar gömüldüğü veya özel bir yerde tutulduğu önceki yayınlarda dile getirilmiştir (Büyükkarakaya ve diğ., 2009; Büyükkarakaya 2017a; Büyükkarakaya 2023a,b) (Şekil.24). Nitekim, sıvalı kafataslarının tespit edildikleri mezarların bulunması bu öngörünün doğruluğuna dair güçlü bir kanıt sunmuştur (Büyükkarakaya ve diğ., 2024).

Şekil.24 *Tepecik-Çiftlik Topluluğunda Ölülere Yapılan Müdahale Süreci* (Büyükkarakaya, 2023; 2019)

Araştırmacılar için belli topluluktaki insanlara ölümün ne ifade ettiğini anlamak, arkeolojik kalıntıların izin verdiği ölçüde sosyal ve kültürel öğelerin beraber değerlendirilmesi ile mümkün olabilmektedir. Fakat, ölüme karşı farklı bakış açıları ve ölüme verilen kültürel tepkilerin çeşitliliği nedeniyle ölümü kavramsallaştırmak antropologlar açısından zorlayıcıdır. Bundan dolayı da antropologlar disiplinler arası diyaloglarla ölüm hakkında genelleme yapma eğilimde olmuşlardır (Robben, 2005, ss.2). Ölüm hakkındaki genellemelerin yanında daha bireysel süreçlere odaklanmak, incelenen belli bir topluluğun ölümle ilgili davranışların anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. İnsan her ne kadar kültürel bir varlık olsa da biyolojik de bir varlıktır; bu iki olgu ise sürekli birbirini etkilemektedir. Bu açıdan ölümün bireye psikolojik ve sosyal anlamdaki etkilerinin Becker'ın ortaya koyduğu ölüm korkusu ve inkarı olguları üzerinden incelemek

mümkün gözükmektedir. Becker (1973), ölüm korkusunun insanların en önemli dürtüsü olduğundan ve davranışlarının da bundan hareketle gösterdiğinden bahsederek; insanların hayatta kalma dürtüsünün, bir gün öleceklerine dair yadsınamaz farkındalıklarıyla çatıştığından ve bu çatışmanın insanlar için paralize edici bir dehşete yol açtığından bahsetmektedir. Bu dehşetin olumsuz yönlerinin azaltılması insanların uyum süreçleriyle geliştirilmiş birtakım psikolojik ve sosyal stratejileri kapsamaktadır. “Ölümün inkar” yolları olarak görülebilecek bu stratejiler, bir şekilde insanın kendisinin ölümsüzlüğünü inkar etmesi çabası olarak görülebilir. İnsanlar doğumlarından itibaren yaşadıkları kamusal dünyaya çekilerek kendi ölümlerinden sonrasında başkalarının kamusal dünyasının bir parçası olacaklarından emin olarak sembolik ölümsüzlüklerine ulaşacaklarının bilinci ile onların bir parçası haline gelirler. Bu açıdan bireysel düzeyde “kültürel dünya görüşü”, toplumsal düzeyde “kültür” bu süreçte önemli rol oynamaktadır. (Pyszczynski ve diğ., 2015; Solomon ve diğ., 2016)

Becker’ın fikirlerinden etkilenerek bunları ampirik bir çalışmaya döken ve sonrasında “Dehşet Yönetimi Kuramını (Terror Management Theory)” ortaya atan sosyal psikologlar Solomon, Greenberg ve Pyszczynski farklı olgular bağlamında insanın ölümle farkındalığı durumunda ortaya koyduğu kültürel dünya görüşü stratejilerini nasıl kullandıklarını çalışmışlardır (Pyszczynski ve diğ., 2015). İnsanların gelişmiş bilişsel nitelikleri, ölümlülüğün kaçınılmazlığı karşısında onları savunmasız hale getirirse de bir kültür yaratarak veya içlerine doğdukları kültürün yaşamasını sağlayarak bu durumla baş edebilmektedirler (Solomon ve diğ., 1991; Pyszczynski ve diğ., 2015). Greenberg ve diğ. (1997), kültürel dünya görüşlerinin, insanların yaşam standartlarından oluşan ve insanlar tarafından yayılan ilkeler olduğunu belirtmiştir. Bu ilkeler, bireyin doğduğu ya da içinde olmayı seçtiği kültüre mensup insanlar için ortak olan hakikat kavramıyla bağlantılıdır. Dehşet yönetimi kuramına göre, kendi kültürel dünya görüşünün standartlarına uygun yaşamak, bireylerin ölüm korkusu ile baş etme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (Solomon ve diğ., 1991; Pyszczynski ve diğ., 2015). Kültür aracılığıyla bireyler, yaşamı düzenli olarak algılama, öngörülebilirliğine inanma ve yaşamın bir amacı olduğuna inanma eğiliminde olabilirler (Pyszczynski ve diğ. 2015, ss.7-8). Kültürel dünya görüşü içinde din, değerler, ideoloji, hayata bakış tarzı ve farklı inanışları barındırabilir.

Tepecik-Çiftlik’te ve genel anlamda Neolitik dönem içerisinde gözlemlenen ölüye yapılan müdahaleler, insanın kendi ölümlülüğünün getirdiği rahatsızlıktan kaçma ve ölümsüzlüğü yakalama adına yapabileceklerine örnek olmaktadır. Her ne kadar yaşayan

biri için mezarın açılarak ölü bireyin kalıntıları ile karşı karşıya getiren uygulamalar yaşayan bireyler için rahatsız edici ve dehşet verici olsa da yaşayan kişi bu uygulamaları ve ritüelleri gerçekleştirerek içinde bulunduğu topluluğa hizmet etmektedir. Ölüm uygulamaları ve onlara eşlik eden ritüeller topluluk açısından uyumun ve birliğin sağlanması açısından da topluluğun sürekliliğine işaret etmektedir. Bu durum da ölüyle karşı karşıya kalan bireyin bilinçdışı bir düzeyde topluluğunun ve topluluğun öğretisi olan kültürel dünya görüşünün devam edeceğine dair inancı ortaya çıkarmaktadır. Birey ölümsüzlüğü yaşadığı toplumun nezdinde sağlamaktadır. Ayrıca, bu uygulamalar ölen kişinin hatırlanmasına ve bir nevi bireyin ölümsüzlüğe kavuşmasına da hizmet etmektedir.

Tepecik-Çiftlik'teki ikincil müdahaleler ve onlara eşlik eden olası ritüellere benzer etnografik bir örnek olan Famadihana, Madagaskar'da Malgaşların uyguladığı, ölülerin mezarlarından belli bir süre sonrasında çıkarılarak kemiklerin kumaşlara sarılıp, dans ettirilerek başka bir mezarlığa götürülmesi uygulaması olarak kısaca açıklanabilir. Famadihana ile ilgili etnografik çalışma gerçekleştirilen Bloch (1971), Famadihana'nın topluluktaki bireysel etkilerinden şu şekilde bahsetmektedir (ss. 155):

...Ölülerle temas her zaman ürkütücüdür ve Famadihana bu anlamda toplumun temel ilkelerinden birinin, yani ölülere saygı gösterilmesi ve onlardan sakınılmasının ihlalidir. Sadece ölülerle temasa geçmeyi değil, aynı zamanda bir zamanlar en yakın duygusal bağları olan kişilerin iskeletleriyle de temasa geçmeyi içermektedir. Yakın akrabaların ağlama ya da kaçma isteği törenin ilk bölümünde açıkça gözlemlenmektedir. Törendeki diğer misafirler ise tam tersine, ölen kişinin yakın akrabalarını, ölüler mutlu olduğu için ağlamamaya, korkmamaya, mutlu olmaya ve dans etmeye teşvik ederler. Törenin bu bölümündeki öğütler, yakın akrabaların diğerleri tarafından nasıl korkunç, ürkütücü bir şey yapmaya zorlandıklarını göstermektedir. Kadınlar mezara giden yolda çılgınca dans ederek kendilerine cesaret veriyorlar ve bu, katılımcıların kendileri tarafından da kabul ediliyor. Erkekler de aynı etkiyi elde etmek için rom içerler...

Bu etnografik örnek Tepecik-Çiftlik'te gerçekleştirilen ölüm uygulamaları içinde özellikle ikincil müdahalelerde bireylerin ve topluluğun sahip olduğu duygusal yükü anlamak açısından bir çerçeve çizmektedir. Bu duygusal yükü katlanılır kılan ve sonrası için bireylerin elde edeceği sembolik ölümsüzlüktür. Bu açıdan, tarihöncesi toplulukların ölümle ilgili davranışlarını derinlemesine anlamak için, gerçekleştirdikleri ritüelleri ve uygulamaların bulgularının yanında; bunlara eşlik eden birey bazındaki süreçlerin de

anlaşılması önem arz etmektedir. Bu sayede bu uygulama ve ritüellere dair süreklilik ve değişimlerinin tespitleri farklı bir şekilde de izlenebilmektedir.

6.1.2. MÖ 7. Bin yıl Tepecik-Çiftlik Tabakalarında Ölüm Uygulamaları

Bulgular bölümünde sunulan tabakalar arasındaki yaş ve cinsiyet dağılımları (Tablo.27), tabakaların içerdikleri mezarlar açısından yaş ve cinsiyetler oranlarının birbirlerine yakın olduğu söylenebilmektedir. Bu durum yerleşim içerisinde MÖ 7.bin yıl süresince, ölü nüfusu temsil edecek gömülerin gerçekleştirilmesi açısından hem yaş hem de cinsiyet faktörleri açısından değişim yaşanmadığı şeklinde yorumlanabilir. Her tabakada en yoğun olarak görülen bebek mezarlarının varlığı, tabakaların kapsadığı süre boyunca bebek ölümlülüğünün fazla olduğuna işaret etmektedir. Bu durum daha önce de açıklandığı gibi bebeklerin erken sütten kesilme yaşıyla ilişkili olabileceği yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur (Büyükkarakaya ve diğ., 2017; Büyükkarakaya, 2017b). Tabakalardaki ölü nüfusun içerisinde bebeklerin fazlalığının devam ediyor olması, çalışmanın kapsadığı süre içerisinde toplulukta erken yaşta sütten kesme uygulamasının devam dair bir bulgu olarak değerlendirilebilir ancak bu yorumda sınırlı verinin varlığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Tabakalar arasında görülen mezar tipleri incelendiğinde her üç tabakada da en fazla basit toprak mezar görülmekle birlikte; tabakalar arasında mezar tipi açısından en fazla ikinci ve üçüncü tercihlerin değiştiği gözlemlenmektedir. 3. ve 4. tabakalarda, çömlek mezar tipi basit toprak mezardan sonra en fazla rastlanılan mezar tipi iken; 5/6. tabakalarda, çalışma içerisinde *diğer* olarak belirtilen mezar grubunun çömlek mezarlardan fazla olduğu görülmektedir. Üstelik tüm tabakalar içerisinde 9 tane olan bu mezarların, 6 tanesinin bu tabakada görüldüğü tespit edilmiştir. Bu durum mezar tipi tercihi açısından bir değişikliğe işaret edebileceği gibi, bu mezar tipini temsil eden mezarların ve 5/6. tabakadaki mezarların azlığı nedeni ile kesin bir yorum yapılmaktan kaçınılmaktadır.

Gömü yatırılış biçimi ve doğrultusu açısından tabakalarda en çok görülen uygulamaların hoker pozisyon ve Batı-Doğu doğrultusu olduğu söylenebilir. Bu açıdan hoker

pozisyonun yerleşim için bir norm olduğunu söylemek yanlış olmaz. Fakat Batı-Doğu doğrultusu için bunu söylemek, gömü doğrultusunun diğer mezarlardaki çeşitlenen versiyonlarından dolayı doğru olmayacaktır. Ancak, Batı-Doğu gömü doğrultusu için MÖ 7. bin yıl içerisindeki en çok tercih edilen gömü doğrultusu olduğunu söylemek mümkündür.

Tepecik-Çiftlik'te 3., 4. ve 5/6. tabakalardaki mezarlar konumları açısından incelendiğinde, 4. tabakada dramatik bir şekilde yapı içine gömülen mezarların fazlalığı göze çarpmaktadır. 3. ve 5/6. tabakalar için ise en fazla tercih edilen konumun açık alanlar olduğu söylenebilir. 5/6. tabakada yapı içi gömülerin ve yapıların oldukça az bulunması; gömü için açık alanların ve BB kolektif gömüsüyle çevresinin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum buradaki açık alanın bir "mezarlık" olarak kullanılmış olabileceği ihtimali üzerinde durulmasına yol açmıştır (Çakan, 2024). Her ne kadar Neolitik dönemde "mezarlık" tanımlaması sıkıntılı olsa da (terminoloji bölümünde ele alınmıştır), örneklenen alanlar literatürde "mezarlık" olarak ele alınmıştır. Tepecik-Çiftlik örneğinde, bu alanın bir "mezarlık" olarak adlandırılmasından ziyade "ölüler için özel bir alan" olabileceği düşünülebilir. Bu alanın yerleşim içerisinde yer alması, Tepecik-Çiftlik topluluğunun ölüm ve ölümler ile iç içe geçmiş bir gündelik yaşama sahip olduklarına işaret etmektedir; aynı zamanda da bu alanın ölümle alakalı ritüellerin gerçekleştirildiği alanlar da olması mümkündür. "Mezarlık" bir açıdan ölümlerin yaşam alanlarından tecridinin gerçekleştirildiğine işaret etmektedir ve bu birliktelik ile ters düşmektedir. Bu alan, yerleşim düzeninde yerleşimin ortasındaki açık alanda olması (Çakan, 2024) nedeniyle Güneybatı Asya'daki diğer "mezarlık" olarak belirtilen örneklerden (Tell Aswad [Stordeur ve Khawam, 2006], Kfar Hahores, [Goring-Morris, 2000] gibi) farklılaşmaktadır. "Mezarlık" olarak tanımlanan ve yerleşim içerisinde yer alan örnek Tepecik-Çiftlik dışında Tell el-Kerkh görülmektedir (Tsuneki, 2022, 2011), buranın da bir "ölüler için özel alan" olduğu düşünülmektedir.

4. tabakada, Yapı-17'nin içerdiği çok sayıda mezar yapı içi gömü uygulamasının net bir şekilde yansıtılmaktadır. Bu açıdan 4. tabakada özelinde, Yapı-17'nin sahip olduğu yerleşim içerisindeki diğer yapılardan farklılaşan özellikleriyle birlikte bir "özel yapı" olabileceği düşünülebilir. Yapı-17'nin sahip olduğu mimari özellikler ve içerisindeki buluntuların niteliği düşünüldüğünde buranın ev amaçlı kullanılmamış olabileceği daha önce belirtilse de (Çakan, 2024), konunun kesinliği için daha fazla kanıtı ihtiyaç duyulmaktadır. 3. tabakada, saptanan korunma durumu iyi birçok yapı bulunsa da tabaka

içerisinde yapı içinde mezar sayısının oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu da yerleşimde Neolitik Dönemin sonunda, 3. tabaka süresince Tepecik-Çiftlik topluluğunun ölümlerini özellikle açık alana gömmeyi tercih ettiklerini göstermektedir. Üçüncü tabakaya ait bu farklılık, yerleşimin önceki tabakalarına dair daha fazla bilgiyle desteklenmelidir ancak yine 3. tabakada bulunan kendine özgü fırınlı yapıların bulunması da (Çakan, 2013; 2024) höyükte tespit edilen yapıların işlevsel kullanımları düşünülürken ölüm uygulamaları bağlamlarında da farklı kararların benimsendiği şeklinde yorumlanabilir.

Yerleşimde tabakalar arasında birincil ve ikincil gömüye yönelik uygulamalar açısından büyük bir farklılık saptanamamış olmakla birlikte, genel anlamda birincil gömünün baskın olduğu ve ikincil gömülerin onlara eşlik ettiği görülmektedir. Bu bulgular yorumlanırken, analize sadece tekli gömülerin dahil edildiği bundan dolayı da çok genel bir yargı bildirilmekten kaçınıldığı belirtilmelidir. 18 çoklu gömü, gömü biçimi açısından çoğunlukla ikincil gömü özelliği göstermekle birlikte; bu gömülerin varlığının tabakalara dağılımı açısından çok büyük farklara rastlanmadığı bulgulardan anlaşılmaktadır. Çoklu gömülerin karşılaştırılması yapıldığında, gömülerdeki birey sayılarının ortalamalarının birbirine yakın olduğu (5/6. tabakasında BB kolektif gömüsü hariç) da gözlemlenmiştir. Bu açıdan çoklu gömü uygulamaları içerisinde belki de en belirgin değişim 5. tabakadaki BB kolektif gömüsü olmuştur; sonrasında BB kolektif gömüsü kadar fazla bireyi kapsayan mezar olmamakla birlikte; BB kolektif gömüsü ile benzer özelliklere sahip (daha önce bahsedilen) mezarların varlığı da görülmektedir. Bu açıdan çoklu gömü uygulamasının tabakalar arasında süreklilik gösterdiği söylenebilir. Fakat, bu sürekliliğin net bir şekilde ortaya konulabilmesi için, 5. tabaka ve öncesinde çoklu gömülerin durumu ile ilişkili daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır.

Kafatası Kültü ile alakalı bulgular, kafatası alınması uygulamasının tabakalardaki temsiliyetinin her üç tabakada olduğu ve süreklilik gösterdiğine işaret etmektedir. 3., 4. ve 5/6. tabakalarda görülen kafatası alma, kafatası gömüleri ve çoklu gömüler içerisinde örtüşmeyen birey-kafatası sayısı durumu, kafatası alınması uygulamasının üç tabaka için sürekliliğinin devam ettiği şeklinde yorumlanabilir. 3. tabakada kafatası alınmış bireylere ait mezar sayıları görece fazla olmakla birlikte, analizler sırasında ayrıca ele alınan çoklu gömü içlerindeki birey sayısı-kafatası sayısı uyumsuzluğu da bu uygulamaya işaret etmektedir. Diğer iki tabakadan farklı olarak, 3. Tabaka dolgusunda ortaya çıkarılan fakat gerçekleştirilen radyokarbon tarihlendirilmelerinde kalibre edilmiş sonuçları MÖ 6647-6492, MÖ 6601-6465 ve MÖ 6601-6466 aralıklarına denk gelen

(Büyükkarakaya ve diğ., 2024, ss.13) yani 4. tabakaya tarihlenen sıvalı kafatasları da tabakalar arası Kafatası kültürünün sürekliliğine işaret eden kanıtları desteklemektedir. Her bir tabakada kafatası kültürü kapsamına giren uygulamaların gözlemlenmiş olması ancak sıvalı kafataslarının yalnızca 3. Tabaka dolusunda tespit edilmiş olması olasılıkla kazı stratejisi ile ilişkili bir durumun sonucu olarak değerlendirilebilir. Önümüzdeki yıllarda devam edecek kazı çalışmalarında ele geçirilebilecek yeni bulgular, Kafatası kültürü ile ilişkili uygulamaların Tepecik-Çiftlik'teki sürekliliği ve değişimi açısından daha detaylı yorumların yapılmasına olanak sağlayacaktır.

Tepecik-Çiftlik'te tabakalar arasında mezar buluntuları oranı ve çeşitliliği açısından büyük bir farklılık görülmemektedir. Bu durum mezara nesnelere bırakılmasının her üç tabakada da belli bireyler için ya da tercihe dayalı bir uygulama olduğuna işaret edebilir. Bu yorumların yanında, Tepecik-Çiftlik'te ele geçirilen mezar buluntularının sayısal azlığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Genel olarak, MÖ 7. bin yıl boyunca Tepecik-Çiftlik yerleşiminde tabakalar arası ölüm uygulamalarında bazı değişimler ve süreklilikler birlikte gözlemlenmektedir. Yani tabakalarda gözlemlenen ölüm uygulamalarının varlığı devam ederken; süreç içerisinde farklılıklar ve yeni eklemelerin gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu değişimin en net biçimi, tabakalar arasında mezarların yapı içine gömülmedeki tercihlerin değişiminde izlenmektedir. Buna benzer bir değişim, mimaride de gözlemlenmiştir. Örneğin, 3. tabakada gerçekleşen mimarideki önemli değişiklikler; özgün fırınlı yapıların ortaya çıkışları dışında, yapıların boyutlarının küçülmesi, daha yakın inşa edilmeleri ve aralarındaki açık alanlar azalmasına (Çakan, 2024) paralel olarak 3. tabakada yapı içi mezarların görece az gerçekleştirilmiş olması görülebilir. Bu farklılıkların yanında diğer uygulamalar açısından, topluluğun sahip olduğu kültürel yapının korunabildiği söylenebilir. Örneğin, Kafatası Kültürü ile ilgili uygulamalar ele alınan üç tabakada da görülmekle birlikte; bu tez çalışmasının kapsamı dışında kalan 2. tabakada (Erken Kalkolitik) bulunmuş bezemeli bir çömlekte (Resim 12), insan tasvirinin elinde yuvarlak bir cisim tutuyor olması kafatası kültürüyle alakalı anlayışın Neolitik tabakalardan sonraki devamlılığı açısından fikir vermektedir.

Resim 12. 2. Tabakada Bulunan Bezemeli Çömlek (Tepecik-Çiftlik Kazı Arşivi)

6.2. MÖ 7. BİNYILDA ORTA ANADOLU'DA ÖLÜM UYGULAMALARI

Çalışmanın zamansal ve coğrafi kapsamı gereği Orta Anadolu bölgesindeki diğer Neolitik yerleşimlerin sunduğu daha önce bahsedilen ölüm uygulamaları kanıtlarıyla, Tepecik-Çiftlik'ten elde edilen son bulguların beraber ele alınarak, karşılaştırılması mümkündür. Tartışma, tez çalışması içerisinde Tepecik-Çiftlik için kullanılan ölüm uygulamalarına dair parametreler üzerinden yürütülmüştür.

Bulgular kısmından da takip edilebileceği gibi, yeni veriler ışığında ele alınan Tepecik-Çiftlik'te mezarlar çoğunlukla basit toprak mezar tipindedir. Gömüler mezarlara çoğunlukla birincil ve tekli olarak gömülmüşlerdir. Orta Anadolu'daki Neolitik yerleşimler içinde de Boncuklu Höyük'te (Baird, 2008; Baird ve diğ., 2012; A. Baysal, 2013), Aşıklıhöyük'te (Duru, 2013; Y. Yılmaz, 2002; Özbaşaran ve diğ., 2018; Özbaşaran ve Duru, 2015), Çatalhöyük'te (Boz ve Hager, 2013) ve Köşk Höyük'te (Öztan, 2005) nispeten benzer uygulamalar kaydedilmiştir. Sırçalıtepe, Can Hasan I ve Pınarbaşı Neolitik yerleşimlerine ait veriler son derece sınırlı olduğundan bu alanlarla ilgili bir karşılaştırma yapılmamıştır. Bu bağlamda, Tepecik-Çiftlik'te gözlemlenen bu parametrelerin diğer Orta Anadolu yerleşimleriyle benzer olduğu söylenebilmektedir. Basit toprak mezarlara birincil tekli gömülerin ve daha az sayıda ikincil ve çoklu gömülerin ortaklaştığı, bölge için böylesi bir genel eğilimin olduğu anlaşılmaktadır.

Çömlek mezarlar açısından, Tepecik-Çiftlik'in Güneybatı Asya'daki en eski çömlek mezarlara sahip olmasının yanında (Büyükkarakaya, 2019, ss. 228), bu mezar tipinin Orta Anadolu'da çok rastlanılan bir uygulama olmadığı anlaşılmaktadır. Bahsi geçen yerleşimlerde yaygın olarak görülen basit toprak mezar dışında, çömlek mezarlar sadece PN tabakalarına sahip Köşk Höyük'te görülmüştür (Öztan, 2005). Çömlek mezarlara sahip olması açısından Köşk Höyük, Tepecik-Çiftlik'le benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda Köşk Höyük'te (Öztan, 2005) bazı basit toprak mezarların üzerine bırakılmış kırık çömlek parçaları bulunmuştur. Bu uygulamanın benzerine Can Hasan I'de, yerleşimde rastlanan tek çoklu gömünün mezarı içerisinde kırık çanak parçalarıyla hayvan kemiklerinin eşlik ettiği şekilde bulunmuştur (French, 1968). Tepecik-Çiftlik ile çağdaş Çatalhöyük yerleşmesinde bazı bebek mezarlarında hasır sepetlerin kullanımı söz konusuysa da bu yerleşimde çömlek mezarların tespit edilmediği hatırlanmalıdır. Eldeki veriler, Konya Ovası çevresinde bu uygulamanın bulunmadığını birbirine daha yakın yerleşmeler olan Volkanik Kapadokya'daki Tepecik-Çiftlik ve Köşk Höyük yerleşmelerindeki mevcudiyetini göstermektedir. Bu sonuçlar, bir yandan kültürel etkileşim açısından coğrafi yakınlıkla da ilişkilendirilebilir. Genel olarak ise çömlek mezarların görülmesi PN ile birlikte üretim teknolojisinin farklı kültürel öğelerle etkileşimine kanıt ve söz konusu yerleşimlerde kültürü etkileyerek yeni uygulamalara kapı araladığı şeklinde yorumlanabilir.

Tepecik-Çiftlik'teki mezar tipleri ele alınırken mezar bağlamındaki taşların varlığı dikkate alınarak "diğer" kategorisinde ayrı şekilde değerlendirilen 9 mezarın benzerleri incelenen Orta Anadolu Neolitik yerleşimlerinde rastlanmamıştır. Tepecik-Çiftlik bu farklı mezar yapısı uygulaması bakımından Orta Anadolu'da tek örnek sunabileceği gibi, diğer yerleşimlerde gerçekleştirilen incelemeler sırasında bu mezar yapısına benzer mezarların basit toprak mezar olarak ele alınması ve ayrı bir uygulama olarak incelenmemesi olabilir.

Tepecik-Çiftlik için olduğu gibi, Orta Anadolu'daki diğer Neolitik yerleşimleri için hoker pozisyonun en fazla görüldüğü ve bu uygulamanın görece katı bir şekilde sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Gömü doğrultusu açısından bakıldığında Tepecik-Çiftlik'te en sıklıkla Batı-Doğu şeklinde bir yönelim gözlemlenmiştir. İncelenen diğer Orta Anadolu toplulukları içinde Çatalhöyük bu bağlamda karşılaştırılabilir görünmektedir. Eldeki veriler bir farklılığı işaret etmekte, yerleşimlerde ağırlıklı olarak

belirli yönler söz konusu olsa dahi ölümlerin mezarlarda konumlandırılmasıyla ilgili farklı tercihlerin mevcudiyetini, definleri gerçekleştirenler için bu anlamda katı kuralların söz konusu olmayabileceğini göstermektedir.

Mezarların konumuna bakıldığında Tepecik-Çiftlik'in Orta Anadolu'daki diğer Neolitik yerleşimler ile benzerlik göstermediği ifade edilebilir. Orta Anadolu Neolitik yerleşimlerinin genelinde yapı içi taban altı gömülerin baskın olduğu söylenebilir. Tepecik-Çiftlik'e coğrafi olarak en yakın olan Köşk Höyük'te bina içi taban altı gömülerin yaygınlığı söz konusudur ve az sayıdaki erişkin bireyin gömülmesi için gerçekleştirilmiştir (Öztañ, 2005, 2002). Çatalhöyük'te yapı içi gömünün norm olduğu belirtilmektedir (Boz ve Hager, 2013; Haddow ve diğ., 2016). Kazılar süresince bulunan birçok gömü sayesinde, Çatalhöyük topluluğunda yapı içerisinde tercih edilen gömü konumlarına dair bilgi de elde edilmiştir: yapıların merkez odalarında yetişkin; yan odalarda erişkin olmayan gömüler bulunmaktadır (Haddow and Knüsel, 2017). Çatalhöyük'e benzer şekilde Boncukluhöyük'te yapı içi gömüler yaygındır ve genellikle yapıların kuzey duvarlarının dibine gerçekleştirilmiştir (Baird ve diğ., 2012). Aşıklı Höyük'te binaların taban altlarında mezarların tespit edildiği gözlemlenmiş olmakla birlikte mezar sayılarının beklenenden az olması farklı alanlardaki mezar konumlarına bir işaret olarak değerlendirilebilir. Aşıklı Höyük'te bazı yapıların iç öğeleri, malzeme dağılımı ve gömülerin özelliklerindeki farklılıklar toplumsal asimetri olarak yorumlanmakta ve mimari süreklilik ile belirli yapılar arasında güçlü sembolik bağlantılara işaret etmektedir (Duru, 2013; Stiner ve diğ., 2022).

Orta Anadolu'daki bu yerleşimler arasındaki mezar konumları açısından farklılıklar mimari ve yerleşim planı ile ilgili farklılıklardan kaynaklanması muhtemeldir. Çatalhöyük ve Aşıklı Höyük'te yerleşim planının daha yoğun olması ve açık alanların görece azlığı bu toplulukları yapı içi gömülere yönlendirmiş olabilir. Tepecik-Çiftlik'te görülen yerleşim planı, yapılar arası uzaklığın fazlalığı ve açık alanların varlığı; ölümlerin yerleşim içinde açık alanlara gömülmesini tetiklemiş olmalıdır. Bununla beraber, diğer yerleşimlere nazaran şimdiye kadar görel olarak sınırlı bir alanın kazılmış olmasının da önemi olduğu açıktır. Fakat genel anlamda yapı-ölüler arasındaki ilişkinin yadsımamak gereklidir. Her ne kadar Tepecik-Çiftlik'te açık alan gömüleri fazla olsa da Yapı-17 örneği yerleşimde mimari ve ölüm uygulamaları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Tepecik-Çiftlik'in 5/6. tabakalarında rastlanılan ve ölümler için özel bir alan olabileceği düşünülen açık alana benzer şekilde Aşıklı Höyük'ün son evrelerinde ele geçirilen birey kalıntılarının beklenen ölü nüfusunu yansıtmaktan uzak olması sebebiyle yerleşim dışında ölümlerin gömüldüğü bir alan olabileceğinden de bahsedilmiştir (Duru, 2013, ss.13; Esin ve Harmankaya, 1999, ss.122). Bu iki örnek arasındaki önemli fark Tepecik-Çiftlik'te bu alanın yerleşim içerisinde, Aşıklı'da ise yerleşim dışında olmasının beklenmesidir. Bu açıdan ölünün gömüleceği konumun değişmesi; dolayısıyla da topluluğunun ölümlerle olan ilişkisinin değişmesi açısından yerleşimlerin farklı süreçlerden geçtiği söylenebilir. Tüm bunlar dikkate alındığında, Orta Anadolu Neolitik yerleşimlerinde bulunan mezarların konumlarının yerleşim dokusuyla ve toplulukların özgün tercihleriyle ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Orta Anadolu'daki yerleşimlerde de Tepecik-Çiftlik'te olduğu gibi hem birincil hem de ikincil gömüler bir arada görüldüğü bildirilmiştir. Köşk Höyük'te ise sadece birincil gömülere ait kalıntılara rastlanılmıştır (Özbek, 2009). Çatalhöyük gömü biçimi açısından istisnai bir durum sergilemektedir. Yerleşimde birincil gömünün yaygın olduğu bildirilse de birincil gömülerin, yapı içi taban altına art arda gerçekleştirilen gömülerle bozulduğu, ikincil müdahalelerin yaygınlığı belirtilmelidir (Boz ve Hager, 2013). Bu bozulmaların çeşitliliğinden kaynaklı gömü biçimleriyle alakalı Çatalhöyük özelinde ek sınıflandırmalar kullanılmıştır (bkz. Boz ve Hager, 2013). Bu açıdan Çatalhöyük, Tepecik-Çiftlik ve diğer Orta Anadolu Neolitik yerleşimlerinden farklılaşmaktadır.

Gömü tipleri olarak Tepecik-Çiftlik'e benzer şekilde, tekli gömülerle beraber çoklu gömü örneklerine Aşıklı Höyük ("çift gömütler") (Yelözer-Kılıç, 2022; Y. Yılmaz, 2022) ve Çatalhöyük'te (Boz ve Hager, 2013) rastlanılmaktadır. Köşk Höyük'te sadece tekli gömülerin bulunduğu raporlanmıştır (Özbek, 2009). Can Hasan'da 7'si çocuk olmak üzere 12 kişiyi barındıran bir çoklu gömü bulunmuştur (French, 1968). Kolektif gömü açısından, Tepecik-Çiftlik BB kolektif gömüsünün görülmesi açısından bahsi geçen Orta Anadolu yerleşimlerinden ayrılmaktadır. Her ne kadar Çatalhöyük'teki yapı içi taban altı gömülerinin ardışıklık özelliği görülse de BB kolektif gömüsünün aksine, Çatalhöyük'te ölümler rutin olarak yapıların içine gömülmüş ve bu gömülerde oldukça fazla yüksek sayıda bebek temsil edilmiştir (Boz ve Hager, 2013). Bu açıdan Tepecik-Çiftlik topluluğundaki BB kolektif gömüsünün Çatalhöyük'teki yaygın uygulamalar ile karşılaştırılması uygun olmamaktadır (Büyükkarakaya ve diğ., 2019). Tepecik-Çiftlik, BB

kolektif gömüsü açısından diğer Orta Anadolu Neolitik yerleşimlerinden farklılaşmaktadır.

Ölümlere yapılan ikincil müdahaleler açısından Orta Anadolu'daki yerleşimlerin çeşitliliği gösterdiği görülmektedir. Özellikle kafatası kültürle ilişkili uygulamalara odaklanıldığında; Tepecik-Çiftlik'e benzer şekilde kafatası alma uygulamasının yaygın olduğu görülmektedir. Kafatası alma uygulamasına dair kanıtlar kafatası olmayan bedenler ve grup ya da izole şekilde bulunmuş kafatası gömüleri sayesinde elde edilmiştir. Bu uygulamaların Çatalhöyük (Boz ve Hager, 2013), Köşk Höyük (Özbek, 2008, 2009), Boncuklu Höyük (Baird ve diğ., 2012; A. Baysal, 2013) ve Pınarbaşı'nda (Baird ve diğ., 2013) görüldüğü bildirilmiştir. Boncuklu Höyük'te yerleşimin çöp alanlarında ele geçirilen kafatası parçaları olası bir ritüelin varlığını ya da Kafatası Kültü ile alakalı bir uygulamaya işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır (Baird ve diğ., 2012; A. Baysal, 2013).

Sıvalı kafataslarının örnekleri Orta Anadolu'da, Güneybatı Asya'daki diğer örneklerden farklı olarak PN'ye tarihlendirilmiş ve Tepecik-Çiftlik'te bulunanların yanı sıra Çatalhöyük (Boz ve Hager 2013; Haddow ve diğ., 2016) ve Köşk Höyük'te (Özbek, 2008, 2009) ele geçirilmiştir. Çatalhöyük'te ele geçirilen 1 örnek, kollarıyla sıvalı bir kafatasını (alt çenesi dahil) kucaklayan yetişkin bir kadının birincil gömüsünde bulunmuştur (Boz ve Hager 2013; Haddow ve diğ., 2016). Tepecik-Çiftlik'te görülen sıvalı kafatası örneklerinde olduğu gibi Köşk Höyük'te bulunmuş sıvalı kafatasları, izole kafatasları ile beraber hasır kalıntılarıyla bulunmuştur (Özbek, 2008, 2009). Orta Anadolu'da ele geçirilen sınırlı sayıdaki sıvalı kafatasları, gösterdikleri en belirgin ortaklığın uygulamanın gerçekleştirildiği bireylerin cinsiyet ve yaş farklılıkları gözetilmemiş olmasıdır. Sıvanın uygulanması ve kullanılan malzemeler açısından farklılıklar olduğu gözlemlenmekle birlikte; kafatası kültürüne ait bir uygulama olması açısından ve Güneybatı Asya'daki diğer örneklerde de olduğu gibi uygulamanın arkasındaki motivasyonun aynı olduğunu söylemek mümkündür.

Kafataslarında ve sıvalı kafataslarında rastlanılan aşı boyası uygulamaları Konya Ovasında yaygın olmakla birlikte, Can Hasan I'de (French, 1968), Çatalhöyük'te (Schotsmans ve diğ., 2022), Pınarbaşı'nda (Baird ve diğ., 2013) rastlanılmıştır. Volkanik Kapadokya bölgesinde aşı boyası kullanımına ilişkin bulgular Aşıklı Höyük'te alçılama

sonrasında alçı üzerine uygulandığı (Özbek, 2005) ve bir bebeğin ağzının içerisinde bulunduğu (Duru, 2013) örneklerle raporlanmıştır. Bu açıdan Konya Ovası bölgesindeki yerleşimler açısından aşı boyası kullanımı ile Tepecik-Çiftlik'teki kullanımının benzediği; Aşıklı'daki örnekler açısından da farklılık gösterdiği söylenebilir.

Yerleşimler açısından mezar buluntuları incelendiğinde, Tepecik-Çiftlik'te olduğu gibi Boncuklu Höyük'te (Baird ve diğ., 2012; E. Baysal, 2013) az sayıda mezar buluntusu bulunmuştur. Bu duruma karşın Köşk Höyük'te ise mezar buluntuları sık ve çeşitli olarak gözlemlenmişlerdir (Öztañ, 2005, 2012). Aşıklı Höyük için yerleşimin erken dönemlerinde mezar buluntusuna rastlanmazken, yerleşimin son dönemlerine ait mezarlarda mezar buluntusu sayısının ve çeşitliliğinin arttığı raporlanmıştır (Duru, 2013; Yelözer-Kılıç, 2022; Y. Yılmaz, 2022; Özbaşaran ve diğ., 2024). Çatalhöyük'te mezar buluntularına çok sık rastlanılmasa da yaygın olarak boncuk, işlenmiş kemik, yontma taş nesnelere ve pigmentle renklendirilmiş deniz kabuklarına rastlanmaktadır (Vasić ve diğ., 2021). Çatalhöyük'teki mezar buluntularının cinsiyet ve yaşa bağlı olarak farklılaştığından bahsedilmekte fakat az sayıdaki buluntudan genelleme yapılmasının zor olacağına dikkat çekilmiştir (Vasić ve diğ., 2021; Nakamura ve Meskeñ, 2009). Çatalhöyük'ün Tepecik-Çiftlik ile yaş grupları arasında mezar buluntularında farklılaşma açısından benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Mezarlarda hasır kullanımının örnekleri Tepecik-Çiftlik'te olduğu gibi Aşıklı Höyük (Duru, 2013; Y. Yılmaz, 2002) ve Çatalhöyük'teki (Boz ve Hager, 2013) tespit edilmiş fitolit kalıntılarında öngörülmektedir. Çatalhöyük'te mezar bağlamında rastlanılan fitolit izlerinin, ölü bedenlerin hoker pozisyona getirilebilmesi için ip gibi bir malzeme ile bağlandığı veya sarıldığı öne sürülmüştür (Boz ve Hager, 2013). Fitolit kalıntılarında dayanarak yaş grupları arasında çocuklarda erişkinlerden daha fazla; cinsiyet grupları arasında da erkeklerde kadınlara göre daha fazla olduğu bulunmuştur. Hasırın ölü bedene sarıldığı örneklerin de en çok yeni doğan ve bebeklerde görüldüğü belirtilmiştir (Boz ve Hager, 2013). Çatalhöyük'teki yaş tercihinine bağlı hasır kullanımına benzer şekilde Aşıklı Höyük'te de özellikle çocuklara ait mezarlarda hasır kullanımına dair kanıtlara rastlanılmıştır (Duru, 2013). Aşıklı Höyük'e ait hasır kullanımına dair kanıtlar, 8. bin yılda hem bebeklere hem de erişkinlere ait mezarlarda görülmektedir (Özbaşaran ve diğ., 2024). Bu durum Tepecik-Çiftlik ile karşılaştırıldığında farklılık göstermekte, Tepecik-Çiftlik'te hasır kullanımı açısından şimdiye kadar elde edilen bulgularda yaş ve cinsiyetler arası fark görülmemektedir. Tepecik-Çiftlik'te sıvalı kafataslarıyla beraber

hasır kullanımının benzeri, Köşk Höyük'teki sıvalı kafataslarında da görülmektedir (Öztañ ve diğ., 2007). Günümüzde Konya Ovası ve çevresinde hasır dokuma ve üretimi ile ilgili yerel çalışmalar tarih öncesindeki kullanıma benzer şekilde özellikle Konya'nın Beyşehir ilçesinde kırsal alanlarda "kabir hasır" olarak adlandırılan ürünlerin halen ölü gömme uygulamaları içerisinde hasırın kullanıldığının ortaya konulması açısından ilginçtir (Türktaş, 2011, 2016).

Orta Anadolu Neolitiğinde, ölüm uygulamaları açısından Tepecik-Çiftlik'in yerine bakıldığında, bölgedeki diğer yerleşimlerle benzerlik ve farklılıkları bir arada barındırdığı söylenebilir. Bu durum çevre ve coğrafi benzerliğin getirmiş olabileceği benzer uyum stratejilerinin bir tezahürü olabileceği gibi; aktif obsidyen değış-tokuş ağıyla da açıklanabilmesi mümkündür. Farklılıkların görülmesi, Orta Anadolu'daki yerleşimlerdeki toplulukların yaşam şeklini belirleyen mimari, geçim ekonomisi ve sosyal yapılar açısından farklılaşması ve yerleşim bazında yerelleşmesi ile açıklanabilir. Bu açıdan Tepecik-Çiftlik'teki kanıtlar da çağdaşı olan ve aynı bölgede bulunan diğer topluluklardan farklı kendine has özellikler barındırdığı yönündedir.

SONUÇ

Ölüm evrensel olmakla birlikte, insan öleceğinin farkında olan tek canlıdır ve “ölüme doğru varlık” olarak davranışlarının temeli ölümlülüğüne dayanmaktadır (Parker-Pearson, 2003, ss. 142). Ölümle ilgili davranışlar insan topluluklarında, ölüme yönelik tepkilerin düzenlenmesi ve karmaşık sembolik eylemlerle işlenmiş kültürel davranışın temelini oluşturmaktadır. Antropolojik çalışmalar insanın çevresel uyum süresince sahip olduğu kültüre dahil olan ritüellerin de ölümden sonra bozulan sosyal düzenin yerine getirilmesi açısından önemli olduğunu ortaya koymuştur (Malinowski, 2014; Radcliffe-Brown, 1945). Neolitik Dönem'in yeni yaşam biçimi ve çevreye uyarlama bağlamında getirdiği değişimlerle birlikte, Neolitik insanının da ölümü anlamlandırması ve ölümle ilgili davranışlarının çeşitlendiği görülebilmektedir.

Bu tez çalışmasında, odaklanılan Neolitik Dönem ölüm uygulamalarının, araştırma geçmişi içerisinde sembolik davranışlarının ve ritüelleri birlikte ele alan çalışmaların az olduğu; aynı zamanda da çalışmalarda biyoarkeolojik veriler çoğunlukla göz ardı edildiği gözlemlenmiştir. Bu eksiklerin farkında olarak yürütülen tez çalışmasında, Orta Anadolu'da bulunan Tepecik-Çiftlik Höyük'e odağında MÖ 7. bin yıldaki ölüm uygulamalarına ve Orta Anadolu'daki diğer Neolitik yerleşimleriyle olan benzerlik ve farklılıklar ile bunun olası nedenlerine dönük araştırma sorularına yanıtlar aranmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Türkçe literatürde ölüm uygulamalarıyla alakalı kullanılan sistematik bir terminolojinin olmamasının üzerinde durularak, bu tez çalışmasında kullanılan ölüm uygulamaları terimlerinin İngilizce literatürdeki kullanımlarla karşılaştırmalı olarak ele alındığı bir tartışmaya yer verilmiştir.

Araştırma sorularını cevaplama amacıyla Tepecik-Çiftlik Höyük'ün MÖ 7. bin yıla tarihlenen tabakalarında (3, 4, 5/6. tabakalar) bulunan ve araştırmanın örneklemini oluşturan 140 mezar ele alınarak belirlenen 10 ölüm uygulaması parametresi üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Bu ölüm uygulamaları parametrelerinin değerlendirmesine ek olarak, yaş ve cinsiyet faktörlerinin uygulamalar ile ilişkisinin belirlenmesi amacıyla “Ki-Kare Testi” uygulanmıştır. İncelenen parametreler, hem MÖ 7. bin yıl genelinde hem de bu tarih aralığındaki tabakalar arasında değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Örnekleme içerisindeki mezarların incelenmesiyle, Tepecik-Çiftlik'te gerçekleştirilmiş ölüm uygulamaları detaylıca ele alınmıştır. Yerleşimde, mezar tipi olarak çoğunlukla basit toprak mezar görülmekte; bebeklerin bazen çömlek mezara gömüldüğü de gözlemlenmiştir. Mezarlara taşların farklı şekillerde yerleştirildiği mezar tipi örnekleri de bulunmaktadır, bu çalışma içerisinde bu mezar tipi diğer olarak ele alınmıştır. Bu mezar tipinin, çoğunlukla 5/6. tabakalarda görüldüğü gözlemlenmiş; bu durumun tabakaya özgü bir durumu yansıtması yorumunun yapılabilmesinin bu mezar tipinin sayısal azlığı nedeniyle yapılamamıştır. Mezarlarda görülen yatırılış biçiminin hepsine yakın kısmının hoker pozisyon olduğu görülmektedir. Yatırılış doğrultusu ve yatırılış yönü ile alakalı bir tercih olmadığı anlaşılmakla beraber yatırılış doğrultusu açısından MÖ 7. bin yıl içerisinde en çok Batı-Doğu doğrultusunun tercih edildiğini söylemek mümkündür. Mezarların konumu açısından en çok açık alanın tercih edildiği; fakat mezar konumu açısından 4. tabakada Yapı-17'ye gerçekleştirilen gömülerden kaynaklı bu tabakada yapı içinin tercih edildiği görülmekte, bahsi geçen yapının da özel bir amaçla kullanılmış olabileceği düşünülmüştür. 5/6. tabakalarda BB kolektif gömüsü ve etrafında bulunan çok sayıda mezar olmasından kaynaklı bu açık alanın ölümler için özel bir alan olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir. Ele alınan mezarlar çoğunlukla birincil olmakla beraber; birincil ve ikincil gömüler bir arada görülmektedir. Bebeklerin ikincil gömüye maruz kalma olasılığının düşük olduğu gözlemlenmiştir; bu bulgu daha önceki çalışmalar açısından yeni bir bulgudur.

Mezarın çoğunlukla tek bireyi içerdiği ve geriye kalan çoklu gömüleri kapsayan yaş ve cinsiyet tahmini gerçekleştirilebilmiş bireyler açısından fark bulunamamıştır. Çoklu gömüler arasında ikincil gömülerin sayısal fazlalığından yola çıkarak bireylerin yumuşak dokusunu kaybettikten sonra, muhtemel ritüeller varlığında çoklu ikincil gömülerde taşındığının ve buralarda depolandığı/istiflendiği düşünülmektedir. Çoklu gömüler içerisinde TP10-SK21'nin daha önceki çalışmalarda detaylı bir şekilde incelenmiş olan BB kolektif gömüsü ile taşıdığı benzer özellikler bu iki mezarın tabakalar arası uygulama devamlılığına işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır.

Mezar buluntularıyla alakalı gerçekleştirilen değerlendirmede höyükte mezar buluntularının yaygın olmadığı belirtilerek mezar buluntularının sayısal ve çeşitlik açılarından bebeklerin lehine olduğunun söylemek mümkündür. Mezarlarda hasır kullanımının yaş ve cinsiyet açısından bir fark olmadığı görülmüş; ayrıca hasıra kullanımına ait kalıntılar sıvalı kafataslarıyla beraber de bulunmuştur.

Ölülere yapılan ikincil müdahaleler, ele alınan topluluğun sosyo-kültürel özelliklerinin anlaşılması açısından önemli bir rol oynamaktadır. İkincil müdahaleler içerisinde değerlendirilebilecek Kafatası Kültü ile ilişkili müdahaleler, Tepecik-Çiftlik'te üç farklı şekilde örnekleri görülmektedir: Kafatası alma, kafatası gömüleri ve sıvalı kafatasları. Ele alınan mezarlar içerisinde, kafatası alma uygulamasına maruz kalmış mezarların varlığı yadsınamayacak olup, tabakalar arası uygulamanın devamlılığı izlenmiştir. Bebek yaş grubundakilerin ise bu uygulamaya tabi tutulmadığı söylenebilir. Ayrıca birçok çoklu gömüde, mezar içerisinde tahmin edilen minimum birey sayıları ile mezar içinde bulunan kafatasları sayısının uyuşmadığı da belirtilmelidir (Büyükkarakaya ve diğ., 2019). İncelenen tabakalarda gözlemlenen kafatası gömüleri ve 3. tabaka dolgusundan ele geçen sıvalı kafatasları mezarlardan çıkarılan kafataslarının topluluk bireylerince kullanımlarına dair önemli kanıtlar sunmaktadır. Sıvalı kafataslarının ele geçtiği mezarlardan elde edilen kalibre edilmiş radyokarbon tarihleri ile birlikte değerlendirildiğinde tüm bu bulguların kafatası kültürü ile ilgili uygulamalarındaki sürekliliği gösterdiği söylenebilmektedir.

Tepecik-Çiftlik'te görülen ikincil müdahalelere dair kanıtlardan, yerleşim içerisinde ölüm sonrası karmaşık ritüellerin varlığı anlaşılabilir. Bu ritüellerin bir parçası olarak, ölen kişilerin gömülmesinden bir süre sonra mezarları açılarak, kemiklerin veya kafatasının bir kısmının veya tamamının çıkarıldığı; bunların sıvama-renklendirme gibi bazı işlemlerden, geçirilerek ritüel nesnesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu ritüeller daha önce başka araştırmacılar tarafından da belirtildiği gibi topluluk içerisindeki hatırlama ve anma süreçlerine hizmet etmesinin yanında (Kuijt, 2008a); bu uygulamayı gerçekleştiren bireyler açısından da farklı bireysel süreçleri içerdiği düşünülebilir. Yaşayanlar ile ölümlerin yüzleştirildiği uygulamaların görüldüğü etnografik örneklerde (örn. Bloch, 1971), bu yüzleşme sırasında insanın sahip olduğu ölüm farkındalığının artması ve ölümün dehşetinin hissedilmesinin belirtilerinden bahsedilmektedir. Bu durum bireyler açısından düzenlenmesi, kendisinin de bir gün ölümle birlikte bu uygulamaya maruz bırakılacağı, hatırlanma ve anmanın öznesi olarak sembolik bir ölümsüzlüğe ulaşacağına bilinmesi, "kültürel dünya görüşü" stratejisi ile gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan, sadece Tepecik-Çiftlik topluluğu özelinde değil, bu tarz uygulamaların gerçekleştirildiği farklı yerleşimlerde de insanların ölümler ile karşılaşmalarında yaşamış olabileceği duygusal süreçleri ele almanın da topluluğun ölümü kavramsallaştırması ve ölümle ilgili davranışlarının analizi açısından önemli bir noktada durduğu vurgulanmıştır.

Tepecik-Çiftlik'in, MÖ 7. bin yıla ait ölüm uygulamaları PN'ye ait genel özellikleri göstermesinin yanında yerleşimde tabakalar arasında süreklilik içerisinde değişimi de içerdiği izlenmektedir. Uygulamalar genel anlamda süreklilik göstermiş, süreç içerisinde farklılıklar göstererek değişim göstermektedir. Bu açıdan Tepecik-Çiftlik bulunduğu Orta Anadolu coğrafyasındaki Çatalhöyük, Aşıklı Höyük ve Köşk Höyük gibi diğer Neolitik yerleşimleriyle de benzer ve farklı özelliklere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Benzer özellikler, Neolitik insanın paylaştığı bir ölüm anlayışı olduğu düşünülse de farklılıklar bunların uygulanmasındaki yerleşmelere işaret etmiştir. Yerleşimin özellikle de Volkanik Kapadokya'nın obsidyen kaynaklarına olan yakın olma avantajı sayesinde, üretilen obsidyen aletlerin Güneybatı Asya'daki farklı yerleşimlere dağıtılması Tepecik-Çiftlik'in dışarıya açık olma özelliğini ortaya koymaktadır. Fakat gözlemlendiği üzere, ölüm uygulamalarının yanında, yerleşimdeki mimari, maddi kültür öğelerinde de Tepecik-Çiftlik insanının yerleşime özgü bir kültürü devam ettirdiği söylenebilir.

Tepecik-Çiftlik ölüm uygulamalarını ele alan bu çalışma, daha önceki yayınlarda yer almayan yerleşimin 6. tabakasını içeriyor ve yerleşimin ölüm uygulamalarıyla alakalı en güncel bilgileri sunuyor olsa da 6. tabaka ve 5. tabaka arasında kesin bir ayırım yapılamaması bu iki tabakanın beraber ele alınmasına neden olmuştur. Bu durum da tabakalar ve belli zaman periyodları arasında mevcut olabilecek net bir değişimin gözlemlenememesine yol açmıştır. Ayrıca, yerleşimde kazıların gerçekleştirildiği alanların özellikle 4. ve 5/6. tabakalar açısından yapıların az olarak bulunması, mezarların konumu hakkında yapılan yorumların sadece bu sınırlı alanla kısıtlamaktadır. Tepecik-Çiftlik'in 21 yıllık kazı arşivinde bazı kayıpların, eksik belgeleme ve karışmış verilerden dolayı yerleşimde ele geçirilen tüm mezarlar ele alınamamıştır. Bu açıdan tezde Tepecik-Çiftlik ile gelecekte yapılacak çalışmalar açısından giderilebilecek sınırlılıklara da dikkat çekilmiştir.

KAYNAKÇA

- Agarwal, S. C., ve Glencross, B. A. (2011). Building a Social Bioarchaeology. İçinde L. Meskell ve R. A. Joyce (Eds.), *Social bioarchaeology*, (ss. 1-11). Wiley-Blackwell.
- Aiello, L. C. (1997). Brains and guts in human evolution: The expensive tissue hypothesis. *Brazilian Journal of Genetics*, 20, 141-148.
- Aiello, L. C., ve Dunbar, R. I. (1993). Neocortex size, group size, and the evolution of language. *Current anthropology*, 34(2), 184-193.
- Akkermans, P.M.M.G. (2008). Burying the dead in late Neolithic Syria. İçinde J. M. Cordoba ve diğ. (Eds.), *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East Madrid, April 3–8, 2006* (ss. 621–645). Universidad Autónoma de Madrid.
- Akkermans, P.M.M.G., ve Schwartz, G.M. (2003). *The archaeology of Syria, from complex hunter-gatherer to early urban societies (c.16000-300 BC)*. Cambridge University Press.
- Akkermans, P.M.M.G., Cappers, R., Cavallo, C., Nieuwenhuys, O., Nilhamn, B., ve Otte, I.N. (2006). Investigating the early pottery Neolithic of northern Syria: new evidence from Tell Sabi Abyad. *American Journal of Archaeology*, 110(1), 123-156.
- Aksoy, E.B. ve Büyükkarakaya, A.M. (Eds.), (2021) *Danse Macabre: Ölüm ve ölüm uygulamaları*. Ege.
- Akyar, N., ve Sayar, S. (2018). Zerdüştî Cenaze Geleneklerinde Düalizm. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 4(2), 55-80.
- Aldhouse-Green, S.H.R. (2001). Ex Africa aliquid semper novi: The view from Pontnewydd. İçinde S. Milliken ve J. Cook (Eds.), *A very remote period indeed: Papers on the Palaeolithic presented to Derek Roe* (ss. 114–119). Oxbow.
- Alfsdotter, C. (2021). *The corporeality of death: Bioarchaeological, taphonomic, and forensic anthropological studies of human remains* (Tez no: 413/2021) [Doktora tezi, Linnaeus Üniversitesi]. DİVA Portal. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1547828/FULLTEXT01.pdf>
- Alpaslan-Roodenberg, M. S., & Roodenberg, J. (2021). Doğu Marmara'nın İlk Çiftçi Köylerinde Neler Oldu: Şiddet, İnsan Yaşamının Bir Parçası mıydı? *Arkeoloji ve Sanat*, 167(167), 21-36.
- Alpaslan-Roodenberg, S. (2011a). Homicide at Aktopraklık, A Prehistoric Village in Turkey. *Near Eastern Archaeology*, 74(1), 60-61.
- Alpaslan-Roodenberg, S., (2011b). A Preliminary Study of the Burials from Late Neolithic- Early Chalcolithic Aktopraklık. *Anatolica*, 37, 17-43.

- Altınbilek-Algül, Ç. (2011). Chipped stone industry of Yumuktepe: Preliminary results from "The Early Neolithic" phase. *Anatolia Antiqua*, 19, 13-25.
- Andrews, P., ve Bello, S. (2006). Pattern in human burial practices. İçinde R. Gowland ve C. Knüsel (Eds.), *Social archaeology of funerary remains*, (ss. 14–29). Oxbow.
- Andrews, P., Molleson, T., ve Boz, B. (2005). The human burials at Çatalhöyük. İçinde I. Hodder (Ed.), *Inhabiting Çatalhöyük: Reports from the 1995–1999 seasons*, (ss. 261–278). McDonald Institute for Archaeological Research.
- Arensburg, B., ve Tillier, A. M. (1983). A new Mousterian child from Qafzeh (Israel): Qafzeh 4A. *Bulletin et Mémoires de la Société Anthropologique de Paris*, 10(XIII), 61-69.
- Arkeofili (2022, 17 Ağustos) Pınarbaşı Kazılarında 16.000 Yıllık Mezarlık Bulundu. arkeofili.com/pinarbasi-kazilarinda-16-000-yillik-mezarlik-bulundu/#google_vignette
- Atakuman, Ç., Karakoç, M., ve Gemici, H. C. (2019). Ölüyü gömmek ya da gömmemek: Paleolitik çağ'da beden nesnelliği ve mekânsallığı. İçinde Ç. Atakuman (Ed.), *Arkeoloji'de Ritüel ve Ölüm*. Ege.
- Ataman, K. (1987). A group of projectile points from Can Hasan III. *Araştırma Sonuçları Toplantısı IV*, Ankara, 339-346.
- Ataman, K. (1988). *The chipped stone assemblage from Can Hasan III, a study in typology, technology, and function* [Yayınlanmamış doktora tezi], University College London.
- Atran, S., ve Henrich, J. (2010). The evolution of religion: How cognitive by-products, adaptive learning heuristics, ritual displays, and group competition generate deep commitments to prosocial religions. *Biological Theory*, 5, 18–30.
- Aydın, S. (2020). Gömme. İçinde S. Aydın ve K. Emiroğlu (Eds.), *Antropoloji Sözlüğü* (s. 461). Isık.
- Aydın, S. ve Emiroğlu, K., (Eds.) (2020) *Antropoloji Sözlüğü*. Isık.
- Ayengin, N. (1999). *Neolitik ve Kalkolitik Dönemde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Baird, D. (2008). The Boncuklu project: the origins of sedentism, cultivation and herding in central Anatolia. *Anatolian Archaeology*, 14: 11–12.
- Baird, D. (2012). Pınarbaşı, from Epi-Paleolithic camp-site to sedentarising village in Central Anatolia. İçinde M. Özdoğan, N. Başgelen, and P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey, New excavations and New Research, Central Turkey, Vol. 3*, (ss. 181-218). Arkeoloji ve Sanat.
- Baird, D., Asouti, E., Astruc, L., Baysal, A., Baysal, E., Carruthers, D., ... & Pirie, A. (2013). Juniper smoke, skulls and wolves' tails. The Epipalaeolithic of the Anatolian Plateau in its South-west Asian context; insights from Pınarbaşı. *Levant*, 45(2), 175-209.

- Baird, D., Fairbairn, A., Martin, L., Middleton, C., (2012). The Boncuklu Project: The origins of sedentism, cultivation and herding in Central Anatolia. İçinde M. Özdoğan, N. Başgelen, and P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey, New excavations and New Research, Central Turkey, Vol. 3*, (ss. 219-244). Arkeoloji ve Sanat.
- Balcı, S. (2016). Tepecik-Çiftlik'te obsidiyen yongalama alanı. *Anadolu Prehistory Araştırmaları Dergisi (APAD)*, 2, 148–159.
- Balcı, S. ve Çakan, Y. G. (2017). Volkanik Kapadokya bölgesinde tarih öncesine ait yeni bulgular. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 156.
- Balcı, S., Altınbilek-Algül, Ç., Gündüzalp, S., Kaycı, O.H., Tümer, H., Ünlüler, Y., (2022). *Sırçalıtepe Kazısı 2021 yılı çalışmaları*. 42. Kazı Sonuçları Toplantısı/Cilt 5, 51-63.
- Balcı, S., Altınbilek-Algül, Ç., Tümer, H., Gündüzalp, S. ve Altuncan, M. (2023). *Sırçalıtepe Kazısı 2022*. 43. Kazı Sonuçları Toplantısı/ Cilt 6, 451-457.
- Balcı, S., Algül, Ç. A., Mouralis, D., Kaycı, O. H., Büyükkarakaya, A. M., ve Açıkgöz, F. (2021). A new aceramic neolithic site near by the obsidian sources: Preliminary insights from Sırçalıtepe. *Anadolu Araştırmaları*, (24), 67-92.
- Balkan-Atlı, N., ve Binder, D. (2007). Kömürcü-Kaletepe obsidyen işliğı. İçinde M. Özdoğan ve N. Başgelen (Eds.), *Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni kazılarve yeni bulgular*, (ss. 217-222). Arkeoloji ve Sanat.
- Balkan-Atlı, N., ve Binder, D. (2012). Neolithic obsidian workshop at Kömürcü-Kaletepe (Central Anatolia). İçinde M. Özdoğan, N. Başgelen, and P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey, New excavations and New Research, Central Turkey, Vol. 3*, (ss. 71-88). Arkeoloji ve Sanat.
- Balkan-Atlı, N., ve Cauvin, M. C. (1997). 1995 yılı Aksaray, Niğde, Nevşehir illeri obsidyen yüzey araştırması. *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*, 293–312.
- Balkan-Atlı, N., Kuhn, S., Astruc, L., Çakan, G., Dinçer, B. ve Kayacan, N., (2008). Göllüdağ 2007 Survey, *Anatolia Antiqua XVI*, 293-312.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. General Learning.
- Banning, E.B. (2002). Ceramic Neolithic—Late or Pottery Neolithic. İçinde P. Peregrine ve M. Ember (Eds.), *Encyclopedia of prehistory: South and southwest Asia* (ss. 40–55). Kluwer Academic/Plenum.
- Bar-Yosef, O. (1986). The walls of Jericho: An alternative interpretation. *Current Anthropology*, 27(2), 157-162.
- Bar-Yosef, O. ve Belfer-Cohen, A. (1989). The origins of sedentism and farming communities in the Levant. *Journal of World Prehistory*, 3, 447–498.
- Bar-Yosef, O. ve Meadow, R.H. (1995). The origins of agriculture in the Near East. İçinde T.D. Price ve A.B. Gebauer (Eds.), *Last hunters-first farmers: New perspectives on the prehistoric transition to agriculture* (ss. 39–94). Santa Fe.

- Bar-Yosef, O., ve Vandermeersch, B. (1993). Modern humans in Levant. *Scientific American*, 64-70.
- Barrett, J.L., ve Lanman, J.A. (2008). The science of religious beliefs. *Religion*, 38(2), 109-124.
- Bartl, K. (2012). The Northern Levant. İçinde D.T. Potts (Ed.), *A Companion To The Archaeology of The Ancient Near East* (ss. 125-143). Wiley.
- Bates, D.G. (2009). 21. *Yüzyılda Kültürel Antropoloji: İnsanın Doğadaki Yeri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Baysal, A. (2013). Konya Ovası Neolitik dönem kültürel gelişimi içinde Boncuklu Höyük ve önemi. *Colloquium Anatolicum*, 12, 79-104.
- Baysal, E. (2013). A tale of two assemblages: Early Neolithic manufacture and use of beads in the Konya plain. *Anatolian Studies*, 63, 1-15.
- Becker, E. (2021). *Ölümü İnkâr*, (Çev. A. Özdoğan), İz.
- Belfer-Cohen, A. (1995). Rethinking social stratification in the Natufian culture: The evidence from burials. İçinde S. Campbell & A. Green (Eds.), *The Archaeology of Death in the Ancient Near East*, (ss. 9–16). Oxbow.
- Belfer-Cohen, A., & Bar-Yosef, O. (2000). Early sedentism in the Near East: A Bumpy Ride to Village Life. İçinde I. Kuijt (Ed.), *Life in Neolithic farming communities: social organization, identity, and differentiation* (ss. 19-38). Springer US.
- Belfer-Cohen, A., & Goring-Morris, A.N. (2010). The initial Neolithic in the Near East: Why it is so difficult to deal with these PPNA. *Journal of the Israel Prehistoric Society*, 40, 1–18.
- Belfer-Cohen, A., & Goring-Morris, A.N. (2011). Becoming farmers: The inside story. *Current Anthropology*, 52(s4), 209-220.
- Bell, C. (2009). *Ritual: Perspectives and dimensions*. Oxford University.
- Bell, C. (1997). *Ritual: Perspectives and Dimensions*. Oxford University.
- Benz, M., & Bauer, J. (2021). Aligning People: The Social Impact of Early Neolithic Medialities. Neo-Lithics. *The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research*, 21, 7-26.
- Bıçakçı, E. (1998). An Eassay on the Chronology of the Pre-Pottery Neolithic Settlements of the East-Taurus Region (Turkey), with the Building Remains and the C14 Dates. İçinde M. Mellink ve G. Arsebük (Eds.), *Light on Top of the Black Hill (Studies presented to Halet Çambel)*, (ss. 137-150), Ege.
- Bıçakçı, E. (2001). Tepecik-Çiftlik höyüğü (Niğde) kazısı ışığında Orta Anadolu tarihöncesi kültürleri ile ilgili yeni bir değerlendirme. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 4, 25–41.
- Bıçakçı, E. (2005). Materials and architecture in prehistoric ages-materials and architecture in Anatolia. İçinde *From Past to the Future. Materials and Architecture in Anatolia XXIIInd World Architecture Congress, UIA 2005 Istanbul*. UCTEA Chamber of Architects of Turkey İstanbul Metropolitan Branch.

- Bıçakçı, E. (2012). *Tepecik-Çiftlik kazısı 2010 yılı çalışmaları*. 33. Kazı Sonuçları Toplantısı: Cilt 1, (ss. 69–89). T.C. Kültür Bakanlığı.
- Bıçakçı, E. (2022). A Conspectus on the Status of Tepecik-Çiftlik Excavation (Cappadocia): Intersite and Regional Outcomes and Prospects. İçinde E. Rosenstock ve P. F. Biehl (Eds.), *6000 BC: Transformation and Change in the Near East and Europe*, (ss. 83–103). Cambridge University. <https://doi.org/10.1017/9781107337640.008>
- Bıçakçı, E., Çakan, Y. G., & Büyükkarakaya, A. M. (2022). *Tepecik-Çiftlik'te 2019 ve 2020 Yılında Yürütülen Çalışmalar, 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları: Cilt 2*, (ss. 111-124). T.C. Kültür Bakanlığı.
- Bıçakçı, E., Faydalı, E. (2001). *Tepecik-Çiftlik 2000 Yılı Çalışmaları*, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı: Cilt 2, (ss. 29-38). T.C. Kültür Bakanlığı.
- Bıçakçı, E., Godon, M., & Çakan, Y. G. (2012). Tepecik-Çiftlik. İçinde M. Özdoğan, N. Başgelen, ve P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Vol. 3 – Central Turkey*, (ss. 89-134). Archaeology and Art.
- Bienert, H.-D. (1991). Skull Cult in the Prehistoric Near East. *Journal of Prehistoric Religion*, 5, 9–23.
- Binder, D. (2002). Stone making sense: What obsidian could tell about the origins of the Central Anatolian Neolithic. İçinde F. Gerard ve L. Thissen (Eds.), *The Neolithic of Central Anatolia, internal developments and external relations during the 9th-6th millennia cal BC*, (ss. 79–90). Ege.
- Binder, D., ve Balkan-Atlı, N. (2001). Obsidian exploitation and blade technology at Kömürcü-Kaletepe (Central Anatolia). İçinde I. Caneva, C. Lemorini, D. Zampetti, ve P. Biaggi (Eds.), *Beyond tools: Redefining the PPN lithic assemblages of the Levant*. Ex Oriente.
- Binford, L.R. (1968). Post-Pleistocene Adaptations. İçinde L.R. Binford ve S.R. Binford (Ed.), *New Perspectives in Archaeology*, (ss. 313–342). Aldine.
- Binford, L.R. (1971). Mortuary practices: Their study and their potential. *Memoirs of the Society for American Archaeology*, 25, 6–29.
- Blanc, A. (1961). Some evidence for the ideologies of early man. İçinde S.L. Washburn (Ed.), *Social Life of Early Man*, (ss. 119–136). Wenner-Gren Foundation.
- Bloch, M. (1971). Placing the dead: tombs, ancestral villages, and kinship organization in Madagascar. *Seminar studies in anthropology*, 138-171. Seminar.
- Bocquentin, F. ve Noûs, C., (2022). Dealing with the Dead at Beisamoun During the Middle PPNB: Revisiting Lechevallier's Field Archives. *Dealing with the Dead: Studies on Burial Practices in the Pre-Pottery Neolithic Levant*, 23, (ss.197-213). Ex-oriente.
- Bocquentin, F., Anton, M., Berna, F., Rosen, A., Khalaily, H., Greenberg, H., ... & Horwitz, L.K. (2020). Emergence of corpse cremation during the Pre-Pottery Neolithic of the southern Levant: A multidisciplinary study of a pyre-pit burial. *PLOS ONE*, 15(8).

- Bocquentin, F. ve Garrard, A., (2016). Natufian collective burial practice and cranial pigmentation: a reconstruction from Azraq 18 (Jordan). *Journal of Archaeological Science: Reports*, 10, 693-702.
- Bocquentin, F., Kodas, E. ve Ortiz, A. (2016). Headless but still eloquent! Acephalous skeletons as witnesses of Pre-Pottery Neolithic north-south connections and disconnections. *Paléorient*, 42(2), 33–52.
- Bonogofsky, M. (2004). A bioarchaeological study of plastered skulls from Anatolia: New discoveries and interpretations. *International Journal of Osteoarchaeology*, 15, 124–135.
- Bonogofsky, M. (2005a). A bioarchaeological study of plastered skulls from Anatolia: New discoveries and interpretations. *International Journal of Osteoarchaeology*, 15(2), 124–135.
- Bonogofsky, M. (2005b). Anatolian plastered skulls in context: New discoveries and interpretations. 21. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, (ss. 13-26). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Boulestin, B. (2012). Champ de la discipline: Concepts et mise en oeuvre. İçinde L. Bonnabel (Ed.), *Archéologie de la mort en France*, (ss. 24–39). La Découverte.
- Boulestin, B. ve Courtaud, P., (2022). Words between two worlds: collective graves and related issues in burial terminology. İçinde E.M.J. Schotsmans ve C.J. Knüsel (Eds.), *The Routledge Handbook of Archaeoethnology: Bioarchaeology of Mortuary Behaviour*, (ss. 55–68). Taylor and Francis.
- Boyer, P. (1990). *Tradition as truth and communication: A cognitive description of traditional discourse*. Cambridge University.
- Boz, B., ve Hager, L. D. (2013). Living above the dead: Intramural burial practices at Çatalhöyük. İçinde I. Hodder (Ed.), *Humans and Landscapes of Çatalhöyük: Reports from the 2000–2008 Seasons*, (ss. 413–440). British Institute at Ankara.
- Braidwood, R. J. (1958). Near Eastern Prehistory. *Science*, 127, 1419–1430.
- Braidwood, R. J. (1960). The agricultural revolution. *Scientific American*, 203, 130–141.
- Brown, J. (1995). On Mortuary Analysis with Special Reference to the Saxe-Binford Research Program. İçinde M. Parker-Pearson (Ed.), *Regional Approaches to Mortuary Analysis*, (ss. 3–25). Plenum.
- Brück, J. (1999). Ritual and rationality: Some problems of interpretation in European archaeology. *European Journal of Archaeology*, 2(3), 313–344.
- Buikstra, J. E., & Ubelaker, D. H. (1994). Standards for data collection from human skeletal remains. *Arkansas Archaeological Survey Research Series*, 44.

- Büyükkarakaya, A. M., (2014). Tepecik-Çiftlik neolitik insanlarında genel ve cinsiyet yönelimli çocuk sağlığı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 379–402.
- Büyükkarakaya, A. M. (2017a). On the formation process of the BB collective burial from Tepecik-Çiftlik, Central Anatolia (Turkey). *19th Annual Conference of the British Association for Biological Anthropology and Osteoarchaeology*, (ss.25). Liverpool John Moores University.
- Büyükkarakaya, A. M. (2017b). Tepecik-Çiftlik Neolitik topluluğunun demografik özellikleri. *Folklor/Edebiyat*, 23(92), 79–98.
- Büyükkarakaya, A. M. ve Aksoy, E. B. (Eds.) (2019). *Memento Mori: Ölüm ve ölüm uygulamaları*, Ege.
- Büyükkarakaya, A. M., Akyol, A. A., Özdemir, K., (2017). Tepecik-Çiftlik Neolitik Topluluğunda Sütten Kesme Sürecinin İncelenmesi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/1, 169-196.
- Büyükkarakaya, A. M., Cavalli, F., Çakan, Y. G., Canol, H. S., Falay, B., & Ormanlı, Ö. (2024). Multi-dimensional analyses of the plastered skulls from neolithic Tepecik-Çiftlik, central Anatolia (Türkiye). *Journal of Archaeological Science: Reports*, 53, 104388.
- Büyükkarakaya, A. M., Çakan, Y. G., Godon, M., Erdal, Y. S., & Bıçakçı, E. (2019). Handling dead bodies: Investigating the formation process of a collective burial from Neolithic Tepecik-Çiftlik, central Anatolia (Turkey). *Journal of Anthropological Archaeology*, 56. <https://doi.org/10.1016/j.jaa.2019.101118>
- Büyükkarakaya, A.M., Erdal, Y. S., & Özbek, M. (2009). Tepecik-Çiftlik insanların Antropolojik Açıdan Değerlendirilmesi. *24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, (ss.119-138). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Büyükkarakaya, A.M. (2019). Ölüm Uygulamaları ve Davranışın Ekolojisi. İçinde A.M. Büyükkarakaya ve E.B. Aksoy (Eds.), *Memento mori: Ölüm ve ölüm uygulamaları*, (ss.217-245). Ege.
- Büyükkarakaya, A.M. (2020). Ölüm Uygulamaları. İçinde S. Aydın & K. Emiroğlu (Eds.), *Antropoloji Sözlüğü*, (ss. 845-846). Isık.
- Büyükkarakaya, A.M., (2023, 26-27 Ekim). *Yeni Bilgiler Işığında Tepecik-Çiftlik Neolitik Topluluğunda Ölüm Uygulamaları*, [Konferans Sunumu]. VIII. Biyolojik Antropoloji Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ankara.
- Byrd, B. F. (2005). Reassessing the emergence of village life in the Near East. *Journal of Archaeological Research*, 13(3), 231–290.
- Cambridge Dictionary (t.y.). Burial. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/burial> (17 Mart 2024 tarihinde erişilmiştir.)
- Cambridge Dictionary (t.y.). Cremation. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/cremation> (15 Nisan 2024 tarihinde erişilmiştir.)

- Cambridge Dictionary (t.y.). Rite. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/rite>(20 Temmuz 2023 tarihinde erişilmiştir.)
- Cambridge Dictionary (t.y.). Tomb. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/tomb> (2 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.)
- Campana, D. V., ve Crabtree, P. J. (2017). Bone implements from Chalcolithic Tepecik-Çiftlik: Traces of manufacture and wear on two classes of bone objects recovered from the 2013 excavation season. *Quaternary International*, 472, 75-83. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2017.11.042>
- Campbell, R.B., (2001). John Graunt, John Arbuthnott, and the Human Sex Ratio. *Human Biology*, 73- 4, 605-610.
- Caneva, I. (2012) Mersin-Yumuktepe in the Seven Millennium BC: an updated view. İçinde M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (Eds.) *The Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research, Central Turkey*, (ss. 1-29). Archaeology and Art.
- Carr, C. (1995). Mortuary practices: Their social, philosophical-religious, circumstantial, and physical determinants. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 2, 105-200.
- Carter T., Poupeau, G., Bressy, C. ve Pearce, N. J. G. (2006) A new programme of obsidian characterization at Çatalhöyük, Turkey. *Journal of Archaeological Science* 33: 893-909.
- Carter, T., & Milić, M. (2013). The chipped stone – Appendix 21.2: A diachronic survey of the traditions, raw materials consumed and the organization of production, level by level for the southern and northern parts of the site. İçinde I. Hodder (Ed.), *Çatalhöyük Research Project. Substantive Technologies at Çatalhöyük Çatal Research Project 9*, (ss. 417–478). Oxbow.
- Cauvin, J. (2000). *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture*. Cambridge University.
- Cazeneuve, J., (1971) *Sociologie du rite*. Presses Universitaires de France (PUF).
- Chamel, B., & Coqueugniot, É. (2019). Human self-perception and self-expression during the 9th millennium cal BC: Funerary practices and symbolic meaning of the human representations at Dja'de el-Mughara (Syria). İçinde J. Becker, C. Beuger ve B. Müller-Neuhof (Eds.), *Human iconography and symbolic meaning in Near Eastern prehistory, Proceedings of the workshop held at 10th ICAANE in Vienna, April 2016*, (ss. 57–69). Austrian Academy of Sciences.
- Chapman, R. (2003). Death, society, and archaeology: The social dimensions of mortuary practices. *Mortality*, 8(3), 305–312.
- Chase, G. P., & Dibble, H. L. (1987). Middle Paleolithic symbolism: A review of current evidence and interpretations. *Journal of Anthropological Archaeology*, 6(3), 263–296.

- Chesson, M. S. (2001). Social memory, identity, and death: An introduction. İçinde M. S. Chesson (Ed.), *Social memory, identity, and death: Anthropological perspectives on mortuary rituals, Archaeological Papers of the American Anthropological Association*, 10, 1–11.
- Childe, G. (1942), *What Happened in History*, Penguin Books
- Childe, G. (2006). *Kendini yaratan insan*. (Çev. F. Ofluoğlu). Varlık.
- Clark, J. D., Beyene, Y., Wolde-Gabriel, G., Hart, W. K., & Renne, P. R. (2003). Stratigraphic, chronological and behavioural contexts of Pleistocene Homo sapiens from Middle Awash, Ethiopia. *Nature*, 423(6941), 747–752.
- Clarke, J. (2012). Decorating the Neolithic: an Evaluation of the Use of Plaster in the Enhancement of Daily Life in the Middle Pre-pottery Neolithic B of the Southern Levant. *Cambridge Archaeological Journal*, 22(02), 177–186.
- Coale, A.J., (1991). Excess female mortality and the balance of the sexes in the population: An estimate of the number of "Missing Females". *The Population and Development Review*, 17- 3, 517-523.
- Conard, N. J. (2003). Palaeolithic ivory sculptures from southwestern Germany and the origins of figurative art. *Nature*, 426(6968), 830-832.
- Coolidge, F. L., & Wynn, T. (2001). Executive functions of the frontal lobes and the evolutionary ascendancy of Homo sapiens. *Cambridge Archaeological Journal*, 11(2), 255–260.
- Coolidge, F. L., & Wynn, T. (2016). An introduction to cognitive archaeology. *Current Directions in Psychological Science*, 25(6), 386-392.
- Coolidge, F. L., Haidle, M. N., Lombard, M., & Wynn, T. (2016). Bridging theory and bow hunting: Human cognitive evolution and archaeology. *Antiquity*, 90, 219–228.
- Coqueugniot, E. (1999). Tell Dja'de el-Mughara. İçinde G. del Olmo Lete & M. Fenollosa (Eds.), *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates the Tishrin Dam area. Proceedings of the International Symposium held at Barcelona, 1998*, (ss. 41– 55). Barcelona.
- Coşkun, G. (2007). *The end of the Pre-Pottery Neolithic in the middle Euphrates Valley. The lithic assemblages of Mezraa Teleilat, southeastern Turkey*. (Tez no: 3298782) [Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Croucher, K. (2012). *Death and dying in the Neolithic Near East*. Oxford University Press.
- Cura, M., (2021). Grammichele Şehir Müzesi'ndeki Pithosların Koruma ve Onarım Çalışmaları. *Lycus Dergisi*, (4), 75-87.
- Çakan, Y. G. (2013). Tepecik-Çiftlik son Neolitik dönem mimarisi. (Tez no: 351623) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çakan, Y. G., (2019). Neolitik dönem'de yeni bir yapı tipi: Tepecik-Çiftlik'te "Fırınlı yapılar". İçinde P. Çaylı, I. Demirtaş ve B. Eser (Eds.), *Arkeolojiyle Geçen Yarım Asır: Sevil Gülçur Armağanı*, (ss. 649–659). Bilgin Kültür Sanat

- Çakan, Y. G., (2024) Orta Anadolu Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde MÖ 7. Bin yıl: Tepecik-Çiftlik Höyük'te Mimari ve Yerleşim Düzeninde Kültürel Değişim Süreci (Tez no: 853810), [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çambel, H., Arsebük, G. ve Kantman, S. (2005). *Çok Dilli Arkeoloji Terimleri Sözlüğü*. Arkeoloji ve Sanat.
- d'Aquili, E. G. (1983). The Myth-Ritual Complex: A Biogenetic Structural Analysis. *Zygon*, 18, 263.
- d'Errico, F., & Vanhaeren, M. (2016). Upper Paleolithic Mortuary Practices: Reflection of Ethnic Affiliation, Social Complexity, and Cultural Turnover. İçinde C. Renfrew, M. J. Boyd, & I. Morley (Eds.), *Death Rituals, Social Order and the Archaeology of Immortality in the Ancient World*, (ss. 45–62). Cambridge University.
- De Marrais, E., Castillo, L. J., & Earle, T. (1996). Ideology, Materialization, and Power Strategies. *Current Anthropology*, 37, 15–86.
- Duday, H. (2006). Archaeoethnology or the Archaeology of Death. İçinde R. Gowland & C. Knüsel (Eds.), *Social Archaeology of Funerary Remains*, (ss. 30–56). Oxbow.
- Duday, H. (2008). Archaeological Proof of an Abrupt Mortality Crisis; Simultaneous Deposit of Cadavers, Simultaneous Deaths? İçinde D. Raoult & M. Drancourt (Eds.), *Palaeomicrobiology: Past Human Infections*, (ss. 49–54). Springer.
- Duday, H. ve Guillon, M. (2006). Understanding the circumstances of decomposition when the body is skeletonized. İçinde A. Schmitt, E. Cunha ve J. Pinheiro (Ed.), *Forensic anthropology and medicine. Complementary sciences from recovery to cause of death*, (s. 117-157). Humana. https://doi.org/10.1007/978-1-59745-099-7_6
- Duday, H., ve Masset C. (1987). Anthropologie physique et archéologie: méthodes d'étude des sépultures. CNRS Editions.
- Durkheim, É. (1965). *The Elementary Forms of the Religious Life* [1915]. (Trans. J. W. Swain). Free.
- Duru, G. (2013). Tarihöncesinde İnsan-Mekan, Topluluk-Yerleşme İlişkisi: MÖ 9. Bin Sonu – 7. Bin Başlangıcı, Aşıklı ve Akarçay Tepe. (Tez no: 353070). [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Düring, B. S. (2006). *Constructing Communities: Clustered Neighbourhood Settlements of the Central Anatolian Neolithic ca. 8500-5500 Cal. BC*. Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Enard, W., Przeworski, M., Fisher, S. E., Lai, C. S., Wiebe, V., Kitano, T., ... & Pääbo, S. (2002). Molecular evolution of FOXP2, a gene involved in speech and language. *Nature*, 418(6900), 869-872.
- Erdal, Y. S. (2015). Bone or Flesh: Defleshing and Post-Depositional Treatments at Körtik Tepe (Southeastern Anatolia, PPNA Period). *European Journal of Archaeology*, 18(1), 4–32.

- Erikson, E. H. (1966a). Ontogeny of Ritualization. *Philosophical Transactions of the Royal Society, Series B*, 251, 338.
- Erikson, E. H. (1966b). Concluding Remarks. *Philosophical Transactions of the Royal Society, Series B*, 251, 523.
- Erim-Özdoğan, A. (2011). Çayönü. İçinde M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (Eds.) *The Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research, Tigris Basin*, (ss. 185-269). Archaeology and Art.
- Esin, U. (2007). Anadolu Neolitiğine başka bir bakış. İçinde M. Özdoğan, N. Başgelen (Eds.), *Anadolu'da uygarlığın doğuşu ve Avrupa'ya yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem. Yeni kazılar, yeni bulgular* (ss. XI-XIII). Arkeoloji ve Sanat.
- Esin, U., ve Harmankaya, S. (1999). Aşıklı. İçinde Özdoğan, M. ve Başgelen, N. (Eds.), *Neolithic in Turkey, The Cradle of Civilisation, Vol. 1*, (ss. 115–132). Archaeology and Art.
- Evans-Pritchard, E. E. (1965a). *Theories of Primitive Religion*. Clarendon.
- Evans-Pritchard, E. E. (1965b). *Witchcraft, Oracles and Magic Among the Azande*. Clarendon.
- Firth, R. (1951). *Elements of Social Organization*. Watts.
- Fischer, R., Callander, R., Reddish, P., & Bulbulia, J. (2013). How Do Rituals Affect Cooperation? *Human Nature*, 24(2), 115–125.
- Flohr, P., Fleitmann, D., Matthews, R., Matthews, W., Black, S. (2016). Evidence of resilience to past climate change in Southwest Asia: Early farming communities and the 9.2 and 8.2 ka events. *Quaternary Science Reviews* 136, ss. 23-39.
- Fogelin, L. (2007). The Archaeology of Religious Ritual. *Annual Review Anthropology*, 36, 55-71.
- French, D. H. (1968). Excavations at Can Hasan, 1967, seventh preliminary report. *Anatolian Studies*, 18, 45–53.
- Gargett, R. H. (1999). Middle Palaeolithic burial is not a dead issue: the view from Qafzeh, Saint-Césaire, Kebara, Amud, and Dederiyeh. *Journal of human evolution*, 37(1), 27-90.
- Gebel, H. G. K. (2010). Commodification and the formation of early Neolithic social identity. The issues as seen from the southern Jordanian Highlands. *The principle of sharing. Segregation and construction of social identities at the transition from foraging to farming. Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment*, 14, 35-80.
- Gebel, H. G. K. (2017). Neolithic corporate identities in the Near East. Neolithic corporate identities. *Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment*, 20, 57-80.
- Gebel, H. G. K., Hermansen, B. D., & Kinzel, M. (2006). Ba'ja 2005: A two-storied building and collective burials. Results of the 6th season of excavation. *Neolithics*, 1, 12–19.

- Gibbs, K., ve Banning, E.B., (2013). Late Neolithic Society and Village Life: The View from the Southern Levant. İçinde O. Nieuwenhuys ve diğ. (Eds.), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*, (ss. 355–366). Brepols.
- Gillespie, S. D. (2002). Body and soul among the Maya: Keeping the spirits in place. *Archeological Papers of the American Anthropological Association*, 11(1), 67–78.
- Gillespie, S. D. (2001). Personhood, agency, and mortuary ritual: A case study from the ancient Maya. *Journal of Anthropological Archaeology*, 20(1), 73–112.
- Girginer, K.S. (1990). *Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Çağ'da Ölü Gömme Adetleri*, (Tez no: 11990) [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. Ulusal Tez Bankası.
- Godon, M., (2011) Cappadocia's First Pottery Production, Tepecik-Çiftlik Neolithic Earliest Levels, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (ss. 317-340). T.C. Kültür Bakanlığı.
- Godon, M., ve Özbudak, O. (2022) The Downturn in Tepecik-Çiftlik's Ceramic Production Continuity. An Insight toward the Rapid Emergence of Supra-Regional Homogeneity in Ceramic Style. İçinde E. Rosenstock ve P. F. Biehl (Eds.), *6000 BC: Transformation and Change in the Near East and Europe*, (ss. 104-124). Cambridge University.
- Goldstein, L. G. (1976). Spatial structure and social organization: Regional manifestations of Mississippian society. (Tez no: 7701257), [Doktora Tezi, Northwestern Üniversitesi]. ProQuest.
- Goodall, J. (1986). *The Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behavior*. Harvard University.
- Goring-Morris, N. (2000). The quick and the dead: The social context of aceramic Neolithic mortuary practices as seen from Kfar Hahores. İçinde I. Kuijt (Ed.), *Life in Neolithic farming communities: Social organization, identity, and differentiation* (ss. 103-136). Springer US.
- Goring-Morris, N., & Belfer-Cohen, A. (1998). The articulation of cultural processes and late Quaternary environmental changes in Cisjordan. *Paléorient*, 23, 71–93.
- Goring-Morris, N., & Belfer-Cohen, A. (2002). Symbolic behaviour from the Epipalaeolithic and Early Neolithic of the Near East: Preliminary observations on continuity and change. İçinde H. G. Gebel, B. Hermansen, & C. Jensen (Eds.), *Magic practices and ritual in the Near Eastern Neolithic*, (ss. 67–79). Senepse 8, Ex Oriente.
- Gross, D. (1992). *The past in ruins: Tradition and the critique of modernity*. University of Massachusetts.
- Guerrero, E., Molist, M., Kuijt, I., & Anfruns, J. (2009). Seated memory: New insights into Near Eastern Neolithic mortuary variability from Tell Halula, Syria. *Current Anthropology*, 50(3), 379-391.
- Guilbeau, D., (2022). Tepecik Çiftlik (Turkey) and the Exploitation of Cappadocian Obsidian during the 7th Millennium. İçinde Y. Nishiaki, O. Maeda ve M. Arimura

- (Eds.), *Tracking the Neolithic in the Near East: Lithic Perspectives on Its Origins, Development and Dispersals*, (ss. 427-438). Sidestone.
- Gündem C. Y., (2019). MÖ 7. Bin yılda Tepecik-Çiftlik Höyük'te Hayvan Ekonomisinin Gelişimi ve Evcil Sığırın İç Anadolu Platosunda Ortaya Çıkışı, *TÜBA-AR* 25, 27-45.
- Güngör, M. ve Bulut, Y., (2008). Ki-kare testi üzerine. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 84-89.
- Haddow, S. D., & Knüsel, C. J. (2017). Skull retrieval and secondary burial practices in the Neolithic Near East: Recent insights from Çatalhöyük, Turkey. *Bioarchaeology International*, 1(1/2), 52-71.
- Haddow, S. D., Sadvari, J. W., Knüsel, C. J., & Hadad, R. (2016). A tale of two platforms: Commingled remains and the life-course of houses at Neolithic Çatalhöyük. İçinde A.J. Osterholtz (Ed.), *Theoretical Approaches to Analysis and Interpretation of Commingled Human Remains* (ss. 5-29). Springer.
- Harmankaya, S. (1983) Pendik Kazısı 1981, IV. Kazı Sonuçları Toplantısı I, (ss. 25-30). T.C. Kültür Bakanlığı.
- Harrolds, F. B. (1980). A comparative analysis of Eurasian Palaeolithic burials. *World Archaeology*, 12, 195-211.
- Hauptmann, H. ve Özdoğan, M. (2007), Anadolu'da Neolitik Devrim. İçinde C. Lichter (Ed.), *12000 yıl önce Anadolu insanlığın en eski anıtları*, (ss. 404-410). Badisches Landesmuseum Karlsruhe.
- Hauptmann, H. (2011). The Urfa region. İçinde M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (Eds.) *The Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research, Euphrates Basin*, (ss. 85-138). Archaeology and Art.
- Hayden, B. (1981). Research and development in the Stone Age: Technological transitions among hunter-gatherers. *Current Anthropology*, 22, 519-548.
- Hayden, B. (1990). Nimrods, piscators, pluckers, and planters: The emergence of food production. *Journal of Anthropological Archaeology*, 9, 31-69.
- Hayden, B. (1995). An overview of domestication. İçinde T.D. Price ve B. Gebauer (Eds.), *Last hunters-first farmers: New perspectives on the prehistoric transition to agriculture*, (ss. 273-300). Santa Fe.
- Hayırsever, H., (2019). Dolganlarda ölüm ve cenaze uygulamaları. İçinde A. M. Büyükkarakaya ve E. B. Aksoy (Eds.), *Memento Mori: Ölüm ve Ölüm Uygulamaları*. Ege.
- Henshilwood, C. S., d'Errico, F., & Watts, I. (2009). Engraved ochres from the Middle Stone Age levels at Blombos Cave, South Africa. *Journal of Human Evolution*, 57(1), 27-47.
- Hershkovitz, I., & Gopher, A. (2008). Demographic, Biological And Cultural Aspects Of The Neolithic Revolution: A View From The Southern Levant. İçinde J. P. Bocquet-Appel ve O. Bar-Yosef, *The Neolithic demographic transition and its consequences*, (ss. 441-479). Springer.

- Hertz, R. (1960). A contribution to the study of the collective representation of death. İçinde R. Needham ve C. Needham (Eds.), *Death and the Right Hand* (ss. 27-86). Free.
- Hodder, I. (Ed.). (2013). *Humans and Landscapes of Çatalhöyük: Reports from the 2000–2008 Seasons*. British Institute at Ankara.
- Hodder, I., & Cessford, C. (2004). Daily practice and social memory at Çatalhöyük. *American Antiquity*, 69, 17–40.
- Hodder, I., & Grlek, N. (2020). Creativity and Innovation in the Geometric Wall Paintings at Çatalhöyük. İçinde I. Hodder (Ed.), *Consciousness, Creativity, and Self at the Dawn of Settled Life*, (ss. 190–206). Cambridge University.
- Hodder, I., & Meskell, I. (2010). The symbolism of Çatalhöyük in its regional context. In I. Hodder (Ed.), *Religion in the Emergence of Civilization: Çatalhöyük as a Case* (ss. 32–72). New York: Cambridge University Press.
- Hoşsöz, S. (2018). Toplu mezar/toplu gm alışmalarında adli antropolojik ve arkeolojik yntemlerin kullanılmasının nemi. *Antropoloji*, (35), 23-34.
- Ingman, T. (2014). Mortuary practices at Tell Atchana, ancient Alalakh in the Middle and Late Bronze Ages (Tez no: 420693) [Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Ingman, T., ve zbal, R. (2019). Ölüm Arkeolojisinde Kuramsal Yaklaşımlar. İçinde A.M. Büyükkarakaya ve E. Aksoy (Eds.), *Memento Mori lm ve lm Uygulamaları*, (ss. 63-90). Ege.
- Inomata, T. (2006). Plazas, performers, and spectators. *Current Anthropology*, 47, 805–42.
- Jammo, S. (2014a). A study of skull symbolism in Near Eastern Neolithic societies. [Yüksek Lisans Tezi, Tsukuba Üniversitesi.]. Academia.
- Jammo, S. (2014b). Skull removal practice in the ancient Near East Neolithic of Tell el-Kerkh, Syria. *Tsukuba Archaeological Studies*, 25, 47–66.
- Jammo, S. (2018). Beyond Death: The Tale of a Neolithic Society and the Study of an Outdoor Communal Cemetery at Tell el-Kerkh, Northwest Syria, (Tez no: 甲第8898号) [Doktora Tezi, Tsukuba Üniversitesi]. University of Tsukuba Repository.
- Jammo, S. (2022a). Burying the dead and keeping the living close: Burials and spatial location in the Epi-Paleolithic and Neolithic of the Levant. *Orient*, 57, 93–112.
- Jammo, S. (2022b). Burial Types and the Transition of Kerkh Cemetery. İçinde A. Tsuneki, Jammo, S., & Hironaga, N. (Eds.), *The Neolithic Cemetery at Tell el-Kerkh, Excavation Reports of Tell el-Kerkh, Northwestern Syria 2, AL-SHARK 5, University of Tsukuba: Studies for West Asian Archaeology*, (ss. 67-92). Archaeopress.

- JASP Team (2024). JASP (Version 0.18.3) [Bilgisayar Programı].
- Kacki, S., Trinkaus, E., Schotsmans, E. M., Courtaud, P., Dori, I., Dutailly, B., ... & Villotte, S. (2020). Complex mortuary dynamics in the Upper Paleolithic of the decorated Grotte de Cussac, France. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(26), 14851-14856.
- Kağıtçıbaşı, Ç., & Cemalcılar, Z. (2014). *Dünden bugüne insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş*. Evrim.
- Karaman, K. (2010). Ritüellerin toplumsal etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010(21), 227-236.
- Karataş-Yüksel, C., & Çilingiroğlu, Ç. (2021). Çatalhöyük Sembolizminde Kabartma Bezekli Çanak Çömlekler. *Seramik Araştırmaları Dergisi*, (3), 1-26.
- Karul, N. (2021). Buried Buildings at Pre-Pottery Neolithic Karahantepe. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, (82), 21-31.
- Kenyon, K. (1981). Excavations at Jericho III, The Architecture and Stratigraphy of the Tell. Text: London.
- Kenyon, K. M. (1971). Burial customs at Jericho, Annual of the Department of Antiquities of Jordan 17: 5-30.
- Klevnäs, A. (2016). Deaths matter. *Current Swedish Archaeology*, 24, 49–56.
- Knüsel, C. J. (2010). Bioarchaeology: A synthetic approach. *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, 22(1–2), 62–73.
- Knüsel, C. J. (2014). Crouching in fear: Terms of engagement for funerary remains. *Journal of Social Archaeology*, 14(1), 26-58.
- Knüsel, C. J., & Outram, A. K. (2006). Fragmentation of the body: Comestibles, compost, or customary rite? İçinde R. L. Gowland & C. J. Knüsel (Eds.), *Social Archaeology of Funerary Remains* (ss. 253–278). Oxbow Books.
- Knüsel, C. J., & Robb, J. (2016). Funerary taphonomy: An overview of goals and methods. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 10, 655/673.
- Knüsel, C. J., Gerdau-Radonić, K., & Schotsmans, E. M. (2022). Lexicon of terms used in archaeoethnology: A work still in the process of becoming. İçinde C. J. Knüsel & E. M. J. Schotsman (Eds.), *The Routledge Handbook of Archaeoethnology* (ss. 652-686). Routledge.
- Knüsel, C., Schotsmans, E. ve Haddow, S. (2016, 8-9 Aralık) House Societies, Ancestors, and Burials at Neolithic Çatalhöyük: Attempting to Disentangle Collective and Multiple Burials. [Konferans Sunumu]. Colloque Gathered in Death, Archeological and Ethnological Perspectives on Collective Burial and Social Organisation, Institut Incal UCLouvain. (20 Şubat 2024 tarihinde erişilmiştir: <https://youtu.be/kyQhxSco1EU?si=pTA44EXvljd1YPa>)

- Kodaş, E. (2019). Yakın Doğunun Yaşayan Yüzleri: Sıvalı Kafatasları. İçinde A. M. Büyükkarakaya & E. B. Aksoy (Eds.), *Memento Mori: Ölüm ve Ölüm Uygulamaları*, (ss. 275-301). Ege.
- Kolankaya-Bostancı, N. (2019). Paleolitik Çağ'da Ölüm ve Sembolizm. İçinde A.M. Büyükkarakaya & E. Başak-Aksoy (Eds.), *Memento Mori: Ölüm ve Ölüm Uygulamaları* (ss. 192-211). Ege.
- Kuhn, D. (2009). Adolescent thinking. İçinde R.M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of Adolescent Psychology*, Vol.1, (ss. 152-186). Wiley
- Kuijt, I. (2008a). The regeneration of life: Neolithic structures of symbolic remembering and forgetting. *Current Anthropology*, 49(2), 171-197.
- Kuijt, I. (2008b). What mean these bones? Considering scale and Neolithic mortuary variability. İçinde *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Madrid April 3-8, 2006: Actas del V Congreso Internacional de Arqueología del Oriente Próximo Antiguo* (ss. 591–602). Universidad Autónoma de Madrid.
- Kuijt, I. (2019). Kadim Olanlar Hatırlar: Neolitik Dönemde Sembolik Hatırlama ve Unutma Yapıları. İçinde A.M. Büyükkarakaya & E.B. Aksoy (Eds.), *Memento Mori: Ölüm ve Ölüm Uygulamaları*, (ss. 261-273). Ege.
- Kuijt, I. (Ed.). (2006). Life in Neolithic Farming Communities: An Introduction. İçinde I. Kuijt (Ed.), *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity, and Differentiation*, (ss. 3-18). Springer Science & Business Media.
- Kuijt, I., & Chesson, M. S. (2007). Imagery and Social Relationships: Shifting Identity and Ambiguity in the Neolithic. İçinde *Image and Imagination: A Global Prehistory of Figurative Representation* (ss. 215-230). McDonald Institute Monographs.
- Kuijt, I., & Finlayson, B. (2009). Evidence for food storage and predomestication granaries 11,000 years ago in the Jordan Valley. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 106(27), 10966–10970.
- Kuijt, I., & Goring-Morris, N. (2002). Foraging, farming, and social complexity in the pre-pottery Neolithic of the southern Levant: A review and synthesis. *Journal of World Prehistory*, 16, 361–440.
- Kuijt, I., Belfer-Cohen, A., Goring-Morris, N., Clark, J. E., Fowler, C., Goldstein, L., & Kuijt, I. (2008). The regeneration of life: Neolithic structures of symbolic remembering and forgetting. *Current Anthropology*, 49(2), 171-197.
- Kuzucuoğlu, C. (2002). The environmental frame in central Anatolia from the 9th to the 6th millennia cal B.C. İçinde F. Gérard ve L. Thissen (Eds.), *The Neolithic of Central Anatolia, Proceedings of the International Canew Table Ronde* (ss. 33-58). Ege.
- Kuzucuoğlu, C. (2013). Geomorphological mapping as an illustration of geomorphological evolution reconstruction: The example of the Çiftlik Plain in Cappadocia (Niğde). İçinde E. Öner (Ed.), *Profesör Doktor İlhan Kayan'a Armağan*, (ss. 133–146). Ege Üniversitesi.

- Larsen, C. S. (2015). *Bioarchaeology: Interpreting Behavior from the Human Skeleton*. Cambridge University.
- Larsen, C. S. (Ed.) (2001). *Bioarchaeology of Spanish Florida: The Impact of Colonialism*, University.
- Larsen, C. S., Hillson, S. W., Boz, B., Pilloud, M. A., Sadvari, J. W., Agarwal, S. C., ... & Knüsel, C. J. (2015). Bioarchaeology of Neolithic Çatalhöyük: Lives and Lifestyles of an Early Farming Society in Transition. *Journal of World Prehistory*, 28(1), 27-68.
- Latin Dictionary (t.y.). Muralis. <https://latin-dictionary.net/search/latin/mural> (3 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.)
- Lévi-Strauss, C. (1967). *Structural Anthropology*. (Çev. C. Jacobsen ve B. Grundfest), Anchor Books.
- Lichter, C. (2017). The Transition From The Mesolithic To The Neolithic Between Western Anatolia and The Lower Danube: Evidence From Burial Customs. İçinde A., Reingruber, Z., Tsirtsoni, & P., Nedelcheva (Eds.), *Going West? The Dissemination of Neolithic Innovations Between the Bosphorus and the Carpathians*, Vol. 3, (ss. 113-122). Routledge.
- Lovejoy, C. O., Meindl, R. S., Pryzbeck, T. R., & Mensforth, R. P. (1985). Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: a new method for the determination of adult skeletal age at death. *American journal of physicalanthropology*, 68(1), 15-28.
- Maeda, O. (2009). *The materiality of obsidian and the practice of obsidian use in the Neolithic Near East*. (Tez no: 13893831) [Doktora Tezi, University of Manchester]. Proquest Dissertations & Theses Global.
- Malinowski, B. (2014). *Magic, Science and Religion and Other Essays* [1974]. Read Books.
- Marom, A., McCullagh, J. S. O., Higham, T. F. G., Sinitsyn, A. A., & Hedges, R. E. M. (2012). Single amino acid radiocarbon dating of Upper Paleolithic modern humans. *PNAS*, 109(18), 6878-6881.
- Martin, D. L., Harrod, R. P., & Pérez, V. R. (Eds.). (2013). *Bioarchaeology: An Integrated Approach to Working with Human Remains*. Springer Science & Business Media.
- Martin, L. H., & Wiebe, D. (2012). Religious studies as a scientific discipline: The persistence of a delusion. *Journal of the American Academy of Religion*, 80(3), 587-597.
- Martinón-Torres, M., Bermúdez de Castro, J. M., Gomez-Robles, A., Prado-Simón, L., & Arsuaga, J. L. (2012). Morphological description and comparison of the dental remains from Atapuerca Sima de los Huesos site (Spain). *Journal of Human Evolution*, 62(1), 7-58.

- Martinón-Torres, M., Garate, D., Herries, A. I., & Petraglia, M. D. (2023). No scientific evidence that *Homo naledi* buried their dead and produced rock art. *Journal of Human Evolution*, 103464.
- Mazurowski, R. F. (2007). Tell Qaramel: Excavations 2006. *Polish Archaeology in the Mediterranean*, 18, 571–586.
- McHugh, E. (1999). Theoretical and quantitative approaches to the study of mortuary practice. *British Archaeological Reports, International Series 785*.
- Mehder, Ö. (2019). Adli vakalarda arkeolojik tekniklerin kullanılmasının avantajları. *Amisos*, 4(6), 85-96.
- Meindl, R. S., & Lovejoy, C. O. (1985). Ectocranial suture closure: A revised method for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures. *American journal of physical anthropology*, 68(1), 57-66.
- Meindl, R. S., Lovejoy, C. O., Mensforth, R. P., & Walker, R. A. (1985). A revised method of age determination using the os pubis, with a review and tests of accuracy of other current methods of pubic symphyseal aging. *American journal of physical anthropology*, 68(1), 29-45.
- Mellars, P. (1989). Major issues in the emergence of modern humans. *Current Anthropology*, 30, 349-385.
- Mercier, N., Valladas, H., Bar-Yosef, O., Vandermeersch, B., Stringer, C., & Joron, J.-L. (1993). Thermoluminescence date for the Mousterian burial site of Es-Skhul, Mount Carmel. *Journal of Archaeological Science*, 20(2), 169–174.
- Metcalf, P. & Huntington, R., (1991). *Celebrations of Death: The Anthropology of Mortuary Ritual*. Cambridge University.
- Mickleburgh, H. L., & Wescott, D. J. (2018). Controlled experimental observations on joint disarticulation and bone displacement of a human body in an open pit: implications for funerary archaeology. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 20, 158-167.
- Miles, D. (1965). Socio-economic aspects of secondary burial. *Oceania*, 35, 161–174.
- Milić, B. (2018). *Lithics and Neolithisation. Çukuriçi Höyük in Anatolia and the Aegean*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tübingen Üniversitesi].
- Milić, M. (2014). PXRf characterisation of obsidian from Central Anatolia, the Aegean and Central Europe. *Journal of Archaeological Science*, 41, 285-296.
- Mithen, S. (1997). Cognitive archaeology, evolutionary psychology and cultural transmission, with particular reference to religious ideas. *Archaeological Papers of the American Anthropological Association*, 7(1), 67-74.
- Molist, M., Anfruns, J., Cruells, W., Clop, X., & Saña, M., (2004). Estudio del asentamiento de Tell Halula (valle del Éufrates, Siria): aportaciones para el estudio de la emergencia de las sociedades agrícolas en el Próximo Oriente. *Bienes Culturales*, 3, 45/62.

- Moore, A.M.T. ve Molleson, T.I. (2000). Disposal of the Dead. İçinde A.M.T. Moore, G.C. Hillman ve A.J. Legge (eds). *Village on the Euphrates*, (ss. 277–99). Oxford University.
- Nakamura, C., & Meskell, L. (2009). Articulate bodies: forms and figures at Çatalhöyük. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 16, 205-230.
- Nalawade-Chavan, S., McCullagh, J., & Hedges, R. (2014). New hydroxyproline radiocarbon dates from Sungir, Russia, confirm early Mid Upper Palaeolithic burials in Eurasia. *PLoS ONE*, 9(1), e76896.
- Nasser, A., & Atallah, M. (2021). Religious Structures In Ain Ghazal (East Field) East of Jordan River during Late Pre-Pottery Neolithic B (LPPNB). *مجلة العلوم الإنسانية والعمارة و الفنون و العلوم الإنسانية*, 6(30), 744 763.
doi: 10.21608/mjaf.2020.36469.1735
- Naveh, D., (2003) PPNA Jericho: A Socio-Political Perspective. *Cambridge Archaeological Journal* 13:83–96.
- O'Shea, J. (1981). Social configurations and the archaeological study of mortuary practices: A case study. İçinde Chapman, R., Kinnes, I., and Randsborg, I.C. (Eds.), *The Archaeology of Death*, (ss. 39-52). Cambridge University.
- Oliveira, M. A. S., & Silva, S. (2021). Funerary practices in archaeology: Pluralities & heritage. *International Journal of Archaeology*, 9(2), 62-73.
- Online Etymology Dictionary (t.y) Funerary.
<https://www.etymonline.com/search?q=funerary> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.
- Online Etymology Dictionary (t.y) Mortuary.
https://www.etymonline.com/word/mortuary#etymonline_v_45096 adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.
- Osterholtz, A.J., Baustian, K.M., Martin, D. L. (2013). Commingled human skeletal assemblages: Integrative techniques in determination of the MNI/MNE. İçinde A.J., Osterholtz, K.M., Baustian, D.L., Martin (Eds.), *Commingled and Disarticulated Human Remains*, (ss. 35-50). Springer.
- Özbaşaran, M. (2012). Aşıklı. İçinde M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey, Vol.3, New excavations & New Research, Central Turkey*, (ss.135-158). Archaeology and Art.
- Özbaşaran, M., ve Duru, G. (2015). The early sedentary community of Cappadocia: Aşıklı Höyük. İçinde Beyer, D., Henry, O., Tibet, A., ve Von Haeseler, A. (Eds.), *La Cappadoce Méridionale, De La Préhistoire à La Période Byzantine*, (ss. 43-51). Institut Français D'études Anatoliennes.
- Özbaşaran, M., Duru, G., Uzdurum, M. (2018). Architecture of the Early Settlement and Trends through the Cultural Sequence, İçinde M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner (Eds.), *The Early Settlement at Aşıklı Höyük. Essays in Honor of Ufuk*, (ss.58-103). Ege.

- Özbaşaran, M., Yelözer, S., Kayacan, N. ve Duru, G., (2024). Aşıklı Höyük'ün Çocukları, *Höyük*, 13; 1-18.
- Özbek, M. (2005). Neolitik toplumlarda baş veya tüm bedeni alçılama geleneği: Anadolu ve Yakındoğu'dan bazı örnekler. *TÜBA-AR*, (8), 127-136.
- Özbek, M. (2008). Remodeled human skulls in Köşk Höyük (Neolithic Age, Anatolia): A new appraisal in view of recent discoveries. *Journal of Archaeological Science*, 36, 379-386.
- Özbek, M. (2009). Köşk Höyük (Niğde) Neolitik köyünde kil sıvalı insan başları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 145-162.
- Özbudak, M. O. (2016). *Koyu yüzlü çizgi-kazı bezekli çanak çömlek ışığında Orta Anadolu'da Orta Kalkolitik'e geçiş sorunu*, (Tez no: 443207) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi
- Özbudun, S. (1997). *Ayinden törene/siyasal iktidarın kurulma ve kurumsallaşma sürecinde törenlerin işlevi*. Anahtar Kitaplar.
- Özbudun, S. (2020a). Tören. İçinde S. Aydın & K. Emiroğlu (Eds.), *Antropoloji Sözlüğü*, (ss. 1038). Isık.
- Özbudun, S. (2020b). Gelenek. İçinde S. Aydın & K. Emiroğlu (Eds.), *Antropoloji Sözlüğü*, (ss. 444-446). Isık.
- Özbudun, S. (2020c). Adet. İçinde S. Aydın & K. Emiroğlu (Eds.), *Antropoloji Sözlüğü*, (ss. 25). Isık.
- Özdemir, K., Akyol, A., Büyükkarakaya, A.M., (2017). Dietary Changes across the Neolithic Levels of the Tepecik-Çiftlik Population, *Gaziantep Journal of Social Sciences* 16(3), 594-610.
- Özdemir, M. (2021). *Neolitik Çağda Anadoluda Ölüm Algısı ve Ölü Gömme Uygulamaları*, (Tez no: 671663) [Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi
- Özdoğan, A. (1999). Çayönü. İçinde M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), *Neolithic in Turkey: The cradle of civilisation: New discoveries*. Arkeoloji ve Sanat.
- Özdoğan, M. (2002). Çanak Çömlekli Neolitik Çağ. *Arkeo Atlas*, 1, 88-105
- Özdoğan, M. (2005), *The expansion of the Neolithic way of life: What we know and what we dont know. How did farming reach Europe?* Ege.
- Özdoğan, M. (2007), Bazı genellemeler-öngörüler. İçinde M. Özdoğan, N. Başgelen (Ed.), *Anadolu'da uygarlığın doğuşu ve Avrupa'ya yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem. Yeni kazılar, yeni bulgular* (s. 441-458). Arkeoloji ve Sanat.
- Özdoğan, E., & Karul, N. (2020). Neolitik teriminin kavramsal değişimi ve Güneydoğu Anadolu'da Neolitik araştırmalarının dünü-bugünü, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 163, 1-28.

- Özdoğan, M. (2014). Anatolia: From the Pre-Pottery Neolithic to the End of the Early Bronze Age (10,500-2000 BCE). *The Cambridge World Prehistory Vol: 3 West and Central Asia and Europe*, (ss.1508-1544). Cambridge University.
- Özdoğan, M. (2018). Neolitik adlmasının dünden bugüne değişen tanımı. *Azərbaycan Arxeologiyası Xəzər Universiteti Nəşriyyatı*, 21,1, 12-39.
- Öztan, A. (2002). Köşk Höyük: Anadolu Arkeolojisine Yeni Katkılar. *Turkish Academia of Sciences Journal of Archaeology*, 5, 57-73.
- Öztan, A. (2005). I. Dönem Köşk Höyük- Niğde Kazı Buluntularının Değerlendirilmesi ve Stratigrafi Kontrolü. *Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri* (Proje No:2002- 0901011).
- Öztan, A. (2012). Köşkhöyük: A Neolithic Settlement in Niğde-Bor Plateau. İçinde M. Özdoğan, N. Başgelen, ve P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Vol. 3 – Central Turkey*, (ss. 31-70). Archaeology and Art.
- Öztan, A., Özbek, M., Elibüyük, Özkan, S., (2008). Köşk Höyük Kazılarının Orta Anadolu'da Neolitik'ten Kalkolitięe Geçiş Sürecine Katkıları. [Yayınlanmamış TÜBİTAK Raporu].
- Öztan, A., Özkan, S., Açıkgöz, F., & Arbuckle, B. S. (2007). 2006 Yılı Köşk Höyük Kazıları Raporu. 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 117–136. TC. Kültür Bakanlığı.
- Özterzi, S. (2011). *Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açından Değerlendirilmesi*. (Tez no: 302055) [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Özükurt, P., (2019). *Tepecik-Çiftlik Çanak Çömleğinde Organik Kalıntı Analizi*, (Tez no: 587631) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Parker-Pearson, M. (2007). Mortuary Practices, Society and Ideology: An Ethnoarchaeological Study. İçinde I. Hodder (Ed.), *Symbolic and Structural Archaeology*. Cambridge University.
- Parker-Pearson, M., (2003). *The archaeology of death and burial*. Sutton.
- Pasinli, A., E. Uzunoęlu, N. Atakan, Ç. Girgin, M. Soysal (1994). Pendik Kurtarma Kazısı, IV. *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, (ss. 147-163). T.C. Kültür Bakanlığı.
- Peebles, C. S., and Kus, S. M., (1977). Some Archaeological Correlates of Ranked Societies. *American Antiquity*, 42:421–448.
- Pettitt, P. (2011). *The Palaeolithic Origins of Human Burial*. Routledge.
- Pilloud, M. A., Haddow, S. D., Knüsel, C. J., Larsen, C. S., & Somel, M. (2020). Social Memory and Mortuary Practices in Neolithic Anatolia. İçinde A. J. Osterholtz (Ed.), *The Poetics of Processing*, (ss. 145-165). University Press of Colorado.
- Pilloud, M., Haddow, S. D., Knüsel, C. J., & Larsen, C. S. (2016). A Bioarchaeological and Forensic Re-assessment of Vulture Defleshing and Mortuary Practices at

Neolithic Çatalhöyük. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 10, 735–743. doi:10.1016/j.jasrep.2016.05.029.

- Plug, H., & Nieuwenhuyse, O. (2018). Ceramics from the Cemeteries. İçinde O. P. Nieuwenhuyse (Ed.), *Relentlessly Plain: Seventh Millennium Ceramic at Tell Sabi Abyad, Syria*, (ss. 35–35). Oxbow Books.
- Poupeau, G., Le Bourdonnec, F. X., Carter, T., Delerue, S., Shackley, S., Barrat, J. A., ... & Kobayashi, K. (2010). The Use of SEM-EDS, PIXE and EDXRF for Obsidian Provenance Studies in the Near East: A Case Study from Neolithic Çatalhöyük (Central Anatolia). *Journal of Archaeological Science*, 37, 2705–2720.
- Powers, S. T., & Lehmann, L. (2014). An Evolutionary Model Explaining the Neolithic Transition from Egalitarianism to Leadership and Despotism. *Proceedings of the Royal Society B*, 281(1780), 20141349. doi:10.1098/rspb.2014.1349.
- Pyszczyński, T. (2019). The Role of Death in Life: Exploring the Interface between Terror Management Theory and Evolutionary Psychology. İçinde T. K. Shackelford ve V. A. Weekes-Shackelford (Eds.), *Evolutionary Perspectives on Death*, (ss. 1–24). Springer.
- Pyszczyński, T., Solomon, S., & Greenberg, J. (2015). Thirty Years Of Terror Management Theory: From Genesis To Revelation. *Advances In Experimental Social Psychology*, 52, 1-70.
- Radcliffe-Brown, A. R. (1945). Religion and Society. *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 75, 33–43.
- Rappaport, R. A. (1999). *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge University.
- Renfrew, C. (1994). Towards a Cognitive Archaeology. İçinde C. Renfrew ve E. B. W. Zubrow (Eds.), *The Ancient Mind: Elements of Cognitive Archaeology (New Directions in Archaeology)*. Cambridge University.
- Řídký, J. (2009). Fragmentation and Secondary Use of the Manos and Metates from the Tepecik – Çiftlik Site in Central Turkey. İçinde P. Maříková-Vičková, J. Mynářová, ve M. Tomášek (Eds.), *My Things Changed Things: Social Development and Cultural Exchange in Prehistory, Antiquity and the Middle Ages* (ss. 140–149). Charles University in Prague.
- Robben, A. C. (2005). Death and anthropology: An introduction. İçinde A.C. Robben (Ed.), *Death, Mourning, and Burial: A Cross-Cultural Reader*, (ss. 1-16). Blackwell.
- Roksandic, M. (2001). Position of Skeletal Remains as a Key to Understanding Mortuary Behavior. İçinde W. D. Haglung ve M. H. Sorg (Eds.), *Advances in Forensic Taphonomy*, (ss. 99-117). CRC Press.
- Rollefson, G., (1997) Changes in Architecture and Social Organization at Ain Ghazal. İçinde H. G. Gebel, Z. Kafafi, ve G. Rollefson (Eds.). *The Prehistory of Jordan II: Perspectives from 1997*, (ss. 287–307). Ex Oriente.

- Roodenberg, J. ve Alpaslan Roodenberg, S. (2007). Ilıpınar ve Menteşe, Doğu Marmara'da Neolitik döneme ait iki yerleşme. İçinde M. Özdoğan ve N. Başgelen (Eds), Türkiye'de Neolitik Dönem, (ss.393-400). Arkeoloji ve Sanat.
- Rosenswig, R. M., Briggs, M. L., & Masson, M. A. (2020). Burying the dead during the Maya Postclassic Period: Saxe, Binford and Goldstein's continued relevance to mortuary analysis. *Journal of Anthropological Archaeology*, 58, 101147.
- Russell, M. D. (1987). Mortuary Practices at the Krapina Neandertal Site. *American Journal of Physical Anthropology*, 72(3), 381–397.
- Santrock, J. W. (2014). *Yaşam Boyu Gelişim: Gelişim Psikolojisi*. (G. Yüksel, Çev. Ed.). Nobel.
- Saxe, A. A. (1970). *Social Dimensions of Mortuary Practice*. [Doktora Tezi, Michigan Üniversitesi].
- Schmandt-Besserat, D. (2013) The Plastered Skulls. İçinde 'Ain Ghazal Excavation Reports 3: Symbols at 'Ain Ghazal. *Monograph of the Faculty of Archaeology and Anthropology (Yarmouk University)*, (ss. 215-245). Ex Oriente.
- Schmidt, K., (2011). Göbeklitepe. İçinde M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (Eds.) *The Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research, Euphrates Basin*, (ss. 41-83). Archaeology and Art.
- Schmidt, K. (2012). *Göbekli Tepe: A Stone Age Sanctuary in South-eastern Anatolia*. Ex Oriente.
- Schmitt, A. (2022). Denied Funeral Rites: The Contribution Of The Archaeothanatological Approach. İçinde C.J. Knüsel ve E.M.J. Schotsmans (Eds.), *The Routledge Handbook of Archaeothanatology*, (ss. 106-122). Routledge.
- Schotsmans, E. M. J., Busacca, G., Lin, S. C., ve diğ. (2022). New Insights on Commemoration of the Dead through Mortuary and Architectural Use of Pigments at Neolithic Çatalhöyük, Turkey. *Scientific Reports*, 12(1), 1-19.
- Sevim, A., ve Duyar, İ. (1993). Kazılarda İnsan İskeletlerinin Açığa Çıkarılması Sırasında Uygulanacak İşlemler. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 30, 123-134.
- Silistreli, U. (1984). Köşk Höyüğü. 6. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (ss. 31-36). T.C. Kültür Bakanlığı.
- Silistreli, U. (1988). 1987 Köşk Höyük. 10. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (1.Cilt), (ss. 61-66). T.C. Kültür Bakanlığı.
- Silistreli, U. (1989). 1988 Köşk Höyük Kazısı. 11. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (ss.91-99). T.C. Kültür Bakanlığı.
- Silistreli, U. (1990). 1989 Köşk Höyük Kazısı. 12. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (ss. 95-105). T.C. Kültür Bakanlığı.
- Simmons, A. H. (2010). *The Neolithic Revolution in the Near East: Transforming the Human Landscape*. University of Arizona.

- Simmons, A. H. (2012). The Levant. İçinde D. T. Potts (Ed.), *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, (ss.125-143). Wiley.
- Slimak, L., & Dinçer, B. (2007). Kaletepe Deresi 3. Orta Anadolu'da Tabakalanma Veren Bir İlk Paleolitik Çağ Yerleşmesi. *TÜBA-AR X*, 33-47.
- Slimak, L., Kuhn, S. L., Roche, H., Muralis, D., Buitenhuis H., Balkan-Atlı, N., ... & Guillou, H. (2008). Kaletepe Deresi 3 (Turkey): Archaeological Evidence for Early Human Settlement in Central Anatolia. *Journal of Human Evolution*, 54(1), 99-111.
- Smith, M.J., (2015, 5 Eylül). Dead certainties – the need to pin down ideas and deflate conflation. [Terminology in funerary archaeology roundtable discussion], European Association of Archaeologists (EAA) Conference, Glasgow.
- Solomon, S., Greenberg, J., Pyszczynski, T. (1991). A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews. *Advances in Experimental Social Psychology*, 24, 93–159.
- Solomon, S., Greenberg, J., Pyszczynski, T. (2016). *The Worm At The Core: On Role of Death In Life*. Penguin Books.
- Sorg, M. H., & Haglund, W. D. (2001). Advancing Forensic Taphonomy: Purpose, Theory, and Process. İçinde W. D. Haglund, Sorg, M. H. (Eds.), *Advances in Forensic Taphonomy*. CRC.
- Sosis, R., & Alcorta, C. S. (2003). Signaling, Solidarity, and the Sacred: The Evolution of Religious Behavior. *Evolutionary Anthropology*, 12, 266–7.
- Sosis, R., & Ruffle, B. J. (2003). Religious Ritual and Cooperation: Testing for a Relationship on Israeli Religious and Secular Kibbutzim. *Current Anthropology*, 44(5), 713–722.
- Sprague, R. (1968). A Suggested Terminology and Classification for Burial Description. *American Antiquity*, 33(4), 479–485. doi:10.2307/278597
- Sprague, R. (2005). *Burial Terminology: A Guide for Researchers*. Rowman Altamira.
- Stiner, M. C., Munro, N. D., Buitenhuis, H., Durus, G., & Özbaşaran, M. (2022). An Endemic Pathway to Sheep and Goat Domestication at Aşıklı Höyük (Central Anatolia, Turkey). *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119, e2110930119.
- Stokes, A. W., & Warrington Williams, H. (1971). Courtship Feeding in Gallinaceous Birds. *The Auk*, 88 (3), 543–559.
- Stordeur, D., & Khawam, R. (2006). Les crânes surmodelés de Tell Aswad (PPNB, Syrie). Premier regard sur l'ensemble, premières réflexions. *Syria. Archéologie, art et histoire*, (84), 5-32.
- Stordeur, D. (2000). New discoveries in architecture and symbolism at Jerf el-Ahmar (Syria), 1997–1999, *Neo-Lithics*, 1 (00): 1–4.
- Stordeur, D. (2014). Neolithic Plastered Skulls from Tell Aswad (Syria): A Funerary Tradition in the Near East. İçinde N. Sanz, B. T. Arriaza, V. G. Standen (Eds.),

The Chinchorro Culture: A Comparative Perspective, The Archaeology of the Earliest Human Mummification. UNESCO.

- Stordeur, D., Roux, J. C., Aprahamian, G. D., & Brenet, M. (2000). Les Bâtiments Communautaires de Jerf el Ahmar et Mureybet Horizon PPNA (Syrie). *Paléorient*, 26(1): 29-44.
- Straus, L. G., Gonzales-Morales, M. R., Carretero, J. M., & Marin-Arroyo, A. B. (2015). The Red Lady of El Miron: Lower Magdalenian Life and Death in Oldest Dryas Cantabrian Spain: An Overview. *Journal of Archaeological Science*, 60, 134-137.
- Stringer, C. (1998). Chronological and Biogeographic Perspectives on Later Human Evolution. İçinde T. Akazawa, K. Aoki, & O. Bar-Yosef (Eds.), *Neanderthals and Modern Humans in Western Asia*, (ss.29-37). Plenum.
- Stutz, L. N. (2016). Building Bridges between Burial Archaeology and the Archaeology of Death: Where Is the Archaeological Study of the Dead Going? *Current Swedish Archaeology*, 24: 13-35.
- Stutz, L. N. (2022). What Can Archaeoethanatology Add? A Case Study of New Knowledge and Theoretical Implications in The Re-Study Of Mesolithic Burials in Sweden and Denmark. İçinde C. J. Knüsel and E. M. J. Schotsman (Eds.), *The Routledge Handbook of Archaeoethanatology*, (ss. 178-193). Routledge.
- Stutz, L. N., & Tarlow, S. (2013). Beautiful Things and Bones of Desire. İçinde L. N. Stutz ve S. Tarlow (Eds.), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. Oxford University.
- Şevketoğlu, M. (2008). Early Settlements and Procurement of Raw Materials- New Evidence Based on Research at Akanthou-Arkosykos (Tatlısu-Çiftlikdüzü), Northern Cyprus. *TÜBA-AR XI*: 63–72.
- Tainter, J. A. (1978). Mortuary Practices and the Study of Prehistoric Social Systems. İçinde *Advances in Archaeological Method and Theory*, (ss. 105-141). Academic.
- Talamo, S., Aldeias, V., Goldberg, P., Chiotti, L., Dibble, H. L., Guérin, G., ... & McPherron, S. J. P. (2020). The New 14C Chronology for the Palaeolithic Site of La Ferrassie, France: The Disappearance of Neanderthals and the Arrival of Homo sapiens in France. *Journal of Quaternary Science*, 35(7), 961-973.
- Tanno, K., & Willcox, G. (2006). The Origin of Cultivation of *Cicer arietinum* L. and *Vicia faba* L.: Early Findings from Tell el-Kerkh, North-West Syria, Late 10th Millennium BP. *Vegetation History and Archaeobotany*, 15, 197–204.
- Taylor, T. (2002). *The Buried Soul: How Humanity Invented Death*. Beacon.
- TDK Online Sözlük (t.y.). Adet. <https://sozluk.gov.tr/> (2 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir).
- TDK Online Sözlük (t.y.). Gelenek. <https://sozluk.gov.tr/> (2 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir).
- TDK Online Sözlük (t.y.). Gömü. <https://sozluk.gov.tr/> (15 Haziran 2024 tarihinde erişilmiştir).

- TDK Online Sözlük (t.y.). Gömüt. <https://sozluk.gov.tr/> (29 Mart 2024 tarihinde erişilmiştir).
- TDK Online Sözlük (t.y.). Mezar. <https://sozluk.gov.tr/> (29 Mart 2024 tarihinde erişilmiştir).
- TDK Online Sözlük (t.y.). Ölüm. <https://sozluk.gov.tr/> (30 Kasım 2023 tarihinde erişilmiştir).
- TDK Online Sözlük (t.y.). Toplu. <https://sozluk.gov.tr/> (2 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir).
- Terrin, A. N. (2007). Rite/Ritual. İçinde G. Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Vol. 8, (ss. 3934). Blackwell.
- Torrey, E.F., (2020). *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı*, (Çev. E. Aktaş). Paloma.
- Tremlin, T. (2006). *Minds and Gods: The Cognitive Foundations of Religion*. Oxford University.
- Trinkaus, E. (1985). Cannibalism and Burial at Krapina. *Journal of Human Evolution*, 14(2), 203-216.
- Tsuneki, A. (2011). A glimpse of human life from the Neolithic cemetery at Tell el-Kerkh, Northwest Syria. *Documenta Praehistorica*, 38, 83-98.
- Tsuneki, A., (2022). Introduction. İçinde A. Tsuneki, Jammo, S., & Hironaga, N. (Eds.), *The Neolithic Cemetery at Tell el-Kerkh, Excavation Reports of Tell el-Kerkh, Northwestern Syria 2, AL-SHARK 5, University of Tsukuba: Studies for West Asian Archaeology*, Archaeopress.
- Tureng (t.y.) Dismemberment. <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/dismemberment> (1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir).
- Turk, I., & Dimkaroski, L. (1999). The new Palaeolithic site Divje Babe I (Slovenia). *L'Anthropologie*, 103(1), 35-47.
- Turner, V. (1969). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Cornell University.
- Türk Dil Kurumu (1983). Din. İçinde *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Cilt 1, (ss.307). Türk Dil Kurumu.
- Ubelaker, D. H. (2001). Approaches to the Study of Commingling in Human Skeletal Biology. İçinde Haglung, M. D., Sorg, M. (Eds.), *Advances in Forensic Taphonomy: Method, Theory, and Archaeological Perspectives*. CRC.
- Ubelaker, D.H., (1989). *Human skeletal remains*. Smithsonian Institution.
- Uerpmann, H.-P., & Uerpmann, M. (2017). The Commodification of Animals. İçinde A. Tsuneki et al. (Eds.), *Ancient West Asian Civilization: Geoenvironment and Society in the Pre-Islamic Middle East*, (ss.99–113). Springer.
- Uhri, A., (2020). *Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi: Bir geleneğin oluşum süreci*, Sakin Kitap.

- Ünlütürk, Ö. (2015). Olay yerine adli arkeolojik yaklaşım ve gömü tipinin önemi. *Antropoloji*, (30), 61-74.
- Valladas, H., Joron, J., Valladas, G. ve diğ. (1987). Thermoluminescence Dates for the Neanderthal Burial Site at Kebara in Israel. *Nature*, 330, 159–160.
- Van Gennepe, A. (2022). *Geçiş Ritleri: Tabular Batıl İnançlar Büyüleri Ayinler ve Törenler*, (Çev. O. Bülbül Beşler), Nora.
- Van Vugt, M., & Kameda, T. (2012). Evolution and Groups. In J.M. Levine (Ed.) *Group Processes*, (ss. 297-332). Blackwell.
- Vasić M., Knüsel, C.J., Haddow, S.D., (2021) Funerary practices II: burial associations. İçinde I. Hodder (Ed.), *Peopling the Landscape of Çatalhöyük. Reports from the 2009–2017 Seasons*, (ss. 357–394). British Institute at Ankara.
- Verhoeven, M. (2002). Ritual and Ideology in the Prepottery Neolithic B of the Levant and Southeast Anatolia. *Cambridge Archaeological Journal*, 12, 233-258.
- Vinet, A., & Guilbeau, D. (2018). A First Glimpse of the Late Neolithic and Early Chalcolithic in Cappadocia through the Lithic Industry of Tepecik-Çiftlik 2017 Season. *Anatolia Antiqua*, XXVI, 1-12.
- Walker, J. M., Gibert, J., López, M., Lombardi, A. V., Pérez-Pérez, A., Zapata, J., ... Trinkaus, E. (2008). Late Neandertals in Southeastern Spain: Sima de las Palomas del Cabezo Gardo, Murcia, Spain. *PNAS*, 105(52), 20631-20636.
- Walker, J. M., Lombardi, A. V., Josefina Z., & Trinkaus, E. (2010). Neandertal Mandibles from the Sima de las Palomas del Cabezo Gardo, Murcia, Southeastern Spain. *American Journal of Physical Anthropology*, 142(2), 261-272.
- Watkins, T. (2004). Building Houses, Framing Concepts, Constructing Worlds. *Paléorient*, 30(1), 5-23.
- Watkins, T. (2008). Supra-regional Networks in the Neolithic of Southwest Asia. *Journal of World Prehistory*, 21(2), 139-171.
- Watson, P. J. (1995). Explaining the Transition to Agriculture. İçinde T. D. Price ve A. Gebauer (Eds.), *Last Hunters, First Farmers: New Perspectives on the Prehistoric Transition to Agriculture*, (ss. 21–37). School of American Research.
- Weide, A., Green, L., Hodgson, J. G., Douché, C., Tengberg, M., Whitlam, J., ... & Bogaard, A. (2022). A new functional ecological model reveals the nature of early plant management in southwest Asia. *Nature Plants*, 8(6), 623-634.
- Weiss-Krejci, E. (2005). Excarnation, Evisceration, and Exhumation in Medieval and Postmedieval Europe. İçinde G.F.M. Rakita, J.E. Buikstra, L.A. Beck ve S.R. Williams (Eds.), *Interacting with the Dead: Perspectives on Mortuary Archaeology for the New Millennium*, (ss. 155–172). University Press of Florida.
- Weiss-Krejci, E. (2011). The Formation of Mortuary Deposits. İçinde L. Meskell ve R. A. Joyce (Eds.), *Social Bioarchaeology*, (ss.68-106). Wiley & Blackwell.

- White, T. D., Toth, N., Chase, P. G., Clark, G. A., Conrad, N. J., Cook, J., ... Turner, A. (1991). The Question of Ritual Cannibalism at Grotta Guattari. *Current Anthropology*, 32(2), 118-138.
- Wiebe, D. (2008). Does Talk about the Evolution of Religion Make Sense? İçinde J. Bulbulia, R. Sosis, R. Genet, E. Harris, K. Wyman, & C. Genet (Eds.), *The Evolution of Religion: Studies, Theories, and Critiques*, (ss. 339–346). Collins Foundation.
- Willcox, G. (2012). The Beginnings of Cereal Cultivation and Domestication in Southwest Asia. İçinde D.T. Potts (Ed.), *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, (ss. 144–160). Wiley.
- Willcox, G., Buxo, R., & Herveux, L.H. (2009). Late Pleistocene and Early Holocene Climate and the Beginnings of Cultivation in Northern Syria. *The Holocene*, 19(1), 151–158.
- Willcox, G., Fornite, S., & Herveux, L.H. (2008). Early Holocene Cultivation before Domestication in Northern Syria. *VHA*, 17, 313–325.
- Woldring, H. (2002). Climate Change and the Onset of Sedentism in Cappadocia. İçinde F. Gérard & L. Thissen (Eds.), *The Neolithic of Central Anatolia, Proceedings of the International Canew Table Ronde*, (ss. 60–66). Ege
- Woldring, H., & Bottema, S. (2002). The Vegetation History of East Central Anatolia in Relation to Archaeology: The Eski Acıgöl Pollen Evidence Compared with the Near Eastern Environment. *Palaeohistoria*, 43/44, 1–34.
- Xygalatas, D., Mitkidis, P., Fischer, R., Reddish, P., Skewes, J., Geertz, A.W., ve diğ. (2013). Extreme Rituals Promote Prosociality. *Psychological Science*, 24(8), 1602–1605.
- Yelözer Kılıç, S. (2022). *Erken Neolitik Dönem’de Bireysel ve Toplumsal Kimliklerin Belirlenmesi: Aşıklı Höyük’te Toplumsal Cinsiyet, Yaş ve Kesişen Kimlikler*. (Tez no: 773163) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yelözer, S., Kayacan, N., Özbaşaran, M., ve Duru, G., (2019). Volkanik Kapadokya’da Neolitiğin Başlangıcı. İçinde M. Hakman (Ed.), *Kapadokya’da Kimlik, Hafıza ve Kültürel Miras*, (ss. 49-82). Arkeoloji ve Sanat.
- Yılmaz, D. (2023). Kimliklendirme: Güç, Statü ve Cinsiyet Işığında Ölü Gömme Gelenekleri. *Antropoloji*, (45), 1–19.
- Yılmaz, Y. (2002). Aşıklı Höyük İskeletlerinin Morfolojik Olarak İncelenmesi. (Tez no: 125143) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yılmaz, Y. (2010). Neolitik Dönem’de Anadolu’da Ölü Gömme Uygulamaları: Çayönü Örneği. (Tez no: 287708). [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yılmaz, Y. (2021). Arkeotanatoloji ve Anadolu Arkeolojisi’nde uygulanması (Tekli birincil gömütler). *Antropoloji*, (41), 156-171.
- Yılmaz, Y. (2022). An Archaeothanatological Approach to Burials Unearthed in Aşıklı Höyük Between 1989 and 2000. İçinde D. Ackerfeld ve A. Gopher, *Dealing with*

the Dead. Studies on Burial Practices in the Pre-Pottery Neolithic Levant (Vol. SENEPESE 23). Ex Oriente.

- Yılmaz, Y. (2019). Araziden Analize Gömütler: Sınıflandırma, Anlamlandırma ve İnceleme Dinamikleri. İçinde P. Çaylı, I. Demirtaş ve B. Eser (Eds.), *Arkeolojiyle Geçen Yarım Asır: Sevil Gülçur Armağanı*, (ss. 619-646), Bilgin Kültür Sanat.
- Zeder, M.A., & Hesse, B. (2000). The Initial Domestication of Goats (*Capra hircus*) in the Zagros Mountains, 10,000 Years Ago. *Science*, 287, 2254–2257. <https://doi.org/10.1126/science.287.5461.2254>
- Zilhão, J. (2016). Lower and Middle Palaeolithic Mortuary Behaviours and the Origins of Ritual Burial. İçinde C. Renfrew, M.J. Boyd, ve I. Morley (Eds.), *Death Rituals, Social Order and the Archaeology of Immortality in the Ancient World*, (ss. 27-44). Cambridge University Press.
- Zreda, M., Çiner, A., Sarıkaya, M.A., Zweck, C., & Bayari, S. (2011). Remarkably Extensive Glaciation and Fast Deglaciation and Climate Change in Turkey near the Pleistocene-Holocene Boundary. *Geology*, 39; 11; 1051–1054; [doi:10.1130/G32097.1](https://doi.org/10.1130/G32097.1)

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ANTROPOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 27/04/2024

Tez Başlığı (Türkçe): Tepecik-Çiftlik Neolitik Topluluğunun Ölüm Uygulamalarının İncelenmesi

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir.
4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir.
5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Yaren EMMEZ

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Yaren Emmez
	Öğrenci No	N21132908
	Enstitü Anabilim Dalı	Antropoloji
	Programı	Antropoloji

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Doç. Dr. Ali Metin BÜYÜKKARAYA

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ANTHROPOLOGY

Date: 27/04/2024

ThesisTitle (In English): An Investigation of Mortuary Practices in The Tepecik-Çiftlik Neolithic Society

My thesis work with the title given above:

1. Does not perform experimentation on people or animals.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview.
5. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.

I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.

I respectfully submit this for approval.

Yaren EMMEZ

Student Information	Name-Surname	Yaren Emmez
	Student Number	N21132908
	Department	Anthropology
	Programme	Anthropology

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Doç. Dr. Ali Metin BÜYÜKKARAYA

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ANTROPOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 29/07/2024

Tez Başlığı: Tepecik-Çiftlik Neolitik Topluluğunda Ölüm Uygulamalarının İncelenmesi

Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 145 sayfalık kısmına ilişkin, 29/07/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %5'dir.

Uygulanan filtrelemeler*:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Yaren EMMEZ

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Yaren Emmez
	Öğrenci No	N21132908
	Enstitü Anabilim Dalı	Antropoloji
	Programı	Antropoloji

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Doç. Dr. Ali Metin BÜYÜKKARAYA

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ANTHROPOLOGY

Date: 29/07/2024

Thesis Title (In English): An Investigation of Mortuary Practices in The Tepecik-Çiftlik Neolithic Society

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 29/07/2024 for the total of 145 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 5%.

Filtering options applied**:

- Approval and Declaration sections excluded
- References cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

Kindly submitted for the necessary actions.

Yaren EMMEZ

Student Information	Name-Surname	Yaren Emmez
	Student Number	N21132908
	Department	Anthropology
	Programme	Anthropology

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Doç. Dr. Ali Metin BÜYÜKKARAYA

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.